

TRGOVINA LJUDIMA

U BOSNI I HERCEGOVINI

Ministarstvo sigurnosti
Bosne i Hercegovine

cprc
CENTAR ZA PRISTUP OVALI SLOUBI
SUPROSTAVLJANJA VILJAVIJETU

TRGOVINA LJUDIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

SARAJEVO, 2016.

Ovaj Izvještaj je izrađen u okviru projekta „Pomoć Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine u provedbi Strategije suprostavljanja trgovini ljudima 2013-2015“ a uz finansijsku podršku Agencije za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država – USAID

Izrada izvještaja "Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini" je omogućena zahvaljujući velikodušnoj pomoći Američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj je odgovornost Centra za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu (CPRC) i ne odražava nužno stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Autori:

prof. dr. Eldan Mujanović
prof. dr. Elmedin Muratbegović
prof. dr. Muhamed Budimlić
prof. dr. Vladimir Obradović

Ilustracija, dizajn i DTP:

Mozaik O.D.
www.mzaik.com

Broj izdanja: 1

Naziv i sjedište izdavača:

Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC)
Pruščakova 27
71000 Sarajevo, BiH

Godina izdavanja i godina štampanja:

2016

Štampa:

Grafički studio, Sarajevo

Tiraž:

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

343.431(497.6)(047.3)

TRGOVINA ljudima u Bosni i Hercegovini / [autori Eldan Mujanović ...[et al.]. - Sarajevo : Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu, 2016. - 185 str. : graf. prikazi ; 30 cm

Tekst na bos. jeziku. - Bibliografija: str. 181-185

ISBN 978-9958-9997-6-5

1. Mujanović, Eldan
COBISS.BH-ID 23048198

SADRŽAJ

UVODNA IZLAGANJA 7

Naučni cilj i osnovni problemi istraživanja.....	11
--	----

I TEORIJSKI DIO 13

[TRGOVINA LJUDIMA, PRAVNI OKVIR I SEKUNDARNI POKAZATELJI] 13

Pojmovna određenja trgovine ljudima.....	13
Šta je to što ovaj fenomen čini kompleksnim?.....	15
Koje su to najčešće zablude u definiranju fenomena "trgovina ljudima"?.....	16
Pojavni oblici fenomena "trgovina ljudima".....	20
Jugoistočna Evropa, regija trgovine ljudima.....	27
Vidovi eksploatacije, stari i novi oblici trgovine ljudima	31
Historijat trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini	33
Aktuelna situacija sa trgovinom ljudima u Bosni i Hercegovini	38
Krivično gonjenje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini.....	41
Nedostaci sistema.....	45
Trgovina ljudima i organizirani kriminal.....	47
Pravni okvir koji uređuje trgovinu ljudima.....	50
Trgovina ljudima kao predmet uređenja međunarodnih obavezujućih instrumenata.....	50
Preporučujući (neobavezujući) izvori međunarodnog prava o trgovini ljudima.....	57
Trgovina ljudima u domaćem pravu Bosne i Hercegovine	59

II EMPIRIJSKI DIO 65

Metodološki pristup.....	65
Pristup predmetu istraživanja.....	66
Uzorak istraživanja.....	67
Opća javnost - građanstvo.....	68
Predstručna javnost - studenti.....	70

Stručna javnost.....	71
Posebna javnost.....	72
Obrada podataka i analitički pristup.....	73
Konstrukcija kompozitnih varijabli.....	74
Pribavljanje podataka o žrtvama seksualne i radne eksploracije.....	76
Protokol za pribavljanje podataka o žrtvama seksualne eksploracije.....	77
Protokol za pribavljanje podataka o žrtvama radne eksploracije	77

TEORIJSKO METODOLOŠKA PARADIGMA ISTRAŽIVANJA STAVOVA 79

Recentna istraživanja odnosa stavova i ponašanja.....	79
Multivarijatne analize stavova prema trgovini ljudima.....	81
Faktorska analiza - objašnjenje i interpretacija na uzorku opće javnosti	81
Prikaz i analiza distribucija rezultata kompozitnih varijabli	85
Opća javnost-građanstvo.....	87
Predstručna javnost - studenti.....	87
Stručna javnost.....	87
Opća javnost.....	91
Predstručna javnost.....	91
Stručna javnost.....	91
Odnos prema prosjačenju djece kao organiziranoj radnoj eksploraciji.....	96
Kognitivna disonanca stava prema prosjačenju.....	98
Odnos prema eksploraciji radnika koji duže vremena rade bez naknade kao novom obliku trgovine ljudima.....	101
Cluster-analiza - rezultati i interpretacija na uzorcima opće, predstručne i stručne javnosti.....	104
Homogene skupine učesnika iz opće javnosti – građanstva.....	105
Interpretacija rezultata cluster-analize	106
Homogene skupine predstručne javnosti – studenata.....	109
Homogene skupine stručne javnosti – policija, sudstvo, socijalni radnici, i NVO	113
Značaj razlika i povezanosti karakteristika učesnika i njihovog generalnog stava prema trgovini ljudima.....	117
Odnos karakteristika učesnika i njihovih ponašanja u situaciji susreta sa žrtvom trgovine ljudima	118
Odnos uvjerenja o prisutnosti trgovine ljudima u BiH i općeg stava osude te ponašanja	

u situacijama susreta s eksploracijom	121
Odnos općeg stava osude trgovine ljudima i ponašanja u situacijama seksualne i radne eksploracije.....	123
Radna eksploracija djece.....	124
Uslovi života žrtve.....	127
Multivariatne analize podataka o djeci - žrtvama radne eksploracije	130
Homogene skupine žrtava radne eksploracije.....	134
Seksualna eksploracija.....	135
Prisutnost trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije.....	140
Proces regrutiranja i seksualne eksploracije.....	143
Karakteristike žrtava	146
Izloženost zlostavljanjima.....	150
Klasifikacija i trijažiranje žrtava	151
Klasifikacija i trijažiranje dedukcijom.....	152
Homogene skupine žrtava dobijene induktivnim načinom /cluster-analizom.....	154
Homogene skupine žrtava dobijene induktivnim načinom/cluster-analizom.....	157
Nominalna logistička regresijska analiza.....	159
Objašnjenje dobijene prognoze.....	160

ZAKLJUČAK 163

LITERATURA 181

UVODNA IZLAGANJA

Izvještaj o provođenju naučnog istraživanja o rasponu i prirodi problema trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, uključujući trgovinu djecom, unutrašnju trgovinu te trgovinu u grupama koje su posebno ugrožene trgovinom ljudima "je nastao u okviru projekta Pomoć Ministarstvu sigurnosti/bezbjednosti BiH u provedbi Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u BiH (2013-2015)", a koji je finansiran sredstvima Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Suština ove vrste pomoći organima vlasti u Bosni i Hercegovini u području borbe protiv trgovine ljudima se sastoji u podršci provođenja sveobuhvatne teorijsko-empirijske studije u ovoj oblasti, koja je utvrđena kao jedan od strateških prioriteta u planskom, organiziranom i usklađenom suprotstavljanju ovom fenomenu.

Naime, provođenje naučnog istraživanja o problemu trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini (strateški označenog kao kriminološka analiza), tačnije rezultati takve studije primarno trebaju poslužiti stvaranju osnove za izradu novih strateških dokumenata. To će za ishod imati razradu konkretnih programa intervencije, uključujući i preventivne programe, koji bi se na ovom stepenu razvoja politika suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini trebali što je moguće više zasnovati na objektivnim pokazateljima stanja i uzroka ovog problema.

U tom smislu, predmetno istraživanje je usmjereni ka utvrđivanju raspona i prirode problema trgovine ljudima u BiH, uključujući trgovinu djecom, "unutrašnju" trgovinu (koja označava pojave trgovine ljudima unutar države) te trgovinu u grupama koje su posebno ugrožene trgovinom ljudima. Nezaobilazno, ovako se postavlja i pitanje trgovanja djecom i maloljetnicima, posebno u kontekstu pandemijske pojave (organiziranog) prosjačenja djece na ulici, koje je postalo svakodnevničica života u Bosni i Hercegovini - i na koje, očigledno, još uvijek nema odgovarajućeg i učinkovitog odgovora nadležnih institucija vlasti.

Istraživanje se ostvarivalo na osnovu ugovora zaključenog između Ministarstva sigurnosti/bezbjednosti BiH i Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC), kao implementatora aktivnosti i predstavlja dodatni napor ka unapređenju saradnje javnih institucija vlasti i organizacija civilnog društva, u ovom slučaju onih sa akademskim predznakom, u stvaranju sveobuhvatnih, činjenično zasnovanih i prognostički orientiranih politika suprotstavljanja trgovini ljudima u našoj državi.

Vremensko trajanje projekta je devet mjeseci. U tom roku poduzet je veliki broj aktivnosti kako bi se projektnom zadatku prišlo sa stanovišta iskustava, praksi, teoretskih znanja i ispitivanja stvarnih razmjera problema trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini na osnovu dostupnih, tačnih i relevantnih podataka.

Tokom provođenja istraživanja, ostvarena je saradnja sa brojnim javnim institucijama kao i organizacijama civilnog društva koje se bave fenomenom trgovine ljudima, bez

čije pomoći i saradnje predstavljeni rezultati svakako ne bi bili na ovom nivou kakav je prikazan u nastavku. Tu se posebno ističe saradnja sa Uredom državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije u Bosni i Hercegovini, kao institucionalnim mehanizmom usklađivanja aktivnosti velikog broja institucija i subjekata na svim nivoima vlasti u državi.

U globalnoj perspektivi, uloga provedenog istraživanja je da na općoj, strateškoj ravni omogući stvaranje novog dokumenta u vidu Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima i Akcionog plana, te da rezultati studije budu tako strukturirani da predstavljaju "sistem ranog upozoravanja" na problem trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini.

Istraživanjem su predmetno obuhvaćene etiološke i fenomenološke dimenzije problema, pri čemu se mora uzeti u obzir vrlo složena, prikrivena i teško dostupna stvarna dimenzija problema trgovine ljudima, koji je izuzetno složen za provođenje naučnih istraživanja u toj oblasti.

Prepostavka je da postojeće politike suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini, iskazane kroz ranije donesene i implementirane strateške planove, treba kvalitativno unaprijediti te utvrditi što konkretnije mjere i aktivnosti nadležnih institucija za njihovo postupanje u cilju što učinkovitije borbe protiv trgovine ljudima.

Stalne konsultacije, razmjena mišljenja i ideja između svih subjekata koji se u Bosni i Hercegovini bave problematikom trgovine ljudima je bila imperativ cijelog postupka istraživanja, najprije sa ciljem da se osigura potrebni legitimitet i podrška provedbi strateških aktivnosti.

Evidentna je činjenica da problem trgovine ljudima nije jednostavan za istraživanje. Ključni uzroci tog problema su nedostatak tačnih, mjerljivih i pouzdanih informacija o stvarnom obimu ovog problema, pojavnim oblicima pojedinih oblika trgovine ljudima (koji se permanentno inoviraju), kao i stvarnim njegovim uzrocima.

Takvo stanje nije isključivo vezano za Bosnu i Hercegovinu, nego se radi o jednoj općoj pojavi sa kojom se susreću istraživači u ovoj oblasti širom svijeta. Naime, većina dostupnih pokazatelja o trgovini ljudima na nekom području (užeg ili šireg "parametra" istraživanja) su različite procjene, pregledi stanja u pojedinim državama, ocjena napretka i sl., koji su vrlo često rezultat višestrukog ponavljanja višestruko neprovjerjenih podataka i informacija. O tome, u naučnoj literaturi, evidentno postoji opći konsenzus. Čini se kako ovakav pristup nije zaobišao ni ocjenu stanja u Bosni i Hercegovini, gdje se podaci o obimu, strukturi i kretanju problema trgovine ljudima generiraju kao rezultat različitih procjena koje se naknadno višestruko ponavljaju i multipliciraju za različite potrebe. Često takvi pokazatelji određuju prioritete finansijerima u dodjeli programa pomoći u pojedinim državama, što je svakako razumljivo i prihvaćeno kao uobičajena praksa. S druge strane, ne postoje ili su rijetki alternativni napor da se ovom problemu pristupi sa naučne, mjerljive i činjenično zasnovane pozicije. Kelly (2005) naglašava kako općenito postoje rijetka naučna istraživanja o ovom problemu, koja nekada imaju i određene metodološke nedostatke te da postoji evidentna potreba da se trgovina ljudima istražuje sa interdisciplinarnog stanovišta, ne samo da bi se povećala postojeća znanja o ovom

fenomenu, već i da se stvori jasnije osnove na kojima bi se stvarale i procjenjivale strategije borbe protiv trgovine ljudima.

U tom smislu, predmetno istraživanje je započelo sa ocjenom i procjenom, sadržanom u standardiziranom postupku evaluacije efikasnosti implementacije Strategije i Akcionog plana suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini, za period 2012-2015, kako bi se dobila bazična pretpostavka u smislu utvrđivanja onih područja koja su sveobuhvatno, temeljito i potpuno strateški tretirana u odnosu na ona gdje je takav rezultat ostao na nivou djelimično ili nikako okončanih strateških aktivnosti. Rezultati provedene procjene ovog strateškog dokumenta su ujedno polazna osnova za izradu koncepta samog istraživanja trgovine ljudima.

U narednoj fazi je provedeno tzv. interno (desk) istraživanje radi utvrđivanja predmeta, ciljeva i metodologije istraživanja, kojom prilikom su utvrđene moguće istraživačke paradigme koje se primjenjuju u svijetu naučnih istraživanja trgovine ljudima, uvažavajući naravno posebnosti podneblja u kojima se provode takve studije. U tom smislu, došlo se do spoznaje kako su, u suštini, te paradigme koncentrirane oko tri ključne cjeline, odnosno pravca u kojima je moguće usmjeriti naučna istraživanja trgovine ljudima. U prvom slučaju, istraživači se obično opredjeljuju za proučavanje broja žrtava trgovine ljudima i izradu procjene stvarnog broja žrtava u odnosu na one koje su registrirane, analizu postupaka za krivična djela trgovine ljudima, koji se vode pred nadležnim sudovima i slična istraživačka pitanja. U drugom slučaju, istraživački fokus može biti usmjeren ka proučavanju procesa trgovine ljudima: kako se on zapravo odvija unutar svih pojedinačnih faza, izučavanju socijalnih mreža trgovaca ljudima, ustanovljavanju određenih veza između pojedinih država koje se označavaju kao mjesta porijekla, tranzita i odredišta za žrtve trgovine ljudima, te izučavanje tzv. "mikro-biznisa" i porodičnih veza koje su tipične za pojedine oblike trgovine ljudima. Na kraju, postoje i ona istraživanja trgovine ljudima koja su multidisciplinarnog karaktera i koja obuhvataju izučavanje tipičnih obrazaca unutar kojih se javlja trgovina ljudima: organizacija ovog oblika kriminalne aktivnosti, osobine učinitelja, dobre prakse u pomoći žrtvama i procesiranju trgovaca ljudima (Putt, 2007). Predmetno istraživanje se u skladu sa dostupnim izvorima i odabranom metodologijom bavilo nekim od ovih pitanja koja se najčešće izučavaju u okviru naučno-istraživačkih poduhvata u oblasti trgovine ljudima.

Suštinski gledano, istraživanje čiji rezultati su prikazani u nastavku, treba doprinijeti osiguranju podataka o trgovini ljudima neophodnih za:

- praćenje situacije u vezi sa trgovinom ljudima u BiH,
- izradu politika i budućih strategija u vezi sa trgovinom ljudima,
- izradu budućih programskih intervencija o trgovini ljudima,
- praćenje i izvještavanje prema međunarodnim komitetima i instrumentima.

Dakle, njegovi praktični rezultati trebaju doprinijeti poboljšanju sistema prikupljanja podataka u Bosni i Hercegovini i jačanju postojeće stručnosti u okviru pripreme, dizajniranja, provedbe istraživanja i obuke. Isto tako, ono treba dati svoj doprinos u upoznavanju relevantnih učesnika, posebno opće i stručne javnosti o rezultatima, zaključcima i preporukama proizašlim iz istraživanja.

U našem istraživanju, željeli smo iscrpno propitati javnost na općoj, predstručnoj i stručnoj razini, saznati njihova mišljenja, percepcije i stavove o fenomenu trgovine ljudima te propitivanju njihove spremnosti da ga toleriraju, odnosno da mu se aktivno suprotstavljaju.

S druge strane, namjera nam je bila, da na osnovu sve dostupne dokumentacije i evidencije, utvrdimo broj, vrstu i karakteristike žrtava trgovine ljudima i to u svim njenim oblicima - od radne i seksualne eksploatacije do trgovine ljudskim organima i embrijima.

U provedbi navedenih aktivnosti, težiti će da se na naučno provjerenim i empirijski istraženim podacima utvrde činjenice i odnosi koji postoje unutar zajednice i generiraju određene percepcije, mišljenja i stavove prema fenomenu trgovine ljudima. Također, zasebno ćemo propitati stajalište opće i stručne javnosti o fenomenu trgovine ljudima, kako bi se što realnije izgradila politika suprotstavljanja ovom obliku organiziranog kriminala i sociopatološkoj pojavi te utvrdile konkretne mjere i održive aktivnosti svih nadležnih institucija i organizacija.

U užem istraživačkom smislu, istraživanje treba osigurati relevantne spoznaje o aktuelnom stanju pojave trgovine ljudima i odnosima unutar više uzročne prirode tog fenomena. Bez razmatranja ovih problema, nije moguće razumjeti multimodalnost i multikauzalitet ove pojave na teritoriju i u društvenim strukturama Bosne i Hercegovine.

Činjenica je da se proces trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije započeo snažno razvijati u neposrednom poslijeratnom razdoblju i kulminirao tokom početka 2000-ih godina, a da je radna eksploatacija djece, posebno iz manjinske skupine romskog stanovništva, intenzivno i danas prisutna kao izražena sociopatološka i kriminalna pojava. Seksualnu eksploataciju, koja je bila bezobzorno prisutna u brojnim lokalima početkom 2000-ih godina, suzbile su mjere policijske i sudske represije, kao i pritisak javnosti što su ga moderirali programi i kampanje vođene u cilju upoznavanja javnosti s trgovinom ljudima u BiH.

Danas, upravo je u društvenoj javnosti općenito prisutno uvjerenje da se trgovina ljudima proširila na druga područja (radne eksploatacije, posebno djece), a da se seksualna eksploatacija "izmjestila" iz javnih lokala u "ilegalu" privatnih kuća i stanova te da se organizirani kriminal orientira "na domaća izvorišta i tržišta".

U namjeri da empirijski provjerimo koliko u današnjoj javnosti bosanskohercegovačkog društva postoje takva i slična mišljenja, poimanja i stavovi koncipirali smo metodološki pristup istraživanju trgovine ljudima.

Naučni cilj i osnovni problemi istraživanja

Pored društveno pragmatičnog cilja, navedenog i obrazloženog u opisu projektnog zadatka, ovo istraživanje ima i **naučno istraživački cilj** - utvrditi odnos pojedinih segmenta aktivne javnosti prema kriminalnoj pojavi trgovine ljudima, analizirati prisutnost pojedinih oblika eksploracije koji imaju kriminalno izvorište i ukazati na bitne odrednice ponašanja i komponente stavova prema toj kriminalnoj aktivnosti i sociopatološkoj pojavi

Osnovni problemi našeg istraživanja su:

- Koliko su proširene pojedine opće percepcije o trgovini ljudima te kakve stavove i spremnost na ispoljavanje društveno prihvatljivog ponašanja imaju pojedine kategorije stanovništva, koje po svom društvenom položaju i ulozi imaju karakter aktivne javnosti u BiH? (deskriptivno inferencijski cilj).
- Koje su glavne komponente ovih percepcija i stavova te koje se homogene skupine u odnosu na njih mogu utvrditi primjenom induktivnog pristupa takvoj klasifikaciji?(klasifikacijski cilj)
- Koliko je moguće predvidjeti da će se ispoljiti društveno prihvatljivi stavovi i ponašanje prema trgovini ljudima ovisno o pojedinim karakteristikama učesnika i stupnju njihove informiranosti te iskazivanja uvjerenja o prisutnosti te pojave u današnjoj BiH? (eksplanacijsko-prognostički cilj).
- Kakva je zastupljenost radne eksploracije koja se ogleda kroz organizirano prosjačenje djece na ulicama i raskrsnicama gradova BiH, kako im pomoći i koliku pomoć pružaju socijalne službe BiH?
- Šta se dogodilo sa kriminalnim procesom seksualne eksploracije žena/ djevojaka (žrtava trgovine ljudima) u BiH danas, u odnosu na period prije jednog desetljeća i šta dokazuje njegovu današnju organiziranost, prikrivenost, predatorsku prirodu i izrabljivačku okrutnost?

I TEORIJSKI DIO

(TRGOVINA LJUDIMA, PRAVNI OKVIR I SEKUNDARNI POKAZATELJI)

Pojmovna određenja trgovine ljudima

Savremena društva se danas nerijetko susreću sa izuzetno kompleksnim i dinamičnim fenomenom, koji zbog svoje nevidljivosti, mobilnosti i organiziranosti, kako u nacionalnim, tako i u međunarodnim razmjerama, predstavlja složen i ozbiljan socijalni problem. Radi se o fenomenu koji na jezike konstitutivnih naroda u BiH, prevodimo kao "trgovina ljudima". Trgovina ljudima predstavlja fenomen koji "baštini" dugu tradiciju u razvoju civilizacije uopće. Ako bismo je vezali za neki zdravorazumski pojam u historiji, kojim bi u najvjernijem obliku objasnili samu suštinu - onda bismo zasigurno krenuli od objašnjenja da je to fenomen koji u prenesenom smislu riječi tretira problem ropskog položaja ljudi. Historija trgovine ljudima seže daleko u prošlost, u period robovlasništva, kada su ljudi držani u društvenom ili pravnom statusu roba, sa oduzetim ljudskim pravima, i u vlasništvu druge osobe ili zajednice. Robovi su držani protiv njihove volje radi materijalne, finansijske, seksualne ili druge koristi. Historijski gledano, robovi su najčešće korišteni kao neplaćena radna snaga koja nema prava odbiti, napustiti ili dobiti naknadu za svoj rad. Ropstvo je bilo sastavni dio raznih kultura kroz historiju ali se posljednjih par vjeća smatra neprihvatljivim i nehumanim. Široko rasprostranjeno i svakako prihvaćeno ropstvo zabilježeno je, također, još od vremena Mezopotamije oko 1800. pr. n. e. pa preko drevnog Egipta, antičke Grčke, starog Rima, Perzije, Kine, civilizacija Maja, Azteka i Indije, pa do Bizantije, Arabije i Otomanske imperije. U mnogim zajednicama, broj robova je daleko premašivao broj slobodnih ljudi. Prema roblju se svuda postupalo okrutno, ali ne i krajnje surovo jer su bili "skupocjena roba". Ropstvo se pojavljuje prije pisane historije na svim kontinentima. Poslije usvajanja pisane riječi, primjeri ropstva (uključujući i seksualno roblje) bilježe se među raznim plemenima Arapa, Indijanaca, u Africi, na Novoj Gvineji, Novom Zelandu, kod Germana i Vikinga (Gallagher i Holmes, 2008). Novo poglavlje u trgovini ljudima otpočinje otkrićem Amerike i stvaranjem prvih kolonija oko 1500. kada počinje i transatlantska trgovina robljem iz Afrike za Ameriku. Odvođena su i prodavana čitava plemena i sela sa prostora zapadne Afrike - područje današnjih država Gvineje, Konga i Angole. Ukupno se radi o oko 11 miliona djece, žena i muškaraca. Poznati su slučajevi preko 250 pobuna Afrikanaca robova na brodovima koji su ih odvodili u daleki Novi Svet. Evropske zemlje koje su učestvovali u ovoj trgovini bile su Francuska, Britanska Imperija, Portugal, Španija, Belgija, Holandija, a u mnogim su drugim državama postojale firme koje su se time bavile. Robovi su odigrali izuzetno važnu ulogu, naročito u ekonomskom smislu, u svim robovlasničkim društvima. Takva je situacija i sa zemljama kao što su Brazil, Bermuda, Kuba, Haiti, Jamajka, Dominikanska Republika i Sjedinjene Američke Države. Uvoz robova u Sjedinjenim Američkim Državama je zabranjen 1808. do kada ih je nekih 300,000 već bilo uvezeno. Svi kasniji robovi su rođeni na teritoriji ove zemlje. Netrpeljivost između robovlasničkog juga i napredni-

jeg sjevera oko pitanja ropstva smatra se jednim od uzroka Američkog građanskog rata 1861. (Nieuwenhuys i Pécoud, 2007).

Tokom historije, bilo je raznih pokušaja oslobođanja od ropstva pojedinih grupa ili cijelih naroda. Kada je u SAD ropstvo ukinuto, proces oslobođanja se sve brže širio planetom. Međutim, tek je Konvencija o ropstvu koju je podstakla Liga Naroda 1926. donijela potpuni preokret. Član 4. Opće deklaracije ljudskih prava, usvojene u Ujedinjenim Nacijama 1948. striktno i eksplisitno zabranjuje ropstvo (Gallagher, 2001).

Danas, Ujedinjenje nacije procjenjuju da godišnje četiri miliona ljudi postane žrtvama trgovine ljudima, da se na ovoj nelegalnoj "industriji" zaradi i do deset milijardi dolara, što je čini trećom najvećom ilegalnom industrijom u svijetu, odmah nakon trgovine drogama i oružjem. Krajem 20. vijeka trgovina ljudima se intenzivnije javlja kao posljedica ekonomskih i društvenih promjena, odnosno procesa tranzicije u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi.

Na prostorima Balkana trgovina ljudima je postojala i ranije, ali se širenje ove pojave pojavilo prvenstveno kao posljedica rata i raspada bivše Socijalističke federativne republike Jugoslavije, koji je bio praćen velikim razaranjima, raseljavanjem i nekontroliranom migracijom stanovništva uz prisustvo velikog broja različitih domaćih i stranih vojnih formacija. Ratovi i siromaštvo doprinijeli su većoj vidljivosti i zastupljenosti ove pojave u našem društvu. Neki autori - u kontekstu veza između rata i propasti države s jedne strane, i trgovine ljudima, s druge - prihvataju kako se o ovim korelacijama tek odnedavno počelo otvoreno govoriti (Cameron i Newman, 2008).

Brzina i razmjere širenja trgovine ljudima na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope bila je zapanjujuća jer, prije nešto više od decenije, žene iz zemalja Jugoistočne Evrope skoro da nisu bile izložene ovom obliku iskorištavanja i vrbovanja, dok danas čine 25 posto žrtava trgovine ljudima od svih zabilježenih slučajeva. Posmatrano u cijelosti - trgovina ljudima je globalna pojava od koje ni jedna država nije više pošteđena, pa ni Bosna i Hercegovina. Širenje ovog problema doprinio je i tome da se oblici iskorištavanja ljudi nisu ograničili samo na seksualnu eksploraciju, odnosno najčešće na prisilnu prostituciju, nego i na prisilni rad. U novije vrijeme ona dobija novu zastrašujuću formu, a to je uzimanje ljudskih organa, iskorištavanje u pornografiji i ostalim oblicima rastuće "seks-industrije" i kroz druge oblike ropskog rada. Alarmantan je trend što se dobna granica žrtava, koje su uglavnom djeca (djevojčice), ali sve više i muškarci – prvenstveno dječaci, sve više spušta, čime ovaj problem postaje složeniji i problematičniji u odnosu na kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Neophodno je osiguranje odgovarajuće zaštite, prije svega djeci i maloljetnicima, kao i ostalim marginaliziranim grupama stanovništva. Ono što je predstavljeno kao globalni trend u izvještajima organizacija i tijela, koja se bave ovom tematikom, npr. UN, jeste porast broja žrtava trgovine ljudima iz godine u godinu. Ova kriminalna djelatnost postaje unosnija i lukavija kroz različite oblike iskorištavanja ljudi.

Misija za međunarodnu pravdu (nevladina organizacija koja se zalaže za ljudska prava) naglašava da je unosni globalni biznisi krijumčarenja ljudi dostigao nezabilježene razmjerne. Oni ukazuju na statističke podatke o trgovini ljudima, odnosno podatke koje je

prikupila naučno-obrazovna institucija National Geographic. Prema tim podacima, procjenjuje se da ukupan broj žrtava trgovine ljudima danas iznosi oko 27 miliona. To znači da u ovo moderno doba imamo više ljudi u ropstvu nego što ih je odvezeno iz Afrike tokom 400 godina transatlantske trgovine robovima. Jedan od često navođenih izvještaja Međunarodne organizacije rada iz 2012. godine, kojim je obuhvaćen period 2002-2011, govori od broju od 20,9 miliona žrtava prisilnog rada u čitavom svijetu. Ovaj broj uključuje i seksualnu eksploraciju, od kojeg 5,5 miliona čine djeca koja su žrtve trgovine ljudima. Ovakav podatak se negdje ocjenjuje kao konzervativan, posebno uslijed činjenice kako trgovina ljudima nije samo jedno krivično djelo, nego proces, koji ima svoje dijelove (regrutovanje, prijevoz, iskorištavanje), a koji se stalno mijenjaju i prilagođavaju dinamici potražnje i ponude (Daniel-Wrabetz i Penedo, 2015, s. 5). Izvještaj o stanju djece u svijetu za 2006. godinu upozorio je na zastrašujuću procjenu najranjivije skupine djece na svijetu čija prava na sigurno i zdravo djetinjstvo je izuzetno teško zaštiti. Djeca odrastaju izvan domaća razvojnih kampanja i često su previđena u većini aktivnosti, od javnih rasprava i zakonodavstva, do statistika i vijesti u medijima. Iskorištavana djeca, zatvorena su od strane svojih zlostavljača, zadržana kod kuće i izvan škole bez osnovne zaštite. Djeca kao žrtve iskorištavanja su najmanje primijećena. Njihove živote i brojeve je gotovo nemoguće pratiti. Po podacima iz ovog izvještaja, oko 8,4 miliona djece radi u najgorim uslovima dječjeg rada uključujući prostituciju, ucjenjivanje dugovima - pri čemu se djeca iskorištavaju u gotovo ropskim uslovima kako bi otplatila dugove svojih porodica. Gotovo 2 miliona djece se iskorištava u trgovini seksom, pri čemu se djeca izlažu seksualnom i fizičkom nasilju. Svake se godine procjenjuje da milioni djece završe kao žrtve trgovine ljudima u podzemlju i ilegalnim okruženjima, gdje su prisiljeni na opasne i ponižavajuće oblike rada, uključujući i prostituciju. Veliki broj djece se iskoristiava kao posluga u privatnim kućama. Mnogima od njih se brani odlazak u školu te su izloženi fizičkom zlostavljanju, pothranjeni su ili preumorni od rada.

Prema istraživanjima Ujedinjenih nacija, trgovina ljudima je globalni fenomen koji pogađa zemlje u političkoj i ekonomskoj tranziciji, koje su ujedno i često zemlje porijekla žrtava, ali i ekonomski razvijene zemlje koje se pojavljuju i kao tranzitne i kao zemlje konačnog odredišta. Upravo zbog posljedica koje ostavlja trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, ova pojava je posljednjih godina zaokupila pažnju javnosti, međunarodnih i domaćih vladinih i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini. I pored toga što su Ujedinjene nacije donijele, a nadležne institucije u BiH (Parlamentarna skupština BiH i Predsjedništvo BiH) ratificirale mnoge akte poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (koja je i sastavni dio Ustava BiH), ovaj fenomen ih nesumnjivo krši. Upravo iz tog razloga se naglašava da je trgovina ljudima zločin protiv pojedinca, za razliku od migracije, krijumčarenja i prostitucije sa kojima se često zamjenjuje. Naime, ovdje nema bilo kojeg oblika pristanka, odnosno dobrovoljnosti žrtve.

Šta je to što ovaj fenomen čini kompleksnim?

Fenomen "trgovine ljudima" i ne bi bio tako opasan da se ne mijenja brzo i da ne poprima nove oblike. Širenje ovog problema doprinijelo je i tome da se oblici iskorištavanja ljudi nisu ograničili samo na seksualnu eksploraciju odnosno, intenzivnije na prisilnu prostituciju i prisilni rad. U novije vrijeme ona dobija noviji oblik u vidu uzimanja ljudskih

organu, iskorištavanje ljudi u pornografiji i ostalim oblicima rastuće "seks-industrije" te kroz druge oblike ropskog rada. Zabrinjavajući je trend da su žrtve uglavnom djeca (djevojčice), a sve više i muškarci-dječaci, sve mlađi – što ovaj problem čini složenijim i problematičnijim u odnosu na kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda te osiguranje odgovarajuće zaštite prije svega djeci i maloljetnicima te ostalim marginaliziranim grupama stanovništva /stranci, izbjeglice, imigranti, manjine i dr. siromašne osobe.../ (Wooditch, 2012).

S druge strane, kada se radi o trgovini ljudima, moramo konstatirati da ima veoma malo empirijskih istraživanja i teoretskih uopćavanja, nasuprot velikom prostoru koji im se poklanja u medijima, od strane vladinih i nevladinih organizacija. Nepostojanje sistematičnog znanja, kao i prikrivenost, uticali su na čitav niz nejasnoća i konfuzija u pogledu pojmljova koji se koriste u medijima, zvaničnim i nezvaničnim izvještajima, pa i akademskim radovima kod nas i u svijetu. Upravo zbog toga, od izuzetnog je značaja da se na ovakav način istraži ovaj fenomen.

Koje su to najčešće zablude u definiranju fenomena "trgovina ljudima"?

Trgovina ljudima se veoma često kao pojam zamjenjuje sa pojmovima kao što su: krimićarenje ljudi, migracije, prosjačenje i prostitucija jer ovi fenomeni mogu, ali i ne moraju, za posljedicu imati trgovinu ljudima. Također, možda i najčešće, prostitucija se često navodi kao oblik trgovine ljudima, što nije u potpunosti tačno, jer kod dobrovoljne prostitucije postoji čin slobodne volje i slobodnog izbora, što kod trgovine ljudima nije slučaj. Da bismo izbjegli moguće zamjene termina i zabunu koju ona može stvoriti, neophodno je na početku ove studije jasno definirati osnovne pojmove u vezi sa ovim fenomenom, uz objašnjavanje svih relevantnih pojmljova iz ove oblasti.

Trgovina ljudima je dio nove terminologije u predstavljanju problema ropskog položaja ljudi. Najjednostavnija definicija ovog pojma glasila bi: "trgovina ljudima, posebno ženama i djeecom, trgovina ljudskom bijedom, te predstavlja jedan od najvećih zločina našeg doba" (Bjelica, 2001; Cockburn, 2003). Ona je jedna od najvećih i najprofitabilnijih globalnih kriminalnih aktivnosti, zajedno sa trgovinom narkoticima, oružjem i pranjem novca. To je krivično djelo koje obuhvata: vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, predaju, prodaju, kupovinu, posredovanje u prodaji, skrivanje i držanje lica. Pri ovim postupcima se koristi: sila, prijetnja, zabluda, zloupotreba ovlaštenja, zloupotreba povjerenja, zloupotreba odnosa zavisnosti, zloupotreba teških prilika drugog, zadržavanje ličnih isprava, davanje ili primanje novca ili druge koristi. Ljudima se trguje radi: eksploracije rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih djela, prostitucije, druge vrste seksualne eksploracije, prosjačenja, stvaranje pornografije, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, oduzimanja organa ili dijela tijela i korištenja u oružanim sukobima.

Kao što smo već naznačili, trgovina ljudima označava vrbovanje, prijevoz, prebacivanje, davanje utočišta ili prihvatanje osoba upotrebom sile ili drugih sredstava prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlasti ili položaja ili zloupotrebe tuđe nemoći ili davanjem ili primanjem isplata ili povlastica kako bi se pribavila saglasnost osobe koja kontrolira drugu osobu u svrhu eksploracije. Pojam eksploracije posebno obuhvata isko-

rištavanje drugih putem prostitucije ili drugog oblika seksualne eksploracije, prinudnog rada ili pružanja usluga, ropstva ili postupaka sličnim ropstvu, služenja pod prinudom ili uklanjanja organa. Izraz trgovina ljudima isto tako obuhvata sljedeće pojmove krivičnih djela: zasnivanje ropskog odnosa i prijevoz osoba u ropskom odnosu, krijumčarenje osoba, međunarodno vrbovanje radi prostitucije, nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata i dr. Također, ona obuhvata krivična djela iskorištavanja djece u svrhu pornografije, proizvodnju i prikazivanje dječije pornografije, navođenje na prostituciju i upoznavanje djeteta sa pornografijom (UN General Assembly, 2000).

S druge strane, migracija je kretanje ljudi iz jedne zemlje u drugu (Vidanović, 2006). Migracija podrazumijeva pristanak osobe da ode iz zemlje. Ona je dobrovoljna i ne podrazumijeva prevaru, prisilu, eksploraciju i nasilje. Migracija (latinski migratio: selidba) predstavlja svaku promjenu mjesta boravka pojedinca ili većih i manjih grupa ljudi. Razlikujemo dvije vrste migracija: Emigracija – odseljavanje stanovništva & Imigracija – doseljavanje stanovništva. Uzroci migracija mogu biti raznoliki a najčešće su: prirodni – epidemije, vremenske nepogode i sl.; društveni – ratovi, politička nestabilnost, vjerska netrpeljivost; i ekonomski – glad, siromaštvo, težnja za boljim uslovima života. Posljedica migracija jeste prvenstveno promjena u prostornom razmještaju stanovništva, odnosno gomilanje stanovništva u gradovima i industrijskim područjima, dok na drugoj strani, sela gube stanovništvo. Veza između migracija i trgovine ljudima može postojati ukoliko se migracije iskorištavaju kao način pronalaženja žrtava za trgovinu ljudima, što je čest slučaj. Ipak, to ne znači da je riječ o sinonimima kada je riječ o značenju pojmove migracija i trgovina ljudima. U suštini, pravi uzroci migracija i trgovine ljudima se značajno preklapaju. Ograničenje prava žena služi kao primarni uzročni faktor u korijenu problema trgovine ženama i migracija žena. Time što ne uspijevaju zaštiti građanska, politička, ekonomska i društvena prava, države stvaraju situacije u kojima trgovina ljudima cvjeta (US Department of State, 2009).

Naredni termin koji se često pogrešno kontekstualizira u odnosu na "trgovinu ljudima" je i prostitucija. Etimološki gledano, ova riječ satkana je od latinske riječi prostituere, koja znači "javno izlagati", tačnije percipirana kao prodavanje seksualnih usluga za novac ili neku drugu uslugu. Često se spominje u zdravorazumskim, "narodnim shvatanjima" i kao "najstariji zanat na svijetu". Prostitucija se danas odvija u raznim oblicima. Postoje bordeli, ulična prostitucija, escort-usluge, seksualni turizam i druge. Osobu koja prodaje seksualne usluge nazivamo prostitutka. Ovim poslom se uglavnom bave žene čijim se uslugama služe muškarci koji su samci, željni pustolovine ili su jednostavno znatiželjni. No u značajnoj mjeri se prostitucijom bave i muškarci, čije usluge iz istih razloga koriste žene ili gay muškarci. Uz ženske prostitutke često idu i "zaštitnici" (svodnici), koji od njih često uzimaju veliki dio zarade, a katkad se u ekstremnim slučajevima koriste nasiljem i ucjenama. Žene koje se dobrovoljno bave prostitucijom to uglavnom rade zbog novca. Vrlo mali broj u toj kategoriji otpada na one koje to rade jer su nimfomanke, željne pustolovine ili osvete roditeljima ili bračnim partnerima. Još 1949. godine, Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Konvenciju o suzbijanju trgovine ljudima i prisilne prostitucije. Ova Konvencija zamjenjuje niz ranijih konvencija koje pokrivaju neke aspekte prisilne prostitucije. Već u samom nazivu se vidi pravljenje razlike između ova dva pojma.

Međutim, prisilna prostitucija je pružanje seksualnih usluga u zamjenu za novac kod osoba koje su prisiljene na to i ne rade to dobrovoljno. Postoji širok raspon stupnjeva prostitucije, od "dobrovoljne i svjesne", do "poludobrovoljne", koja se temelji na pritisku okolnosti, i prisilnog novačenja putem direktne sile ili prisile. Seksualno ropstvo obuhvaća većinu, ako ne i sve, oblike prisilne prostitucije. Pojmovi prisilne prostitucije pojavljuju se u međunarodnim i humanitarnim konvencijama, ali su nedovoljno shvaćene i nedosljedno se primjenjuju. Prisilna prostitucija odnosi se na uslove kontrole nad osobom koja je prisiljena od strane druge osobe da se uključi u seksualne aktivnosti. Svi oblici prisilnog prostituiranja smatraju se krivičnim djelom u gotovo svim modernim državama danas. Opet, s druge strane dobrovoljna prostitucija ima različite pravne statuse u različitim zemljama, koji se kreću od toga da je potpuno protivzakonita i kažnjiva smrću ili se dopušta.

Ono što možemo navesti kao pozitivnu zanimljivost jeste činjenica da je prostitucija djece zakonski zabranjena svuda u svijetu, te za ovu zabranu možemo reći da postoji globalni civilizacijski konsenzus.

Još jedan termin koji se vrlo često koristi kao sinonim sa problemom "trgovina ljudima" jeste svakako i "krijumčarenje ljudi" (vidjeti: Tabela 1), koje predstavlja "ilegalni prijevoz ljudi, najčešće preko granice jedne zemlje" radi ostvarivanja profita (Vidanović, 2006). Krijumčarenje podrazumijeva ilegalan ulazak u zemlju, što jeste zločin protiv države, ali ne i zločin protiv osobe, jer postoji pristanak osobe da na taj način migrira. Trgovina ljudima i krijumčarenje ljudi su dvije različite pojave, koje imaju sličnosti (uglavnom su povezane sa migracijama), ali i razlike. Kod krijumčarenja ljudi uglavnom je riječ o međunarodnoj nezakonitoj migraciji, koja je u jednom dijelu puta podržana kriminalnim aktivnostima, a trgovina ljudima može biti vezana i samo za jednu državu i odvijati se unutar granica jedne zemlje. Kod krijumčarenja ljudi i ilegalnih migracija krše se zakoni jedne zemlje koji reguliraju prelazak granice i režim stranaca i u tom slučaju zaštitni objekt je država i bezbjednost granica. Kod trgovine ljudima štite se osnovna ljudska prava od nasilja, eksploatacije i zlostavljanja. Kod krijumčarenja ljudi odnos migranata i onih koji organiziraju ilegalno prelaženje granice se završava sa obavljenim posлом, to jeste kada se pređe granica, dok se odnos između trgovaca i žrtava nastavlja i dalje po dolasku u zemlju destinacije putem iskorištavanja i zavisnosti.

Tabela 1. Matrica razlika "trgovina ljudima" i "krijumčarenje migranata" (Britton & Maljević, 2010)

	Trgovina ljudima (odrasli)	Trgovina ljudima (djeca)	Krijumčarenje migranata
Starosna dob	>18	< 18	Nije bitno
Mentalni element	Namjera	Namjera	Namjera
Fizički element	Djelo; Način; U svrhu iskorištavanja	Djelo; U svrhu iskorištavanja	Djelo: posredovanje pri ilegalnom ulasku • svrha: stjecanje finansijske ili druge materijalne koristi
Pristanak osobe kojom se trguje ili koja se krijumčari:	Nije bitno kada se utvrde načini	Nije bitno, načini ne moraju biti utvrđeni	Krijumčarena osoba dobrovoljno pristaje
Transnacionalni karakter	Nije potreban	Nije potreban	Nije potreban
Uključenost grupe za organizirani kriminal	Nije potrebna	Nije potrebna	Nije potrebna

Razlikovanje trgovine ljudima od krijumčarenja ljudi je prvi korak prema učinkovitim nastojanjima službi za provođenje zakona protiv organizacija koje trguju ljudima. Obzirom da je veoma teško prodrijeti u organizacije koje se bave trgovinom ljudima, učinkovito korištenje žrtvi u svojstvu svjedoka za pružanje relevantnih dokaza može biti nezamjenjivo sredstvo. Nadalje, razumijevanje prirode i obima situacije žrtava trgovine ljudima koje mogu rezultirati njihovom zatočenošću će povećati sposobnosti službenika za provođenje zakona da na odgovarajući način prepoznaju i tretiraju njihove potrebe. Službe za provođenje zakona trebaju razmotriti pružanje pravne, psihološke i ograničene ekonomski podrške žrvama-svjedocima trgovine ljudima u saradnji sa odgovarajućim nevladinim organizacijama u skladu sa važećim okvirom zaštite žrtava trgovine ljudima odnosno nacionalnim i transnacionalnim referalnim mehanizmima. Države također mogu poduzeti inicijative za saradnjom sa žrvama-svjedocima poput odustajanja od deportacija, vize, privremenog boravka ili čak stalnog boravka. Službe za provođenje zakona moraju prepoznati da je bez saradnje žrtava-svjedoka, krivično gonjenje organizacija koje se bave trgovinom ljudima skoro pa utopija.

Vidjeli smo koliko je tanka granica razdvajanja datih fenomena, ali isto tako svjesni smo da je ta diferencijacija jako značajna za pravilan tretman ove pošasti koju, možda i preblago u odnosu na surovost koja je prati, nazivamo trgovina ljudima. Pogledajmo u nastavku, koji je fenomenološki dijapazon ove pojave danas prisutan u svakodnevnom životu.

Pojavni oblici fenomena "trgovina ljudima"

Trgovina ljudima ne pogađa samo pojedinca koji je objekat vršenja krivičnog djela, nego ima i negativne učinke na socijalne i ekonomske aspekte savremenog društva, u čemu su saglasni i brojni autori koji opisuju ovu pojavu. Ona danas podrazumijeva nekoliko kažnjivih radnji izvršenja, od kojih su najvažnije: regrutiranje, transport, transfer, sakrivanje ili prihvatanje osoba, koristeći silu, otmicu, prevaru i lukavstvo, prinudu, zloupotrebu sile, dajući ili primajući novac ili neku drugu korist da bi uspjeli upravljati drugom osobom u cilju eksploracije .

U proteklom periodu većina aktivnosti usmjerenih na istraživanje krivičnih djela trgovine ljudima bila je usmjerena na slučajeve seksualne eksploracije. U narednom periodu bit će neophodno pojačati aktivnosti na istraživanju i procesiranju krivičnih djela trgovine ljudima u svrhu prisilnog rada, organiziranog prisilnog prosaćenja, ugovorenih brakova kao i krivičnih djela koja mogu pogodovati trgovini ljudima ili se mogu direktno ili indirektno povezati sa trgovinom ljudima poput dječije pornografije i pedofilije, itd. Međutim, ono što se ne smije izgubiti iz vida je da se radi o složenom krivičnom djelu, za čije otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje je potrebno uključiti sve domaće i međunarodne mehanizme zaštite. Međunarodni problem, kakva je trgovina ljudima, traži i međunarodno reagiranje. Upravo ova činjenica nas upućuje na definiciju koja će nam najjasnije pojasniti biće složenog krivičnog djela trgovine ljudima i na osnovu koje bi trebali izgrađivati zaštitne mehanizme na nivou pojedinih država. Naime, Protokolom o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno žena i djece (Protokol iz Palerma), uz Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (UNCDOC) iz 2003. godine, propisuje se, složena definicija trgovine ljudima. Ova definicija, data u Protokolu iz Palerma, vrlo je detaljna i više slojna, kako bi obuhvatila promjenljivu prirodu trgovine, s obzirom na profil žrtava i modus operandi počinjoca. U novijem regionalnom pristupu, Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima (Konvencija Vijeća Evrope) proširuje se zaštita iz Protokola iz Palerma, tako da obuhvata unutarnju trgovinu ljudima. Međunarodnim standardima jasno se propisuje da je trgovina ljudima kršenje međunarodnih normi, te obavezuju države članice da poduzimaju učinkovite mjere krivičnog gonjenja počinilaca, mjere zaštite žrtve i preventivne mjere. (vidjeti više: Grafikon 1).

Radnja izvršenja krivičnog djela	Modus operandi	Svrha iskorištavanja
<ul style="list-style-type: none"> • Vrbovanje • Prevoz • Premještanje • Skrivanje • Prihvatanje 	<ul style="list-style-type: none"> • Prijetnja ili upotreba sile • Drugi oblici prinude • Otmica • Prevara • Obmana • Zloupotreba službenog položaja • Zloupotreba ugroženosti drugoga • Davanje ili primanje novca (radi pristanka osobe koja ima kontrolu nad žrtvom) 	<ul style="list-style-type: none"> • Iskorištavanje prostituiranja drugih • Drugi oblici seksualnog iskorištavanja • Prinudni rad • Ropstvo ili radnje slične ropstvu • Služenje • Vađenje organa • Ostalo

Grafikon 1. Matrica elemenata krivičnog djela "trgovina ljudima" (Protokol iz Palerma i Evropska konvencija)

Prema odredbama Protokola, "trgovina ljudima" predstavlja i propisana je kao kršenje međunarodnog prava, a njeni konstitutivni elementi propisani su u relevantnim međunarodnim instrumentima. Prva sveobuhvatna definicija data u Protokolu iz Palerma navodi da: "trgovina ljudima" znači vrbovanje, prijevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje osoba putem prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prisile, otmice, prijevare, obmane ili zloupotrebe, zloupotrebe vlasti ili položaja ugroženosti ili davanja ili primanja novčane naknade ili drugih povlastica, kako bi se postigao pristanak osobe, koja ima kontrolu nad drugom osobom u svrhu iskorištavanja (Britton i Maljević, 2010).

Važno je napomenuti da eksploracija obuhvata, u najmanju ruku, iskorištavanje prostituiranja drugih ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu, ropski položaj ili uklanjanje organa. Vrlo značajna stavka ove definicije je i činjenica pozivanja na odredbe Konvencije o pravima djeteta prema kojoj je "dijete" bilo koja osoba mlađa od osamnaest godina.

Generalizacijom na osnovu analize velikog broja istraživanja, mogli bismo zaključiti da su najčešće okolnosti zbog kojih neka osoba postaje žrtava trgovine ljudima otprilike svedene na fenomene kao što su: socijalna isključenost- siromaštvo; nasilje u porodici; nizak stepen obrazovanja ili isključenost iz obrazovnog sistema; zdravstveno stanje (mentalno nedovoljno razvijene osobe, duševno oboljenje, osobe sa fizičkim nedostacima i sl.); odgojna zapuštenost i zanemarenost; Bolesti zavisnosti (psihoaktivne supstance i alkohol); uslovi rada; narušeni porodični odnosi i drugi razlozi mogu neku osobu dovesti u povećan rizik od vrbovanja kao što su spol, rasa, dob, etnička pripadnost. Djecu, kao posebno ranjivu kategoriju, mnogo lakše je vrbovati da postanu žrtve trgovine ljudima (Gallagher i Holmes, 2008).

Najčešće okolnosti u kojim se djeca regrutiraju radi trgovine ljudima mogu biti sljedeći: socijalno i ekonomski ugrožena porodica; porodice je iz ruralne sredine koja se oslanja na finansijsku pomoć djece koja stasaju za rad; u pitanju su djeca bez roditeljskog staranja, djeca razvedenih roditelja ili djeca koja su uslijed ratnih događanja ostala bez jednog ili oba roditelja; djeca su smještena u institucijama; dolaze iz porodice gdje su roditelji na radu u inostranstvu; dolaze iz porodice sa djecom ometenom u psihičkom i fizičkom razvoju; dolaze iz porodice gdje su roditelji zavisnici; dolaze iz porodice bez prijavljenog boravišta (prebivališta), npr. romske i raseljene porodice; djeca iz porodica koje dozvoljavaju kasne izlaska i slične situacije nedovoljnog roditeljskog nadzora (Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, 2015).

Indikator predstavlja jedan od nekoliko razloga za vjerovanje da neka osoba može biti potencijalna žrtva trgovine ljudima. Indikatori su pokazatelji kojima se mogu tumačiti posmatranja, činjenice, izjave i druge informacije koje se odnose na osobu za koju se sumnja da je žrtva. Ipak, svi indikatori, koje navodimo u nastavku, nisu prisutni u svim situacijama koje uključuju trgovinu ljudima. Prisustvo ili odsustvo pojedinačnih indikatora ili više njih, ne može niti dokazati niti opovrgnuti postojanje slučaja trgovine jednom osobom. Da bi se to uradilo neophodno je napraviti integralnu procjenu cjelokupne životne situacije osobe za koju sumnjamo da je žrtva trgovine ljudima. Osoba kod koje prepoznajemo nekoliko indikatora ne mora biti u situaciji da je predmet trgovine. Na primjer, kod tražioca azila može se prepoznati više indikatora, a da se ne nalaze u situaciji da su žrtve trgovine ljudima.

Opći indikatori koji ukazuju na problem "trgovine ljudima" najčešće su: povrede koje izgledaju kao da su rezultat fizičkog napada, povrede ili poremećaje tipične za određene poslove ili mjere kontrole ili povrede za koje izgleda da su rezultat primjene mjera kontrole, postoje znakovi zanemarivanja i zlostavljanja djeteta; postojanje znakova da su izloženi nadzoru kretanja (ne smiju otici sa određenog mesta bez pitanja, prisustvo odraslih osoba u blizini koje ih nadziru i sl.); pravna nevidljivost – nisu upisani u matične knjige rođenih; isključenost iz školskog sistema ili neredovno pohađanje nastave; stalna promjena iskaza; izražavaju negodovanje povodom rada koji obavljaju; navedeni da vjeruju da rade svojom voljom; izloženi su nasilju ili prijetnji nasiljem nad njima, članovima njihovih porodica ili voljenim osobama; pokazuju nepovjerenje prema vlastima; lažno se predstavljaju; strahuju od otkrivanja svog imigracionog statusa; nemaju pri sebi pasoš, ili druge putne ili lične isprave; pronađeni su na lokaciji ili u vezi sa lokacijom koja se najvjerojatnije koristi za eksplotaciju ljudi ili dolaze iz mjesta koje je poznato kao mjesto porijekla kod trgovine ljudima; ne poznaju lokalni jezik; ne znaju adresu stanovanja ili posla; dozvoljavaju drugima da govore u njihovo ime kada im se neko obrati direktno; primaju malu ili nikakvu naknadu za rad, ili nemaju pristup svojoj zaradi; rade izuzetno veliki broj sati tokom dugog perioda, nemaju slobodne dane; žive u oskudnim ili nestandardnim uslovima; nemaju pristup medicinskoj njezi i socijalnoj zaštiti; imaju ograničene ili nikačve socijalne interakcije i kontakte ili nemaju pristup roditeljima ili starateljima, svojoj porodici ili drugim ljudima iz svog neposrednog okruženja; nalaze se u stanju zavisnosti od trećih osoba; prisustvo odraslih osoba koji nisu članovi porodice; u kontaktu su sa osobama iz kriminalnog miljea; snalažljivost djeteta koja nije u skladu sa njegovim uzrastom; postupaju kao da su dobili instrukcije od nekog; pokazivanje specifičnih reakcija na traumatska iskustva; život u vanbračnoj zajednici ili prisilnom braku; nemaju prijatelja svog uzrasta izvan mesta gdje rade; izgledaju preplašeno i ponašaju se na način koji nije

u skladu sa tipičnim ponašanjem djece svog uzrasta, pokazuju strah ili anksioznost; putuju bez odraslih lica u pratnji; putuju u grupama, sa licima koji im nisu roditelji ili staratelji; često mijenjaju mjesto boravka; strani državljanin bez riješenog statusa; eksploracija je organiziranog karaktera (u smislu transporta do mjesta eksploracije, postojanja organizatora, poslovođe i sl.); provode na ulici veći dio dana, na prometnim lokacijama, bez nadzora roditelja ili staratelja; odjevenost neprimjerena uzrastu ili godišnjem dobu; dječa zatečena kasno noću bez pratnje odraslih na prometnim mjestima; uočljiv poremećaj ponašanja ili pokazivanje znakova zavisnosti o opojnim drogama ili alkoholu; posjeduju mobilni telefon sa kojeg obavljaju česte i kratke razgovore, nagla promjena raspoloženja nakon telefonskog razgovora; ne raspolažu svojim slobodnim vremenom niti imaju vremena za igru; ilegalno usvajanje (Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, 2015).

S druge strane, indikatori tzv. seksualne eksploracije se svode na: trudnoću i aboritus djeteta; povrede nastale uslijed seksualne eksploracije, sumnja na nasilan seks, te spolne bolesti kod djeteta, sumnja na seksualnu aktivnost djece ispod 14 godina starosti; maloljetnički brakovi i vanbračne veze (dobrovoljni i prisilni); prisan, neprimjerjen odnos sa trećim, odraslim licima koji nisu članovi porodice, kao i članovima porodice (incest); prisustvo tetovaže sa prepoznatljivim oznakama "pripadništva" grupi (obilježeno dijete); primanje poklona od strane odraslih osoba, posebno onih koji su neuobičajeni za uzrast djeteta; nemaju vlastiti novac; neprimjerena garderoba ili prisustvo garderobe i opreme koja se koristi za seksualni rad u dječijim veličinama; žive ili putuju u grupi, ponekad i sa osobama koje ne govore isti jezik/dijalekat, sličnog ponašanja i odijevanja; znaju svega nekoliko riječi na lokalnom jeziku ili jeziku kljenata i to onih sa seksualnom konotacijom, ograničeno poznавање lokalног језика; seksualizirano i erotizirano ponašanje djeteta (Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, 2015).

Kada je u pitanju radna eksploracija kao vid trgovine ljudima, značajno je ukazati na sljedeće indikatore: rade posao neprimjerjen djetetu ili uzrastu djeteta, na neprimjerenom mjestu i/ili u neprimjereno vrijeme; zatečeni sa robom spremnom za prodaju ili sa alatom za rad; oprema za rad je dizajnirana ili prekrojena tako da je mogu koristiti djeca; rade poslove u domaćinstvu, skriveni od šire zajednice u kojoj žive; žive u kolektivnom smještaju, često u degradiranim, neuslovnim prostorima kao što su poljoprivredne i industrijske zgrade ili na istom mjestu gdje rade, te rijetko napuštaju prostorije; nemaju pristup svojoj zaradi; zavise od poslodavca u pogledu zadovoljavanja osnovnih potreba; izloženi su bezbjednosnim mjerama koje su postavljene tako da ih zadrže unutar radnih prostorija; postoje naznake da je prekršeno radno zakonodavstvo, nemaju ugovor o radu (za maloljetnike od 15 do 18 godina starosti); izrazita neuhranjenost i iscrpljenost; obavljaju posao na javnom mjestu, neuobičajenom za dijete (Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, 2015).

Organizirano prosjačenje - Indikatori eksploracije u svrhu prosjačenja i sitnog kriminala: posjedovanje značajnijeg iznosa novca ili drugih dragocjenosti; loš tjelesni izgled (neuhranjeni, malaksali, garderoba ne odgovara uzrastu i polu djeteta niti godišnjem dobu); zatečeni da prose ili u vršenju krivičnog djela; nose oružje; imaju tjelesne nedostatke za koje se sumnja da su posljedice sakraćenja; dijete prenosi ili preprodaje narkotike; učestvovanje u aktivnostima organiziranih kriminalnih grupa; svakodnevno se kreću u velikim grupama i prelaze značajne razdaljine; dio su velike grupe djece koja imaju istog odraslog "staratelja"; skloni su patološkim oblicima ponašanja (droga, alkohol);

imaju agresivan i nametljiv stav; nose ispisane molbe za pomoć; odgojna i higijenska zapuštenost djeteta; kretanje u "gangovima" i imaju oznake pripadnosti "gangovima"; Pojavljuju se novi oblici kriminaliteta povezani sa "gangovima" (reketiranje, ucjene, novi vidovi vršnjačkog nasilja).

Zloupotrebe sa ljudskim organima - U mnoštvu pojavnih oblika trgovine ljudima moguće je prepoznati tri ključne kategorije ovih delikata, tačnije, osnovne oblike eksploatacije u svrhe trgovine ljudima. U većini dostupnih izvora preovladava stanovište kako su seksualna eksploracija, radno iskorištavanje i zloupotreba/trgovina ljudskim organima te ključne kategorije unutar kojih se javljaju različiti modaliteti trgovine ljudima. Na svojevrsnim marginama ove podjele se nalaze neki, uslovno rečeno, noviji oblici iskorištavanja ljudi o kojima se tek u novije vrijeme počelo intenzivno govoriti (npr. prisilni brakovi). Dok se o trgovini ljudima u svrhe seksualne eksploracije jako puno zna i o tome postoji ogromna količina dostupnih informacija, radna eksploracija je nešto kasnije došla u fokus interesovanja međunarodne javnosti i ovaj problem se danas jednako tretira i kao bilo koji drugi konvencionalni oblik trgovine ljudima. S druge strane, različiti oblici zloupotrebe/trgovine ljudskim organima, koji nisu nužno podvedeni pod pravne mehanizme kontrole trgovine ljudima sve više izazivaju zabrinutost i zahtijevaju primjerenu reakciju na ovaj problem. Radi se o različitim oblicima uklanjanja i presađivanja (transplantacije) ljudskih organa koji su vrlo često na granici zakonitog djelovanja ili s druge strane, imaju sva ključna obilježja trgovine ljudima kako to definiraju relevantni pravni propisi. Danas u svijetu postoji dobro razrađen sistem ponude i potražnje za ljudskim organima, između kojih stoje različiti službeni ili neslužbeni posrednici kojima je cilj sticanje materijalne koristi na takvoj vrsti aktivnosti. Poznati slučajevi zloupotreba/trgovine ljudskim organima se mogu različito klasificirati. U odnosu na element pristanka osobe od kojih se uzimaju organi radi transplantacije razlikuju se dobrovoljne i nasilne transplantacije organa. U drugom slučaju osobe se mogu direktno ili indirektno prisiliti da budu podvrgnute uzimanju njihovih organa. Direktna prisila se najčešće ostvaruje otmicama i grubim nasiljem, dok indirektni vid prisile podrazumijeva ucjene, iskorištavanje siromaštva i teškog stanja u kojem se nalazi žrtva, te prevarama. Posebno su zabrinjavajući slučajevi otmice i prodaje djece radi uzimanja organa, kao i ubistva koja se vrše u te svrhe. U odnosu na vrste organa razlikuju se transplantacije bubrega, jetre, srca, pankreasa, rožnjače, pluća i svih ostalih organa ljudskog tijela koji se sa medicinskom stanovišta mogu presađivati. U novije vrijeme se unutar fenomenologije trgovine ljudskim organima jednako značajno govorи i o zloupotrebi ljudskog tkiva i ćelija. Ove posljednje su posebno bitne zbog sve veće rasprostranjenosti trgovine embrionima, jajnim ćelijama i drugim dijelovima ljudskog tijela sa kojim se manipulira u kontekstu reproduktivne medicine.

Neke klasifikacije razlikuju tri osnovna vida u kojima se ostvaruju zloupotrebe sa ljudskim organima: (a) prisiljavanje ili obmana žrtava kako bi dale svoje organe, (b) davanje službene ili neslužben saglasnosti od strane žrtve da pristaje na transplantaciju svojih organa, nakon čega budu prevarene jer im se ne plati iznos za koji su pristale dati organ ili im se plati puno manja suma od dogovorene i (c) podvrgavanje žrtava liječenju u medicinskoj ustanovi zbog bolesti koja često i ne postoji, već je izmišljena, simulirana, nakon čega se od te osobe uzimaju organi bez njezinog znanja. Trgovina ljudskim organima je u najvećem broju slučajeva organizirana kriminalna aktivnost u koju su uključene različite vrste posrednika, medicinskog osoblja i odvija se u tipičnim oblicima djelovanja

i podjele uloga počinitelja. Tako se razlikuju oni koji se bave regrutiranjem žrtava - to su najčešće oni koji su u prilici poznavati ranjive kategorije osoba od kojih namjeravaju uzeti organe, počinjoci uključeni u organiziranje prijevoza i boravka žrtava u mjestu gdje se obavlja medicinski zahvat transplantacije organa, osoblja medicinskih ustanova ili ordinacija u kojima se vrše te radnje (često su to neregistrirane i javnosti nepoznate medicinske prostorije), visokostručno medicinsko osoblje koje vrši zahvate presađivanja organa (hirurzi, anesteziolozi, transfuziolozi, nefrolozi, pomoćno medicinsko osoblje), dok se na strani potražnje javljaju posrednici i ugovarači kupovine organa, kao i specijalizirane kompanije koje se bave čuvanjem i medicinskim transportom organa. Poznato je iz prakse kako su ove mreže jako dobro organizirane, prikrivene ili sakrivene iza nekih legalnih poslovnih aktivnosti, kako se na vrhu piramide ovih kriminalnih grupa nalaze osobe koje u bh. novinarskom žargonu najčešće prepoznajemo kao "kontroverzni biznismeni", finansijski jako moćni i kao takvi uticajni u smislu mogućnosti koruptivnog djelovanja na javne službe u državama gdje se ove aktivnosti odvijaju. Zanimljivo je kako su u pojedinim dijelovima svijeta razvijene aktivnosti tzv. "transplantacijskog turizma" u kojima sudjeluju brojni učesnici koji nude odlaske u zemlje gdje se kršenjem ili izbjegavanjem zakona, a koje su u suštini ekonomski nerazvijene države, relativno lahko, jeftino i brzo mogu izvršiti različite vrste transplantacija ljudskih organa.

Pravni režim uređenja trgovine ljudskim organima kao dijela trgovine ljudima obuhvata slučajeve trgovine ljudima radi trgovine ljudskim organima, dok je sama trgovina organima izvan obuhvata pravnih normi. Poseban problem predstavlja činjenica da je pristanak žrtve ili ugovaranje iznosa za koji žrtva pristaje prodati svoj organ otežavajuća okolnost za dokazivanje krivičnog djela trgovine ljudima, osim u slučajevima kada je primijenjena prisila, obmana, otmica, prevara, zloupotreba vlasti, uticaja ili položaja, iskorištavane bespomoćnosti, davanje isplata i druge tipične radnje koje se vežu za trgovinu ljudima. U tom smislu odstranjanje dijelova ljudskog tijela je obuhvaćeno odredbama iz člana 3.(a) Protokola uz Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala, kao i odredbama domaćeg krivičnog zakonodavstva koje inkriminiraju trgovinu ljudima. Ipak, neka od istraživanja pokazuju kako ovakav pristup nije u praksi donio očekivane ishode i da se gonjenje ovog oblika trgovine ljudima, samostalno ili u okviru istraga za organizirani kriminal pokazalo kao neuspješno. Umjesto toga, pojedini autori predlažu sasvim druge strategije, kako na međunarodnom nivou gdje se predlaže usvajanje posebnih instrumenata koji će isključivo urediti ovu oblast, dok se na nacionalnom nivou trebaju sistematski urediti procedure darivanja organa (na bazi prepostavljene ili isključive saglasnosti donatora), te provesti specifične kampanje prilagođene lokalnom kontekstu (Kelly, 2013).

U potpunosti je nepoznato u kojoj mjeri su zloupotrebe u vezi sa ljudskim organima zastupljene u ukupnoj masi kriminaliteta trgovine ljudima. Načelno se radi o pojavi o kojoj se relativno malo zna i do koje se teško dolazi u smislu otkrivanja i procesuiranja. Najčešće se o slučajevima zloupotreba u vezi sa ljudskim organima saznaće post fustum, posebno u slučajevima smrtnih ishoda takvih medicinskih intervencija, prilikom istraživanja prijave nestanka neke osobe, naročito djece koja su izrazito ranjiva grupa, nakon što se žrtva obrati za medicinsku pomoć uslijed pogoršanja zdravstvenog stanja, saznanja da su joj odstranjeni organi i sl. Najveći zadatak koji se postavlja pred službenike organa za provođenje zakona jeste identifikacija potencijalnih žrtava, prije nego što budu iskorištene za svrhe uzimanja organa, pri čemu je jako važno ostvariti sistem-

sku i permanentnu saradnju između svih učesnika u procesu borbe protiv ove pojave. Međunarodna saradnja u razmjeni podataka, vođenje zajedničkih istraživačkih aktivnosti, odnosno proučavanje i analiza različitih vrsta trgovine ljudima, također su od velikog značaja u borbi protiv trgovine ljudskim organima jer se ponuda i potražnja vrlo često nalaze u različitim državama, a ne i kontinentima svijeta. Procesuiranje treba usmjereni prema organizatorima kriminalnih grupa koje se bave ovim kriminalnim aktivnostima, te obuhvatiti sve učesnike koji su uključeni u te aktivnosti.

Prisilni brakovi - slično kao i nezakonita trgovina ljudskim organima, prisilni brakovi se nalaze na rubovima klasifikacija trgovine ljudima i ovaj pojavniji oblik iskorištavanja se najprije povezuje sa praksama koje imaju obilježja ropstva, a samo ropstvo je duži vremenski period zabranjeno od strane svjetske zajednice. Prisilni brakovi se sastoje u formalnom zaključivanju braka ili uspostavljanju vanbračne zajednice (koja je, inače, izjednačena sa zaključenim brakom), gdje jedna ili obje strane u takvu zajednicu nisu ušle sa punim i slobodnim pristankom, a što je zapravo rezultat fizičke i/ili psihičke prisile. Osobe koje se prisiljavaju na ovakvu vrstu bračnih ugovora su ponekad i maloljetne, uglavnom - ali ne isključivo ženskog spola. Ove osobe se uglavnom prisiljavaju na brak od strane roditelja, bliske rodbine ili prijatelja, odnosno, osobe sa kojom stupaju u prisilni brak. U pravnom smislu ne postoji dovoljno precizna definicija prisilnih brakova kao sastavnog dijela trgovine ljudima, već se radije pribjegava njihovom definiranju kao modernog oblika ropstva. Pojavni oblici takvog ropstva uključuju prodaju, prijevoz ili naslijedene brakove. Protokol uz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organiziranog kriminala prepoznaje prisilne brakove u svrhe trgovine ljudima pod terminom "prakse slične ropstvu". Domaće krivično zakonodavstvo također koristi slične termine (KZ BiH i KZ BD), ali i jasno prepoznaje prisilne brakove kao oblik trgovine ljudima (KZ RS). Kada je riječ o terminu "prakse slične ropstvu", koje obuhvataju prisilne brakove kao oblik trgovine ljudima, njegov sadržaj je dosta ranije određen kroz dodatnu Konvenciju o ukidanju ropstva iz 1956. godine. Prema ovom međunarodnom instrumentu, prakse slične ropstvu uključuju bilo koju instituciju ili praksu gdje je: (a) žena, bez prava da to odbije, obećana ili data u brak na osnovu plaćanja u novcu ili usluzi njezinim roditeljima, starateljima, porodicu ili bilo kojoj drugoj osobi ili grupi; (b) suprug žene, njegova porodica, ili rodbina, imaju pravo da tu ženu daju drugoj osobi za primljenu korist ili nešto drugo; (c) žena, nakon smrti njenog muža, zadužena da bude predata drugoj osobi.

U okviru fenomenologije prisilnih brakova javljaju se slučajevi gdje se koristi fizička prisilila, psihološko nasilje, obmana, prevara i druge vrste radnji kako bi se žrtva prisilila da stupi u brak sa nekom osobom na ime ugovorene i/ili izvršene isplate, usluge, dogovora ili drugog aranžmana u kojem žrtva nije imala pravo učestvovati ili ga odbiti. U vrlo bliskoj vezi sa prisilnim brakovima su i tzv. "kućna ropstva", kao poseban fenomen koji se sastoji u izrabljivanju i zabrani kretanja najčešće ženskim osobama, koje su eventualno ranije bile uključene u prisilne brakove. Smatra se kako prisilni brakovi predstavljaju težu povredu ljudskih prava, posebno ako se radi o djeci ili maloljetnicima koji su žrtve takvih radnji, jer je poznato kako te ugrožene kategorije nemaju mogućnosti i prava da odbiju takve aranžmane koji se sklapaju na njihovu štetu. Iako postoje brojne predrasude u pogledu navodne pretpostavke kako su prisilni brakovi tipični za određene, vrlo specifične socijalne, religijske ili etničke grupe, ipak je bliže istini činjenica kako se radi o pojavi koja je zastupljena u velikom broju država svijeta i kao takva se nastoji staviti pod kontrolu. Naročito je važno utvrditi aktivnosti organiziranih kriminalnih grupa koje se bave ugovaranjem i ostvarenjem prisilnih brakova na teritoriji dvije ili više država, posebno jer se

radi o takvoj vrsti kriminalnih aktivnosti u kojima dolazi do isplate većih novčanih iznosa na ime ugovorenih brakova i preprodaje djece. Zbog svoje tajnovite prirode, i nemo-gućnosti ulaska u zajednice unutar kojih se, eventualno dešavaju prakse zaključivanja ili ugovaranja prisilnih brakova vrlo je teško pribaviti bilo kakve podatke o rasprostranjenosti i tipičnim oblicima ovih pojava. To se također odnosi na krivično-pravno tretiranje slučajeva trgovine ljudima koji se vrše ugovaranjem prisilnih brakova, posebno jer je otpor zajednica u kojima se takvi slučajevi dešavaju izrazito veliki uz očitu nespremnost na saradnju sa nadležnim institucijama koje se trebaju baviti sprečavanjem i suzbijanjem. U tom smislu, vrlo je važno osigurati punu uključenost nadležnih ustanova socijalnog staranja u kontekstu prepoznavanja i otkrivanja slučajeva prisilnih brakova, provoditi programe upisa djece u matične knjige i druge evidencije, raditi na povećanju svijesti i mijenjanju kulturoloških normi kod stanovništva koje primjenjuje ovakve vrste socijalnih odnosa i dr.

U slučaju otkrivanja ovih slučajeva, od ključnog je značaja žrtvi osigurati smještaj, sigurnosti i podršku, raditi sa žrtvom u smislu odgovarajućih terapija i priprema za nastavak postupka i reintegraciji u normalne društvene tokove. Izuzetno je važno imati na umu da su krivično-pravnim obuhvatom prisilnih brakova kao oblika trgovine ljudima stvorene prepostavke za puni angažman službi i organizacija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama ovog oblika trgovine ljudima. Potrebno je trajno unapređivati svijest i znanje o ovom fenomenu, jer se ovaj fenomen percipira kao dobro "predsoblje" za trgovinu ljudima ili različite oblike eksploatacije. U tom smislu, posebna pažnja treba biti posvećena identificiranju i pružanju podrške svoj djeci koja su pogodena migracijama (djeci migrantima, azilantima, interno raseljenim, nomadima, povratnicima iz procesa readmisije, djeci žrtvama trgovine i slično), kao posebno ranjivoj grupi.

Jugoistočna Evropa, regija trgovine ljudima

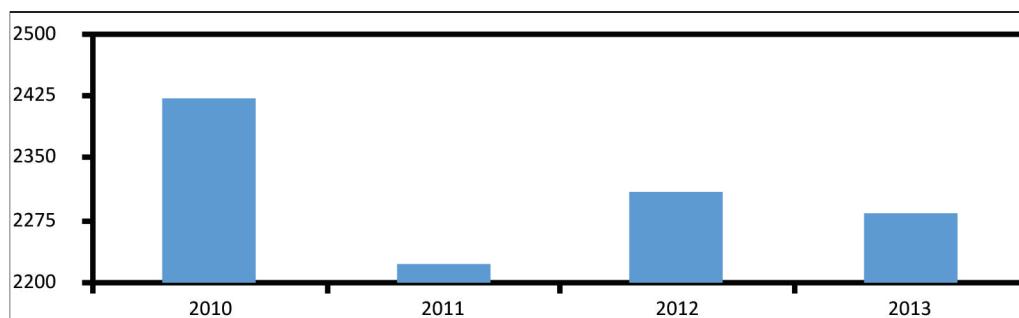
Globalno gledajući, trgovina ljudima tokom proteklih decenija privlači sve veću pažnju jer dobija nove oblike, mijenja svoju strukturu i svojstva, poprima sve veće razmjere. Iz ovih razloga, trgovina ljudima je postala predmet mnogih istraživanja, naučnih i stručnih debata i kampanja, privlačeći pažnju političkih struktura na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou. Globalizacija, ekonomска kriza, političke nestabilnosti, sukobi, društvene nejednakosti, razvoj tržišne ekonomije, rodna diskriminacija, kao i širi procesi socijalne preobrazbe su tokom proteklih decenija doprinijeli velikim migracionim kretanjima u svijetu, kao i pojavi novih, težih i nezakonitih vidova migracije i u okviru njih pojavi i porastu trgovine ljudima. Kriminalne organizacije su iskoristile novonastale okolnosti i ove strukturalne nejednakosti te stvorile kanale nezakonite migracije i trgovine ljudima iskorištavajući one koji su prinuđeni ili voljni da migriraju.

Trgovina ljudima je prisutna širom regije jugoistočne Evrope, koja je područje porijekla, tranzita i odredišta za regrutiranje, transport i eksploataciju žrtava trgovine ljudima. Žrtve koje dolaze iz Azije i Afrike, ali i žrtve koje su porijeklom iz Jugoistočne Evrope tranzitiraju kroz regiju na njihovom putu prema zemljama zapadne Evrope radi eksploatacije, ili da u manjem obimu budu eksploatirane na području regije. U prošlosti, odrasle žene su bile dominantno identificirane kao žrtve trgovine ljudima, ali u posljednje vrijeme

povećan je broj muškaraca identificiranih žrtava trgovine ljudima i to uglavnom regrutiranih za radnu eksploataciju. Maloljetnici su, također, povećano identificirani kao žrtve trgovine bilo da su eksploatirani zbog seksa, rada ili činjenja manjih krivičnih djela na ulici. Stare i nemoćne osobe su žrtve grupe trgovaca ljudima koji ih eksploatiraju putem prosjačenja. Nekoliko slučajeva trgovine ljudskim organima i tkivima je na ovom području također bilo zabilježeno.

Oružani sukobi, političke tranzicije, te društvene i ekonomске nestabilnosti u jugoistočnoj Evropi tokom proteklih decenija, su prouzrokovale značajno povećanje nezakonitih migracija iz, kao i preko Balkana prema Zapadnoj Evropi. Te pojave i kretanja ljudi proistekla iz njih su doprinijele nastanku i opstanku trgovine ljudima iz područja regije ili preko ovih prostora.

Fenomen trgovine ljudima se pojavio istovremeno sa otpočinjanjem tranzicijskih procesa u regiji kasnih osamdesetih godina. Vrhunac, ali istovremeno i prekretnica u trgovini ljudima bila je 2002. godina. Od tada, prevalencija i trendovi povezani sa trgovinom ljudima su takvi da trgovina ljudima značajno opada, a da zbog promijenjenih metoda, postaje manje vidljiva. Brojevi identificiranih i potpomognutih žrtava su počeli opadati u drugoj polovini 2002. Racije u noćnim barovima, u to vrijeme još uvijek preovladavajući oblici akcija protiv trgovine ljudima, nisu donijele rezultate. Mali broj žrtava je identificiran u racijama. Žene koje je policija smatrala žrtvama trgovine ljudima, često su odbijale pomoći, ističući da one nisu žrtve trgovine nego su prostitutke, zabavljačice ili konobarice koje rade dobrovoljno (United Nations Children's Fund [UNICEF], United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights [OHCHR] i Organization for Security and Cooperation in Europe/Office for Democratic Institutions and Human Rights [OSCE/ODIHR], 2005). Taj period je također bio period ubrzane ratifikacije i provedbe Konvencije protiv transnacionalnog organiziranog kriminala i njenog dodatnog Protokola o sprječavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, te početka inkriminacije trgovine ljudima u krivičnim zakonodavstvima svih zemalja regije. Od 2010. godine situacija u pogledu kretanja problema trgovine ljudima u ovom području je uglavnom stabilna sa manjim oscilacijama, što je vidljivo na donjem grafikonu (Southeast European Law Enforcement Centre [SELEC], 2014).

Grafikon 2. Ukupan broj identificiranih žrtava trgovine ljudima u jugoistočnoj Evropi u periodu 2010-2013.

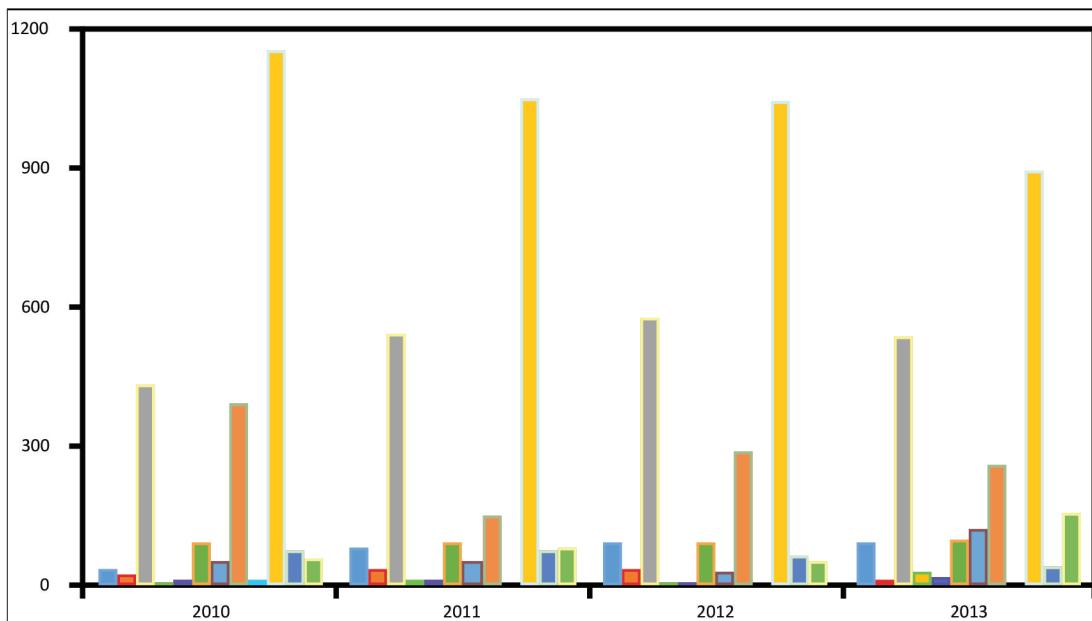
Danas, trgovina ljudima u jugoistočnoj Evropi uključuje višestruke obrasce, višestruke oblike iskorištavanja i višestruke oblike prisile i ranjivosti. Svakako, postoji mnogo više slučajeva od onih otkrivenih kroz zvanične kanale.

Zvanične statistike Centra za provođenje zakona u jugoistočnoj Evropi (SELEC) ukazuju na generalno stabilnu situaciju u brojevima slučajeva trgovine ljudima i trendovima posljednjih godina, ali je neophodno nastaviti iskazivati javnu te profesionalnu zabrinutost situacijom. Tokom 2013. godine na ovom području identificirano je 2,284 žrtava, dok je tokom 2012. godine taj broj bio neznatno manji za 26 žrtava. Odraslih žrtava bilo je 78% od ukupnog broja dok je maloljetnih žrtava bilo 22%. Ukupno je 49% žrtava bilo eksplotirano u inostranstvu, van SELEC regije, dok je 35% njih bilo eksplotirano unutar SELEC zemalja, a 16% njih su bili stranci koji su dolazili i van SELEC regije, ali su eksplotirani unutar ovog područja. Broj stranih žrtava eksplotiranih u 2013. godini u ovoj regiji ne održava opadajuću tendenciju u odnosu na period 2010-2012, a u 2013. je zabilježen značajan porast od 56%. Broj žrtava trgovine interno se smanjio za 13% u 2013. godini. Na regionalnom nivou, zemlje zapadne Evrope su izgleda glavno odredište za žrtve trgovine ljudima. Naime, 61,4% od ukupnog broja odraslih žrtava su bile seksualno iskorištavane, a 34,6% njih radno iskorištavane. Ukupno je 74,1% od ukupnog broja maloljetnih žrtava bilo seksualno eksplotirano, 10% njih je žrtva radne eksplotacije, dok je 12% bilo eksplotirano za razne oblike uličnog kriminala. Ukupno 2,029 osumnjičenih je istraživano za trgovinu ljudima u 2013. što je bilo povećanje od 14% u poređenju sa 2012, ali smanjenje od 11% u poređenju sa 2011.

Objedinjući podatke za ovo područje, SELEC izvještaji naglašavaju i to da organizirane kriminalne grupe uključene u trgovinu ljudima provode svoje kriminalne aktivnosti na principu biznisa. Imaju strukturiranu podjelu poslova, gdje svaki član ima određeni vid aktivnosti. Osim toga, izvještaji navode da izgleda da su nasilni postupci sve manje korišteni da bi se žrtve privoljele na seksualnu eksplotaciju i da se više koriste "mekše metode" privole, poput emocionalne ovisnosti, zatim tzv. lover boy taklike, ili dijeljenje profita sa žrtvama (SELEC, 2013).

Kao u slučajevima bilo kog drugog vida kriminala moguće je sugerirati da zvanične statistike ne oslikavaju stvarni obim problema, kako zbog pogrešnog tumačenja i nedostataka u mehanizmima identifikacije osoba koje su žrtve trgovine ljudima, posebno žrtava novih oblika trgovine, tako i zbog drugih razloga uobičajenih za nastanaka tzv. "tamne brojke kriminala". To sprečava javno razumijevanje i razumijevanje vlasti o opsegu i kompleksnosti samog problema trgovine ljudima.

Iz statističkih podataka zemalja regije koje iste dostavljaju SELEC-u vidljivo je da je situacija najozbiljnija u Rumuniji, Bugarskoj i Moldaviji, dok u ostalim zemljama, izgleda da se radi o donekle kontroliranim situacijama , što je vidljivo iz donjeg grafikona.

Grafikon 3. Pregled zvaničnih pokazatelja o broju identificiranih žrtava trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi 2010-2013.

Bez značajnog razumijevanja problema, donosioci odluka ne mogu dati dovoljan prioritet borbi protiv trgovine ljudima, niti razviti iznijansirano razumijevanje promjenjivih modaliteta trgovine i specifičnih mreža trgovine ljudima; niti raditi sa nevladnim organizacijama i istraživačkim sektorom na razvijanju snažne i na činjenicama zasnovane politike na kojoj će izgraditi kapacitete za borbu protiv trgovine ljudima (International Organization for Migration [IOM], 2014). Zbog toga, jedan od praktičnih ciljeva predmetnog istraživanja jeste pomoći Bosni i Hercegovini u otkrivanju nedostataka, koji mogu voditi pogrešnom razumijevanju problema, što može sprječiti napore na razvijanju efektivnih odgovora na trgovinu ljudima. Ovo je važno zbog činjenice da, uprkos decenijama izgradnje, implementacije, definiranja i redefiniranja politike suzbijanja trgovine ljudima, autori jasno ukazuju da još uvijek postoji veoma malo jasnoće u ovom području (van Duyne, 2007).

Promjene situacije rezultat su razvoja i provedbe mjera protiv trgovine ljudima koje su bile zasnovane na obavezama proisteklim iz međunarodnih dokumenata i politikama razvijenim u svakoj od zemalja, kao i unutar međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija. Prvo značajno smanjenje u obimu trgovine ljudima koje je stabiliziralo ukupnu situaciju u vezi sa ovim fenomenom je moglo značiti da su politike protiv trgovine ljudima tokom proteklih decenija bile učinkovite i uspješne te da su za rezultat imale suzbijanje trgovine ljudima u regiji. Sa druge strane, moguće je da trgovina ljudima nije smanjila svoj obim već da je postala manje vidljiva, da je potisnuta dublje u podzemlje umjesto da se smanjila. Ipak, najvjerojatnije je da su paralelno tekla oba ova procesa: proces smanjenja obima trgovine ljudima, odnosno smanjenja broja identificiranih žrtava trgovine ljudima u regiji, koji je rezultat djelimično uspješno implementiranih mjera protiv trgovine ljudima, ali također da su se istovremeno pojavljivali novi trendovi u trgo-

vini ljudima, koji su zahtjevali određeno vrijeme prije nego što su bili prepoznati i prije nego što su se razvili mehanizmi za identifikaciju žrtava takvih vidova trgovine ljudima, te krivično procesuiranje trgovaca ljudima.

Uprkos aktuelnom periodu relativne političke stabilnosti u regiji, trgovina ljudima ostaje veoma kompleksna sigurnosna prijetnja i sigurnosni izazov u regiji. Ranjive i rizične grupe još uvijek su suočene sa veoma ograničenim mogućnostima za zakonit i siguran posao, pristup pomoći i podršci za njih i njihove porodice. Suočeni sa nezaposlenošću i slabim izgledima za pronalaženje posla mnogi pojedinci odlučuju se prihvatići beskru-pulozne ponude za neslužbeni rad, bez ikakvih zaštitnih mehanizama bilo vladinih institucija, bilo sindikata ili drugih zakonskih zaštitnih mjera, izlažući se tako visokom riziku da postanu žrtve trgovine ljudima.

Vidovi eksploracije, stari i novi oblici trgovine ljudima

Globalno, u posljednjim decenijama, seksualna eksploracija je bila najčešće identificiran oblik trgovine ljudima, ali podaci ukazuju da to nije bio isključivi oblik. Izvještaji Ureda Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal (UNODC) ukazuju da su prisilni rad i drugi vidovi eksploracije također bili identificirani od strane vlasti, nevladinih organizacija te međunarodnih organizacija (UNODC, 2009). Trgovina ljudima radi prisilnog rada je preovladavala u istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji (35%) u odnosu na zapadnu i centralnu Evropu (29%). Kada su bili i otkriveni slučajevi prisilnog rada u zapadnoj i centralnoj Evropi, žrtve su generalno bile eksplorirane u poljoprivrednom, građevinskom i ugos-titeljskom sektoru. Eksploracija žrtava trgovine ljudima kao radnika ili sluga u domaćinstvima je bila također otkrivana u zapadnoj i centralnoj Evropi. Također, značajan je udio od 7% broja identificiranih žrtava trgovine ljudima u svrhe eksploracije koje nisu jasno određene u Protokolu o sprječavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima. Broj identificiranih žrtava kojima se trgovalo u svrhu prosjačenja je bio 2% od ukupnog broja. Otkriveni su i dokumentirani sporadični slučajevi trgovine ljudima u svrhu zaključivanja prisilnog braka. Slučajevi trgovine ljudima u pornografske svrhe su također dokumentirani, ali u manjem obimu od 0.1% što je ograničen broj u odnosu sa ukupnim brojevima trgovine ljudima u druge svrhe. Ipak, geografski obuhvat ovih otkrivenih slučajeva uka-zuje da se ovaj fenomen ne bi trebao potcenjivati u Evropi (UNODC, 2012).

Trenutna situacija u regiji jugoistočne Evrope je takva da su neki novi trendovi odnosno oblici trgovine ljudima identificirani kao i metode u trgovini ljudima (SELEC, 2013). Prim-jetni su novi trendovi poput povećanja broja maloljetnih žrtava i povećanja unutrašnje trgovine ljudima, bez prekograničnih elemenata, te smanjenja trgovine stranim žrtvama. Najzastupljeniji vidovi eksploracije su seksualna eksploracija, prisilni rad i eksploracija za činjenje uličnog kriminala, ali su žrtve također eksplorirane u svrhu dječije por-nografije, zaključivanja prisilnih brakova, iskorištavanja tzv. "surogat" majki radi rađanja djece koja će naknadno biti prodavana, te sporadični slučajevi trgovine ljudskim organima ili tkivima. U svrhu radne eksploracije, žrtve su uglavnom bile eksplorirane u poljoprivredi, građevinarstvu, šumarstvu i sluganstvu u domaćinstvima (SELEC, 2012).

Karakteristika trgovine ljudima u regiji je bila i ta da dob i spol žrtve utječu na vid eksploatacije, naprimjer, mlade djevojke se najčešće iskorištavaju za pružanje seksualnih usluga, dok se djeca vise koriste za prosjačenje. Kao trend je primjetno i sve prisutnije vrbovanje žrtava na dobrovoljnoj osnovi i korištenjem tzv. "mekših metoda" ili dijeljenjem zarade sa žrtvama. Eksploatacija se obavlja uz sve manju primjenu fizičke sile koju zamjenjuje psihička kontrola i finansijska ovisnost. Novi oblik trgovine je tzv. "socijalni turizam" - kada se siromašne osobe odvode u zemlje zapadne Evrope, gdje im se regulira boravak te im se osiguraju socijalne pogodnosti uključujući novčanu podršku. Nakon što takve osobe počnu dobijati novčanu podršku bivaju poslane nazad u svoja mjesta porijekla, dok trgovci ljudima nastavljaju primati socijalne olakšice. Novi trend je također i trgovina trudnim ženama u svrhu prodaje novorođenčadi.

Trgovci ljudima su prvenstveno pojedinci, osobe bliske porodicama žrtava ili pripadnici manjinskih grupa kojima pripadaju i žrtve. Pojedini trgovci ljudima su visoko organizirani, neki su organizirani u manje kriminalne grupe dok su neki postali trgovci nakon što im se ukazala prilika da mogu eksploatirati druge. Kriminalne grupe koje se bave trgovinom ljudima, posebno one manje su dobro organizirane sa veoma jasnim ulogama: regrutiranje, prijevoz i kontrola (IOM, 2014). Međutim, i krupne organizirane kriminalne grupe su uključene u trgovinu ljudima. Osnovne karakteristike organiziranih kriminalnih grupa uključenih u trgovinu ljudima su: obavljanje njihovih kriminalnih aktivnosti na principima sličnim poslovnim subjektima; razvijanje složenih vještina koje su važan dio njihovih strateških i dugoročnih planova zasnovanih na fizičkom utjecaju te nasilju nad žrtvama; povezivanje pripadnosti grupe sa porodičnim vezama, etničkoj pripadnosti ili međusobnim interesima; povećanje broja žena uključenih u kriminalne aktivnosti; mijenjanje metoda komunikacije između pripadnika kriminalne grupe koje imaju za cilj onemoćavanje ili otežavanje primjene posebnih istražnih tehnika za nadzor komunikacija od strane službi za provođenje zakona (Rizvo, 2010).

U novije vrijeme žrtve su sve mlađe te su često maloljetnice. Većina identificiranih žrtava dolazi iz ruralnih područja i siromašnih područja – ruralnih i urbanih. Zajedničke osobine prisutne u cijeloj regiji uključuju prisustvo i povezanost trgovine ljudima sa nasiljem u porodici, fizičkim, psihološkim i emotivnim zlostavljanjem, roditeljskim zapostavljanjem i krajnjim siromaštvom (IOM, 2014). Žrtve su obično vrbovane lično, ali nerijetko su vrbovane i putem oglašavanja putem Interneta ili putem privatnih agencija za zapošljavanje. Metode korištene od učinitelja (regrutera) uključuju obećavanja dobrih poslova, obećavanja braka, ponude izbavljivanja iz teške životne situacije kod kuće. Načini na koje trgovci drže pod kontrolom žrtve se mijenjaju od strogog nadzora kretanja i fizičkog nasilja pa do upotrebe prijetnji, zastrašivanja ili ucjenjivanja koje se odnosi na žrtvu, ali i njenu porodicu. Ovakve promjene su logične, jer su trgovci vremenom uvidjeli da je u krivičnim postupcima veoma teško dokazati korištenje nenasilnih načina primoravanja žrtava.

S obzirom na to da su nezakonite migracije blisko i međusobno povezane sa trgovinom ljudima, važno je naglasiti da ove migracije koje se odvijaju kroz regiju, ubrzano i značajno mijenjaju svoje trendove, ali istovremeno pružaju trgovcima ljudima i nove mogućnosti. Evropska agencija za upravljanje i operativnu saradnju na vanjskim granicama je identificirala nove trendove povezane sa migracijama i trgovinom ljudima ukazujući da kriminalne grupe prisiljavaju nezakonite migrante pod novčanim dugom za njihovo

sopstveno krijumčarenje, da služe kao vodič drugim migrantima iz Azije na njihovom krijumčarskom putovanju kroz regiju. Takvi aranžmani, dok se žrtve nalaze u tranzitu, mogu trajati nekoliko godina, dok dug ne bude isplaćen u potpunosti. Ovakvi slučajevi zorno ukazuju na potpuno novi oblik eksploracije i trgovine ljudima, na koje adekvatni odgovori trebaju tek biti pronađeni. Ali u svakom slučaju, uprkos skromnim naporima, vlasti su u stanju da identificiraju žrtve trgovine ljudima u grupama ovakvih nezakonitih migranata (European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union [FRONTEX], 2013).

Na osnovu gore navedenih činjenica, moguće je zaključiti da trgovina ljudima nastavlja da se razvija u regiji, mijenjajući svoje trendove i obrasce u pogledu organiziranosti trgovaca ljudima, oblika vrbovanja žrtava, svrhe i načina eksploracije, oblika kontrole nad žrtvama, puteva kretanja trgovaca i žrtava te profila osoba uključenih u ove procese. Takav razvoj situacije nameće nove, složene i narastajuće izazove za vlasti i cjelokupna društva u regiji i naglašava potrebu za stalnim podizanjem znanja i svjesnosti o fenomenu kako za opću javnost tako i za stručnu javnost, te stalno razvijanje politika i akcija zasnovanih na objektivnim pokazateljima (engl. evidence based policy) usmjerenih na suprotstavljanje trgovini ljudima.

Historijat trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini

Na prostorima Zapadnog Balkana trgovina ljudima se pojavila prvenstveno zbog rata i raspada bivše Jugoslavije, koji je praćen velikim razaranjima, raseljavanjem i nekontroliranom migracijom stanovništva uz prisustva velikog broja vojnih formacija. Brzina i razmjere širenja trgovine ljudima na prostoru Istočne i Jugoistočne Evrope bila je zapanjujuća jer prije 10 godina osobe iz zemalja Jugoistočne Evrope skoro da nisu bile izložene ovom obliku iskorištavanja i vrbovanju da bi danas činile više od 25 posto tog posla (Obradović, 2004). Posmatrano u cijelosti, trgovina ljudima je globalna pojava od koje ni jedna država nije više pošteđena pa ni Bosna i Hercegovina.

U ovom trenutku je nesporno da se država Bosna i Hercegovina nalazi u regiji u kojoj je trgovina ljudima veoma prisutna. Pored toga, Bosna i Hercegovina je postkonfliktna zemlja, zemlja u tranziciji ali i zemlja sa veoma složenom političkom i administrativnom strukturon. Loša ekomska situacija, visok nivo nezaposlenosti, još uvijek veliki broj izbjeglica i interna raseljenih osoba, nedovoljno razvijena struktura za upravljanje migracijama, porozne granice i ograničeni resursi vlasti za provođenje zakona učinili su Bosnu i Hercegovinu zemljom porijekla, tranzita i krajnjeg odredišta za trgovinu ljudima. U drugoj polovini devedesetih godina prošlog stoljeća, trgovina ljudima se pojavila isključivo radi eksploracije mladih žena u seksualnoj industriji unutar Bosne i Hercegovine, a koje su dolazile iz zemalja bivšeg Sovjetskog saveza. Bosna i Hercegovina je u to vrijeme bila ispunjena dovoljnom potražnjom ove vrste usluga, zbog prisustva brojnog međunarodnog vojnog, policijskog i drugog osoblja. Tako je Kalaitzidis (2005), u svom istraživanju došao do nalaza da je jedno vrijeme područje oko mjesta nazvanog "Arizona" na sjeveru Bosne i Hercegovine, bilo žarište (hot spot) za trgovinu ljudima u ovom dijelu Evrope, koje je, između ostalog, bilo poznato po vrlo lošem glasu za žrtve trgovine ljudima. On naglašava zanimljivost da je ova lokacija u vidu trgovačkog prostora na otvorenom

(“pijaca”) izgrađena sredstvima američke vojske sa svrhom pomirenja do jučer ratom suprotstavljenih etničkih grupa, ali koje se nažalost uslijed nedostatka sa upravljanjem i pravnim statusom ovog područja vrlo brzo pretvorilo u sigurno utočište za raznorazne kriminalne aktivnosti, uključujući i trgovinu ljudima.

Sve do 2003. godine i nadalje, nisu postojali neki konkretniji zvanični pokazatelji o obimu i strukturi problema trgovine ljudima, ponajprije zahvaljući činjenici da se tek tada reformom krivičnog zakonodavstva u državi odredbama Krivičnog zakona BiH inkriminirao sasvim novi kriminalni fenomen trgovine ljudima. Paralelno s tim, javljaju se prva naučna i empirijska istraživanja o ovom problemu u Bosni i Hercegovini. U svom istraživanju, Obradović je utvrdio da su 93% žrtava identificiranih u Bosni i Hercegovini u to doba bile državljanke Moldavije, Rumunije ili Ukrajine. Činjenica da su žrtve trgovine dolazile uglavnom iz ove tri zemlje, čini vjerovatnom pretpostavku da je Bosna i Hercegovina u to doba služila kao zemlja krajnjeg odredišta, sa vrlo dobro uspostavljenim rutama za trgovinu ljudima u svrhu seksualne eksploracije. Vezano za sredstva vrbovanja, utvrđeno je bilo da su u većini slučajeva trgovci koristili prijatelje ili poznanike da bi budućim žrtvama stvorili pogrešnu sliku informacijama o izglednom i privlačnom poslu u inostranstvu. Skoro 93% žrtava iz tog perioda su izjavile da su željele raditi u inostranstvu da bi zaradile dovoljno novca za pristojan život. Većina žrtava su očekivale da će raditi kao konobarice, prodavačice ili nešto slično. Neke su očekivale da će biti uposlene u fabrikama, da će raditi u domaćinstvima ili kao osobe koje će brinuti o djeci, dok su neke pretpostavljale da će raditi kao plesačice u noćnim klubovima ili kao seksualne radnice. Nekolicina žrtava se otvoreno izjasnila da su bile svjesne mogućnosti da će biti uključene u neku vrstu rada vezanog za seks (Obradović, 2004). Radilo se o zabilježenim žrtvama trgovanja ljudima u BiH od 1996. do 2003. godine. Analiziran je proces regrutiranja, transportiranja, krijumčarenja, kupovine i preprodaje žrtava traffickinga, profil njihovih klijenata, uslovi rada i boravka te izloženost pojedinim vrstama zlostavljanja, nasilja i prinude. Najveći broj žrtava tada odlučilo se na put u inostranstvo kako bi pronašle dobro plaćen posao. Strukturirani intervju je tada upućivao najčešće na obećane poslove kao što su: njegovateljice, konobarice ili prodavačice. Naravno, niti jedna žrtva u svom iskazu nije očekivala rad u tzv. “seksualno-eksploratorskoj industriji”. Tada se bilježi podatak da se tek petina žrtava odlučila na odlazak u inostranstvo kako bi radile kao plesačice ili prostitutke, čime je po prvi put razvijena laički raširena tvrdnja, koja je bila i medijski raširena da “u BiH dolaze već iskusne prostitutke kako bi pronašle novo tržište” (Obradović, 2004).

Ovo istraživanje je bilo ujedno i prvi ozbiljan korak u dubinskoj analizi uzroka i pojavnih oblika trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Ovu tvrdnju možemo potkrijepiti i indeksom citiranosti ove studije, koja je tih godina bila jedna od najcitiranijih u svijetu kriminologije koja je u svoj fokus stavljala “trgovinu ljudima”.

Prema spomenutoj studiji, zbog neposjedovanja odgovarajućih putnih isprava, svaka je druga intervjuirana žrtva traffickinga “izložena strepnji da će biti otkrivena za počinjeno krivično djelo prelaska granice s krivotvoreni dokumentima i/ili ilegalnog ulaska u BiH što ju čini vulnerabilnom i objektivno izloženom mogućim mentalnim zlostavljanjima, prijetnjama i ucjenama” (Obradović, 2004).

Analizirajući podatke o kupovini i preprodaji žrtava, autor studije već tada zaključuje kako se u procesu traffickinga sa ljudskim bićima postupa kao sa robom, koja ima tržišnu cijenu, najčešće između 2000 i 5000 konvertibilnih maraka. S kriminalističkog aspekta proučavanja, prema autoru, taj iznos postaje dug koji žrtve moraju nadoknaditi svome "gazdi" (kupcu, vlasniku bara ili noćnog kluba) pružanjem seksualnih usluga uglavnom domaćim klijentima. Imaju prosječno četiri klijenta dnevno, većina ih nije plaćena za pružene seksualne usluge, potpuno im je забранjено kretanje, onemogućeno korištenje medicinskim uslugama i izložene su "nehumanim uslovima života i stalno prisutnoj fizičkoj i mentalnoj prinudi i seksualnom nasilju". Žrtve traffickinga se prema njemu mogu podijeliti na neupitne žrtve (34,0% ispitanica, koje su bile seksualno izrabljivane i prisiljene na prostituciju), situacijske žrtve (48,4% ispitanica, koje su računale s određenim rizikom ili mogućnostima zarade pružanjem seksualnih usluga, ali su bile izložene iskorištavanju i zlostavljanju) i upitne žrtve (17,6% ispitanica, kojima su pri regrutiranju obećane visoke zarade za poslove koji takve zarade ne omogućuju, npr. konobarice i plesačice, ili im je izravno bilo ponuđeno da rade kao prostitutke; prihvatile su prostituciju, ali ne i seksualno zlostavljanje) (Obradović, 2004).

Kao što vidimo, ovdje se radilo o prisutnosti jednoga ili više elemenata kršenja ljudskih prava i sloboda (oduzimanje putnih isprava, ograničavanje slobode kretanja, nedostupnost medicinskih usluga, neplaćanje zarade te tjelesno, mentalno i seksualno zlostavljanje). Na platformi dr. Obradovića razlikujemo sljedeće stepene viktimizacije žrtava traffickinga: potpuno ropski odnos (prisutno je svih pet oblika zlostavljanja i zabrana); djelomično ropski odnos; teški oblici viktimizacije; srednje teški oblici viktimizacije; blaži oblici viktimizacije i nikakvi oblici viktimizacije.

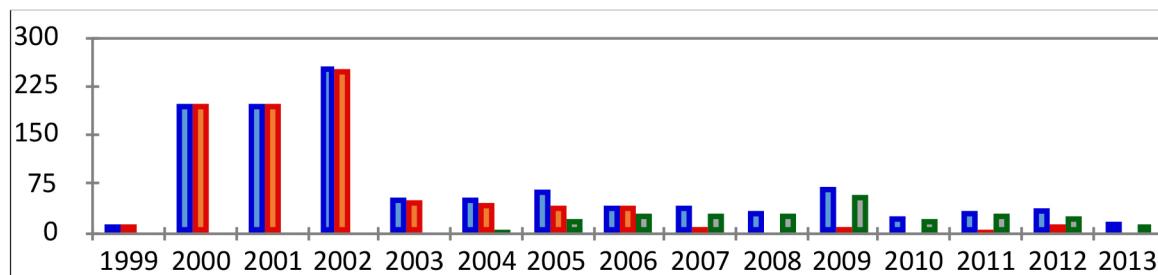
Prema ovom istraživanju u potpuno ropskom odnosu živjela je svaka peta žrtva trgovine ljudima u BiH, dok je teškim oblicima viktimizacije bila izložena svaka treća žrtva (Obradović, 2004).

U ovoj studiji izvršena je dodatna analiza psihološkog i psihijatrijskog profila žrtava. Taj dio istraživanja sadrži narativnu analizu životnih priča žrtava trgovine ljudima i seksualno izrabljivanih žrtava ($N = 238$), studiju slučaja štićenica "La Strade" (program borbe protiv trgovine ljudima) iz Mostara ($N = 10$) te neuropsihijatrijski pregled i tretman žrtava u skloništu IOM-a ($N = 257$). U životnim pričama žrtava ponavlja se gotovo istovjetan obrazac događaja tokom različitih faza traffickinga (početak traffickinga, uključivanje u trafficking, dužničko ropstvo, zlostavljanje, ograničavanje slobode i ljudskih prava) (Obradović, 2004).

Već tada su utvrđene neke zablude kod organa gonjenja i organa formalne socijalne kontrole uopće, uslovljene nepoznavanjem osnovne suštine bića krivičnog djela trgovine ljudima. Naime, prema rezultatima ovog istraživanja već tada je utvrđeno da trgovina ljudima u BiH kriminal, koji kod svojih žrtava stvara neopisivu patnju. Ne samo da ima razoran uticaj na fizičko i psihičko zdravlje žrtava, nego ih dovodi u dodatnu opasnost ako traže pomoći policije, koja ih je (u tom periodu) kriminalizirala kao ilegalne imigrante i deportirala iz BiH. Ovaj podatak autor je i tada opravdavao činjenicom da je od 1997. godine do 2003. objavljeno ukupno 266 članaka o traffickingu i prostituciji na BHS jezičkim područjima. Prema njemu je samo 5% tih članaka pristupalo temi s gledišta traffickinga, dok 36% temi pristupa kao prostituciji, a 42% razmatra prostituciju i trafficking

zajedno. Stoga, još tada autor zaključuje da je "proces informiranja javnosti apsolutno bio saturiran senzacionalističkim sadržajima prisutnosti prostitucije" (Obradović, 2004).

U proteklih nekoliko godina javio se novi oblik u trgovine ljudima u BiH. Naime, žrtve se vrbuju na lokalnom nivou u cilju seksualne eksplatacije u drugim dijelovima zemlje. Tako danas možemo zaključiti da je broj identificiranih stranih žrtava u stalnom opadanju dok je broj državljana Bosne i Hercegovine koji su žrtve trgovine ljudima unutar granica Bosne i Hercegovine u blagom porastu. Većinu žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini se vrbuje i prodaje radi seksualne eksplatacije. Na ovaj podatak upućuje i statistika zvaničnih organa u BiH, naročito statistika Ministarstva sigurnosti BiH. Statistički podaci o ukupnim brojevima identificiranih žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini u periodu 1999-2013, te omjer domaćih i stranih žrtava prikazan je u donjem grafikonu.

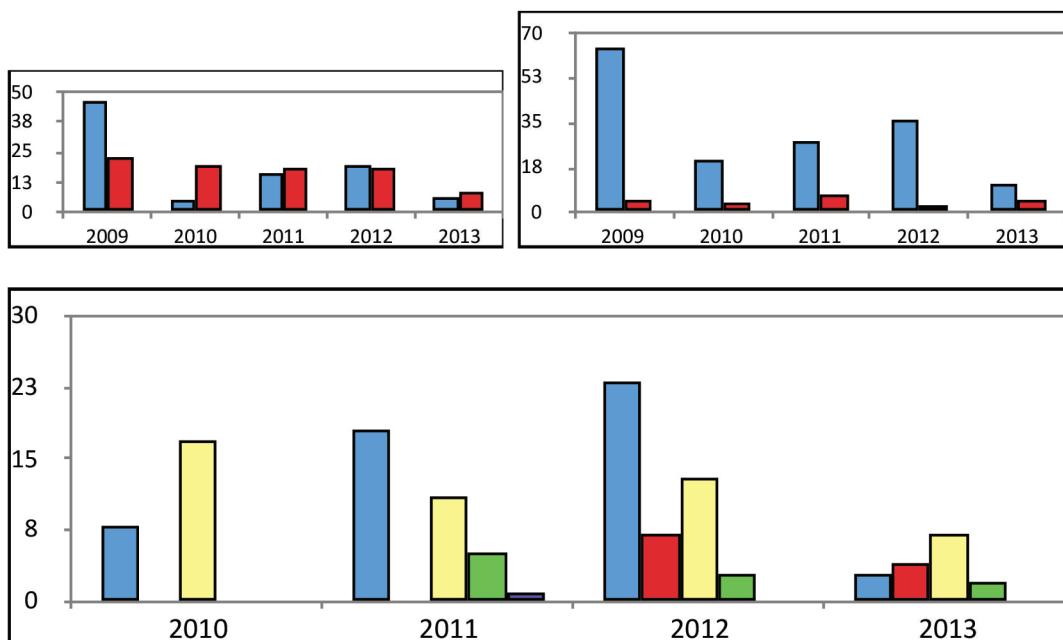

Grafikon 4. Prikaz broja identificiranih žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini u periodu 1999-2013.

Vlasti u Bosni i Hercegovini su poduzele značajne mjere na suprotstavljanju trgovini ljudima putem određivanja nacionalnih politika i planova još od 2001. godine, zatim putem usvajanja zakona i drugih propisa koji tretiraju borbu protiv trgovine ljudima, putem alociranja finansijskih i drugih resursa, razvijanjem kapaciteta nadležnih institucija i uspostavljanja bliskog partnerstva između vlasti i civilnog društva, što je očigledno načinilo značajan napredak u ukupnoj situaciji i smanjenje u broju identificiranih žrtava trgovine ljudima.

Ipak, trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini očigledno nije iskorijenjena, nego je samo mijenjala svoj modus operandi. Od 2004. godine trgovina ljudima se povlači u pomno prikrivenu aktivnost, tako da se seksualna eksplatacija odvija u motelima, privatnim kućama i apartmanima, žrtve se odvode u inostranstvo u iste svrhe, ili su prisiljene na rad ili neke druge oblike eksplatacije. U pogledu radne eksplatacije, jedan od novih oblika je svakako eksplatacija državljana Bosne i Hercegovine, muškaraca, na gradilištima u inostranstvu. Najprisutniji i sve vidljiviji problem je prosjačenje, uglavnom prisutno u romskim zajednicama, što je direktna posljedica složene ekonomske i socijalne situacije u zemlji. Ustrojeno i prisilno prosjačenje djece je kompleksan obrazac ponašanja koji drži djecu, žrtve trgovine ljudima, u krugovima eksplatacije, prisiljene da prose za račun svojih porodica ili kriminalnih grupa. Neki referentni i zvanični izvještaji upućuju na obim i moguće načine njegovog tretiranja (Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2010). U prošlosti, problem djece koja žive i prosjače na ulici nije bio prepoznavan kao trgovina ljudima. Zbog toga, nije bilo ozbiljnijih intervencija nadležnih vlasti i službi, iako su se mogli primijetiti sporadični izvještaji, medijski članci i komentari o djeci i njihovom cijelodnevnom radu na ulici.

Na donjim grafikonima prikazane su dobne i spolne karakteristike identificiranih žrtava trgovine ljudima u BiH, te karakteristike u vezi sa oblikom eksploatacije kojem su bile izložene identificirane žrtve.

Grafikon 5. Pokazatelji o strukturi identificiranih žrtava trgovine ljudima u BiH

Izvještaji Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije ukazuju da nije utvrđeno prisustvo pokazatelja da je organizirani kriminal preovladavajući oblik trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije u Bosni i Hercegovini. U vezi s tim raspoložive informacije ukazuju da su pojedinci najčešći počinjenici krivičnih djela povezanih sa trgovinom ljudima u svrhu radne eksploatacije, a da je osnovni cilj takvih aktivnosti sticanje lične finansijske dobiti za trgovce ljudima. Ovakvi slučajevi obično uključuju državljanje Bosne i Hercegovine, ali u nekim slučajevima i pojedince iz zemalja regije.

Sudska praksa u vezi sa krivičnim procesuiranjem krivičnih djela trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije ne ukazuje na značajan broj slučajeva povodom kojih je proveden krivični progon, uglavnom zbog pitanja kvalifikacije djela i postojanja tzv. "sivilih zona" koje su prisutne u ovakvim slučajevima. Ova pojava se uglavnom odnosi na to što se uzima u obzir kao kriterij za odlučivanje da li se radi o trgovini ljudima u svrhu radne eksploatacije ili o jednostavno lošim uslovima rada i nedovoljno plaćenom radu, što na kraju bude označeno kao neki od prekršaja iz radno-pravne oblasti. Naime, u teoriji je teško načiniti jasnu razliku između trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, prisilnog rada, nezakonitog zapošljavanja ili kršenja radnih prava. U praksi je to čak i teže (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011).

Najznačajnije karakteristike registriranih slučajeva radne eksploatacije su: upotreba ranjivosti žrtve i njene zdravstvene situacije, boravak sa turističkom vizom i ilegalan rad tokom takvog boravka, manja plaća nego što je to prvobitno dogovorenog, obustavljanje plaćanja, dugo radno vrijeme, ograničavanje slobode kretanja, odsustvo odgovarajuće medicinske zaštite i pomoći nakon eventualnih nesreća na radu, uključenost

privatnih agencija za posredovanje u zapošljavanju koje naplaćuju svoje visoke provizije, oduzimanje putnih dokumenata, ilegalan boravak u inostranstvu, zaduženost kao metod kontrole, korištenje kamate kojom se povećava dug, kažnjavanje za kršenje pravila pa čak i kažnjavanje za ponašanja nakon radnog vremena, naplaćivanje nerealno uvećanih troškova za smještaj, ishranu, prijevoz i slično.¹ Iz navedenih osobina vidljivo je da ovi pokazatelji koincidiraju sa indikatorima za trgovinu ljudima u svrhu radne eksploracije Međunarodnog ureda za rad (ILO). Istovremeno, bitno je naglasiti da je vrlo indikativna činjenica da mnoge žrtve ovakvog vida trgovine ljudima, uprkos veoma teškoj poziciji, radije ostaju u takvim situacijama nego se vraćaju kući praznih ruku. Od onih koji se vrate kući, mnogi su očajni i nastoje da ponovno odu u inostranstvo i potraže posao (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011).

Aktivnosti na suprotstavljanju trgovini ljudima u zemlji, uključujući rad policije usmjeren prema ovom problemu, istraživanja, optuživanja i suđenja, zajedno sa pravnom reformom, su donijele nekoliko promjena u obrascima trgovine ljudima (Maljević, 2007). Ali još uvijek ostaje dosta toga da se uradi.

Aktuelna situacija sa trgovinom ljudima u Bosni i Hercegovini

Politički nestabilna, socijalno i ekonomski teška situacija u zemlji još uvijek predstavlja okruženje koje pospješuje trgovinu ljudima. Osim toga, Bosna i Hercegovina je još uvijek postkonfliktna zemlja u tranziciji i demokratijom u razvoju sa krhkim institucijama. U takvom okruženju, prepoznatljivi su mnogobrojnim činioci koji privlače i pospješuju trgovinu ljudima, tzv. "pull and push factors" poput: položaja žene, položaja djece, položaja osoba sa smanjenim sposobnostima, položaja nacionalnih manjina, posebno Roma, raširene korupcije i njene povezanosti sa trgovinom, loše ekonomske situacije i visoke nezaposlenosti, nedovoljno razvijenih mehanizama za zaštitu prava žrtava itd. Dok je broj utvrđenih stranih žrtava u stalnom opadanju, broj građanki Bosne i Hercegovine koje su identificirane kao žrtve trgovine ljudima unutar granica Bosne i Hercegovine je u stalnom porastu. Bosna i Hercegovina postala je zemlja porijekla, tranzita i odredišta za žrtve trgovine ljudima ((US. State Department, 2007)).

Dodatnu otežavajuću okolnost trenutnoj situaciji predstavlja novi oblik eksploracije djece koji se pojavio u Bosni i Hercegovini, gdje djeca prosjaci sada dolaze iz više heterogenih sredina, s tim da su njihove aktivnosti prosjačenja uređene od strane kriminalaca. Ovakav oblik trgovine ljudima se još uvijek zanemaren od strane nadležnih vlasti, prije svega zbog nedostatka znanja o ovom problemu i obliku trgovine ljudima, koji je različit od seksualne eksploracije, a koja se dugo vremena smatrala jedinim oblikom trgovine ljudima. Uz to, ovaj problem je zanemaren i zbog nedostatka volje i inicijative da se poduzmu neophodne mjere protiv ovakvog oblika trgovine ljudima, ali i zbog diskriminacijskih pogleda pojedinaca prema pripadnicima manjinskih zajednica. Zbog svega toga cjelokupan društveni sistem je propustio da do sada djeluje na odgovarajući način te sprijeći i kazni ovaku trgovinu djecom (IOM, 2014). Posljednji izvještaji ukazuju i na

[1] Izvod iz optužnice Tužilaštva BiH u predmetu "Serbaz" kao prve takve vrste u slučaju radne eksploracije u svrhe trgovine ljudima.

porast broja slučajeva zaključivanja prisilnih brakova, koji vode prema eksploataciji, sa djecom iz romske manjine koji su posebno podložni ovom obliku iskorištavanja (Group of Countries against Trafficking in Human Beings [GRETA], 2013). U prošlosti, problem djece koja žive i rade na ulici nije bio označen kao trgovina ljudima, ali vlasti su počele prepoznavati i povezivati problem dječijeg prosjačenja kao vrstu trgovine ljudima radi radne eksploatacije (Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije, 2010). U svakom slučaju, dosadašnje djelovanje nije bilo odgovarajuće u slučajevima mnogobrojnih prijava o djeci koja rade po cijeli dan na ulicama, na koje nadležne institucije nisu reagirale pružanjem ozbiljne intervencije ili usluge djeci (OSCE, 2011). Kada je u pitanju problem djece u pokretu, ovaj problem nije uvijek vezan za seksualno iskorištavanje i više je slučajeva vezano za ekonomsko iskorištavanje, prisilni rad, prosjačenje, te zanemarivanje i zapuštanje. Najčešće su ovoj vrsti zloupotrebe izložena djeca i žene pripadnici romske manjine u BiH.

Od ukupnog broja 49 žrtava trgovine ljudima u 2014. godini 12 je punoljetnih (11 žena i 1 muškarac), a 37 maloljetnih (24 žena i 13 muškaraca), 35 su ženske osobe, a 14 su muške osobe. Od zabilježenih 35 ženskih žrtava trgovine ljudima, 11 je punoljetnih i to: 4 seksualno iskorištavanih, 3 iskorištavane radi kombiniranog prisilnog rada i prosjačenja, 3 iskorištavane isključivo za prosjačenje, 1 iskorištavana radi proizvodnje, posjedovanja i prikazivanja dječje pornografije.

Maloljetnih ženskih žrtava je 24: 6 seksualno iskorištavanih, 14 iskorištavanih radi prosjačenja, 4 prodate radi prisilnog sklapanja braka i naknadnog prosjačenja. Samo jedna osoba je punoljetna žrtava prosjačenja, dok je maloljetnih žrtava prosjačenja 13. Od ukupno 49 potencijalnih žrtava trgovine ljudima 10 je seksualno iskorištavano, 3 su iskorištavane radi prisilnog rada/radna eksploatacija, 31 radi prosjačenja, 1 u svrhu proizvodnje, posjedovanja i prikazivanja dječje pornografije i 4 su prodane radi prisilnog sklapanja braka/prosjačenja. Od 49 žrtava trgovine ljudima samo su 3 strane državljanke (Kosovo², Šri Lanka i Hrvatska), preostalih 46 žrtava trgovine ljudima su državljeni Bosne i Hercegovine.

Tokom 2014. godine u sigurnim kućama je zbrinuto 14 potencijalnih žrtava trgovine ljudima, 21 potencijalna žrtva trgovine ljudima zbrinuta je kroz dnevni centar/prihvratnu stanicu u Banjoj Luci, 1 u Domu za nezbrinutu djecu "Bjelave" Sarajevo, dok 13 potencijalnih žrtava nije zbrinuto jer su to odbili (State Coordinator Office for Counter Trafficking Operations in BiH, 2015).

Tokom 2007. godine, iako je broj identificiranih žrtava trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije najniži otkad se sistematski prati razvoj ove pojave, broj građanki Bosne i Hercegovine koje su identificirane kao žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, unutar granica Bosne i Hercegovine, je po prvi put premašio broj identificiranih stranih žrtava trgovine ljudima. Kao što se vidi iz Izvještaja Vijeća Ministara Bosne i Hercegovine za 2014. godinu, broj identificiranih potencijalnih žrtava daleko je premašio broj žrtava stranog državljanstva.

[2] Po rezoluciji 1244 Savjeta bezbjednosti UN korištenje imena Kosovo ne prejudicira konačni status južne srpske pokrajine.

U pogledu položaja žene u društvu, kao jednog od važnih činilaca koji utiču na pojavu i održavanje trgovine ljudima, činjenica je da je još uvijek odlučujući činilac kod izbora profesije i zapošljavanja žena, stereotipizirana uloga spolova. Veliki broj žena je zaposlen u neslužbenom ekonomskom sektoru i ima ograničen pristup rukovodnim i drugim dobro plaćenim radnim mjestima na tržištu rada. Uprkos napretku u pogledu razvoja institucionalnog i pravnog okvira u pogledu promoviranja i zaštite prava žena u Bosni i Hercegovini, žene nemaju jednakе mogućnosti. Žena u Bosni i Hercegovini treba nediskriminatorski pristup u uživanju svojih prava (Sarajevo Open Centre & Helsinki Citizens' Assembly, 2013). Političke mjere su usmjerene na promoviranje i ostvarivanje jednakosti spolova, borbu protiv nasilja nad ženama, a koja treba voditi ka promjenama u položaju žene i ostvarenju njenih osnovnih prava.

U pogledu dječijih prava, općenito gledano ona su još uvijek zanemarena i ne postoje dovoljni fondovi za djelotvornu politiku zaštite djece. Zanemarivanje je vidljivo u neprovođenju zakona, nepostojanju budžeta za djecu, nedostatku odgovarajućih podataka o djeci, nedovoljno razvijenoj saradnji između nevladinih organizacija i vlasti, povećanju nasilja nad djecom, rastu maloljetničke delikvencije i nedostatku odgovarajućeg školskog sistema, uključujući nedovoljno obrazovanje učitelja, neodgovarajuće programe i nivo dječijeg učešća (Neformalna mreža nevladinih organizacija "Jači glas za djecu", 2011).

Zakon o zaštiti nacionalnih manjina prepoznaje i štiti sedamnaest nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovinu. To su: Albanci, Crnogorci, Česi, Italijani, Mađari, Jevreji, Makedonci, Nijemci, Slovaci, Poljaci, Romi, Slovenci i Ukrajinci. Zakon osigurava da, pored uživanja prava garantiranih svim građanima Bosne i Hercegovine, manjine uživaju dodatnu zaštitu i prava u pogledu historijskih, kulturnih, običajnih, tradicijskih, jezičkih, obrazovnih vjerskih sloboda. Romi su najbrojnija manjinska zajednica u zemlji, ali također i zajednica u najtežoj socijalnoj i ekonomskoj poziciji. Ukupan broj Roma koji je registriran 2013. godine je bio oko 17.000, ali procjene govore da ova zajednica broji između 30.000 i 40.000 (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine [MLJPI BiH], 2013). Unatoč ograničenoj populaciji Roma, postoje veoma složeni izazovi u pitanjima osiguravanja njihovog odgovarajućeg stanovanja, obrazovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite (Institucija ombudsmena/mbusmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2012). Takva situacija, zajedno sa nekim kulturnim predrasudama i stereotipima stvara okruženje koje podstiče trgovinu ljudima, posebno maloljetnicima za seksualnu i radnu eksplataciju i prisilne i ugovorene brakove.

Korelacija između korupcije i trgovine ljudima, i stvarni utjecaj korupcije na trgovinu ljudima, su uopće zanemareni pri razvijanju i provođenju politika i mjera suprotstavljanja trgovini ljudima. Korupcija kod lokalnih policija također doprinosi infrastrukturi koja se bavi trgovinom ljudima u Bosni i Hercegovini (Balkans ACT [Against Crime of Trafficking] Now!, 2013). Broj optužbi u visoko profiliranim slučajevima je veoma ograničen, sa nekoliko slučajeva koji su presuđeni i u kojima osuđenici provode malo ili nimalo vremena u zatvoru (Brady, 2012). Takav pristup, u konačnici, može obesmisiliti inicijative za borbu protiv trgovine ljudima i spriječiti učinkovitost mjera korištenih za suprotstavljanje trgovini ljudima.

Loša ekomska situacija je najvjerojatnije najvažniji činilac u objašnjavanju trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Bruto društveni proizvod (BDP) u Bosni i Hercegovini je bio 17,83 milijarde US dolara u 2013. BDP vrijednost Bosne i Hercegovine predstavlja 0.01% svjetske ekonomije. Nacionalna stopa siromaštva ukazuje da 17,9 procenata stanovništva živi ispod nacionalne linije siromaštva (World Bank, 2014). Nivo nezaposlenosti se povećao na 44.54 procenata u decembru 2012. sa 44.38 procenata u novembru 2012. (Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, 2012).

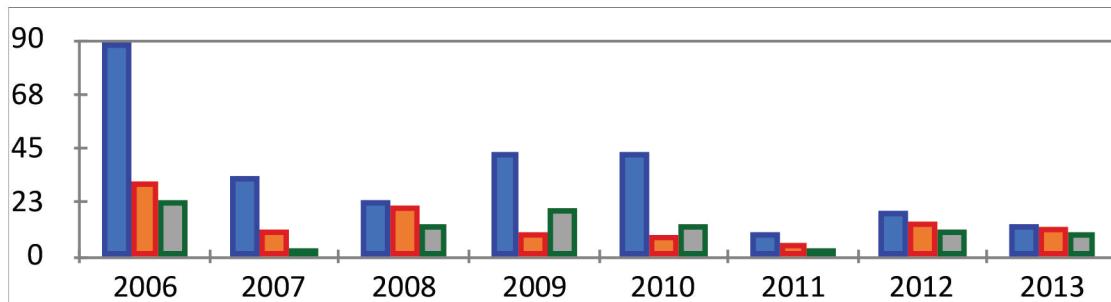
Nedovoljna zaštita prava žrtava je također jedan od činilaca koji doprinosi opstanku trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. U toku krivičnog postupka žrtvama se pruža samo opća zaštita prava, koja su zajamčena bio kojoj osobi koja učestvuje u postupku. Pravo na informiranje je dopušteno kao opće pravilo za bilo koju osobu koja je subjekat ili učestvuje u krivičnom postupku. Svaka osoba koja je pretrpjela neku vrstu štete od krivičnog djela ima pravo da bude obaviještena o statusu krivičnog postupka i djelovanju tužioca, ali ti pravni instrumenti nisu priznati specifičnoj kategoriji žrtava uključujući i žrtve trgovine ljudima. Zaštićeni svjedoka u krivičnom postupku i nakon krivičnog postupka je utvrđena zakonima o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ranjivih svjedoka, kao i Zakonom o programu zaštite svjedoka, koji su primjenjivi i na žrtve trgovine ljudima (uz ograničenje koje se tiče primjene Zakona o programu zaštite svjedoka koji se odnosi isključivo na predmete koji se vode pred Sudom BiH).

Još jedan nedostatak u vezi je sa kompenzacijom za žrtve, koji je također vrlo uopćen i skoro neprimjenjiv u slučajevima trgovine ljudima. Bilo koja oštećena strana u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini može podnijeti zahtjev za naknadu štete tokom odvijanja postupka. U slučaju svjedočenja, oštećena strana koja se ispituje kao svjedok, treba biti upitana o svojoj namjeri u vezi sa ispunjavanjem imovinsko-pravnog zahtjeva u krivičnom postupku. Zahtjev prema imovinskim zakonima može se odnositi na naknadu štete, popravak stvari ili poništavanje određene pravne transakcije. Ali uprkos postojanju pravnih osnova, rijetki su slučajevi kada su ove odredbe primijenjene u praksi.

Ipak, postoje neka vrlo uspješna rješenja za zaštitu žrtava trgovine ljudima poput imigracionog zakonodavstva koje dozvoljava privremen boravak strancima - žrtvama trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini na osnovu humanitarnih razloga. Sve moguće žrtve trgovine ljudima imaju pravo na pomoć koja uključuje: hranu, odjeću, higijenske potrepštine, medicinsku njegu, psihološku podršku, pravnu pomoć i predstavljanje, reintegracijske usluge, pristup tržištu rada kao i pristup obrazovanju i obučavanju, uključujući radno okupacionu terapiju, obuku na radu, profesionalnu edukaciju itd.

Krivično gonjenje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini

Krivično gonjenje trgovaca je izgleda nedovoljno i neučinkovito. Broj provedenih istraga i podignutih optužnica je bio veoma promjenjiv i u stalnom opadanju. Prosječan broj provedenih istraga na godišnjem nivou je bio 34,8 dok je prosječan broj podignutih optužnica bio 14,3 godišnje. Razlozi za ovako nestabilne brojeve u uporednom pregledu nisu sasvim jasni. Broj izrečenih presuda je isto tako vrlo sličan, 12,4 po godini. U absolutnim brojevima to je 278 provođenih istraga, 115 podignutih optužnica i 99 izrečenih presuda u analiziranom periodu od 2006. do 2013.

Grafikon 6. Prikaz broja provedenih istraživača, podignutih optužnica i donesenih presuda za krivična djela trgovine ljudima i povezana krivična djela u periodu 2006-2013.

Uobičajena praksa sudova za počinjena krivična djela trgovine ljudima je izricanje kazni u blizini njihovih posebnih minimuma propisanih u krivičnim zakonima. Stoga se kaznena politika u Bosni i Hercegovini za ovakva krivična djela može smatrati veoma blagom u odnosu na ozbiljnost posljedica i opasnost od trgovine ljudima kao kriminalne djelatnosti (Balkans ACT [Against Crime of Trafficking] Now!, 2013). Trgovci ljudima nisu osuđeni i kažnjeni u svim slučajevima, pregovaranje o krivnji se nekada provodi, a oduzimanje nezakonito stečene imovine se ne koristi na djelotvoran način. Prosječna kazna izrečena trgovcima ljudima u 2013. godini bila je dvije godine zatvora (Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije, 2013). Prisilni rad još uvijek nije u potpunosti prepoznat kao oblik trgovine ljudima u pravosudnom sistemu u Bosni i Hercegovini, posebno u slučajevima prosjačenja djece na ulicama. Takvi slučajevi se u pravilu smatraju i procesuiraju kao prekršaji sa djecom kao počiniocima.

Utvrđeno je da u području krivičnog gonjenja učinilaca krivičnog djela trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini postoji niz poteškoća, koje su različite prirode i porijekla, i koje na sebi svojstven način doprinose očigledno slabom ishodu u vezi sa ovim oblikom suprostavljanja ovoj pojavi. Neki od tih nedostataka su recimo univerzalne prirode o čemu govore i neka druga istraživanja. Naprimjer, australiska autorica David (2008) nalazi da su najčešći faktori koji utiču na učinkovitost krivičnog gonjenja trgovaca ljudima povezani sa sljedećim: (a) parcijalan, neprecizan i neadekvatan pravni okvir u oblasti materijalnog i procesnog krivičnog prava, (b) transnacionalna priroda krivičnog djela trgovine ljudima koja otežava dokazivanje, (c) oslanjanje na iskaze žrtava koje su često jedini svjedoci za postupak, (d) nespremnost žrtava da svjedoče uslijed straha i ponovne viktimizacije, (e) nedosljednost i nevjerodstojnost iskaza žrtava svjedoka datih u istraži sa onima koje daju na glavnom pretresu i (f) problemi sa pribavljanjem materijalnih dokaza o držanju oštećenih (žrtava) u ropskom odnosu kako se često trgovina ljudima posmatra. S druge strane, u svom istraživanju o praksi krivičnog gonjenja i procesuiranja trgovine ljudima u SAD, Albonetti (2014) nalazi kako je u desetogodišnjem periodu (2001-2010) doneseno 59 presuda za prisilni rad kao oblik trgovine ljudima, u kojima je prosječno trajanje kazne zatvora bilo oko 11 godina. Autor navodi kako je evidentna promjena u praksi sudova koja se očituje povećanjem prosjeka trajanja izrečenih kazni zatvora kao rezultat usvajanja nove politike oštrijeg kažnjavanja učinilaca za ova krivična djela.

Prema zvaničnim statističkim podacima pravosudnih institucija nadležnih za krivično gonjenje i suđenje krivičnih djela koja se podvode pod fenomen trgovine ljudima prema pozici-

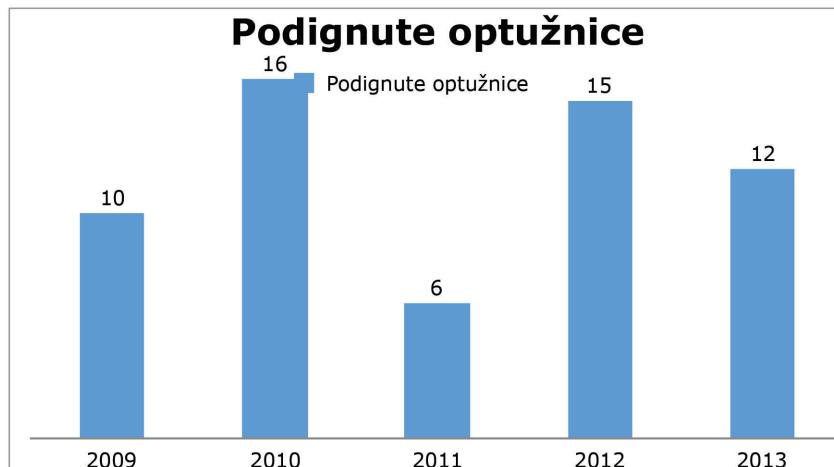
tivnom krivičnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini³, može se utvrditi da su ova djela zastupljena u praksi, ali stiče se utisak ne u onoj mjeri koliki je stvarni obim pojave. Ipak, o ovoj konstataciji može se samo nagađati prije svega zbog nedostatka sistemski provedenih istraživanja koja će ukazati na procjene stvarnog broja slučajeva trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, odnosno procjene tamne brojke oblika ovog kriminalnog ponašanja. Da bi se što više oslikala stvarna dimenzija stanja u oblasti krivičnog gonjenja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, u preliminarnoj analizi koja se predstavlja ovim izvještajem analizirani su podaci koji se odnose na posljednjih pet godina za koje su zvanični izvještaji objavljeni. Podaci su sistematizirani i prikazani u odnosu na tri faze postupka propisane zakonima o krivičnom postupku. Napominjemo da će se u narednim obrazloženjima odvojeno prikazati podaci za navedene tri faze postupka obzirom da se značajan broj slučajeva prenosi u naredne godine, odnosno da je mali broj krivičnih postupaka započeo i završio u istoj godini.

Grafikon 7. Donesene naredbe o provođenju istraga za krivična djela trgovine ljudima u nadležnim tužilaštima u Bosni i Hercegovini

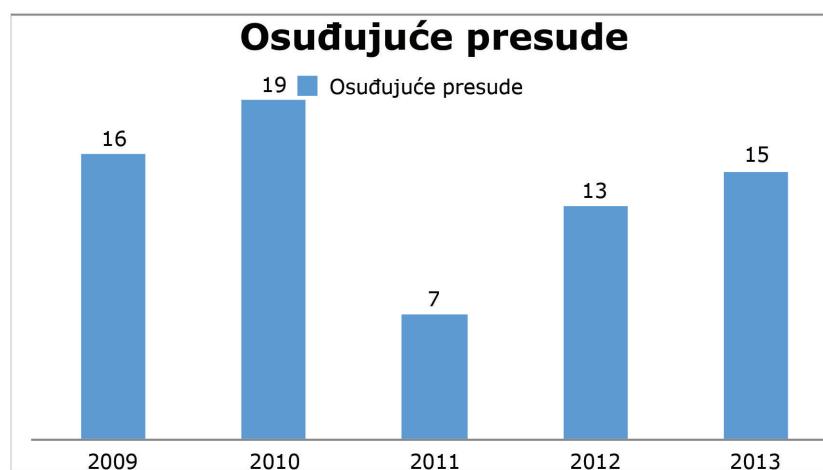
Obim i dinamika kretanja broja donesenih naredbi o provođenju istraga nadležnih tužilaštava, nastalih na temelju podnesenih, a nakon toga i prihvaćenih izvještaja, manjom od strane policijskih institucija, prikazani su u prethodnom Grafikonu 7. Primjetno je da u ovoj fazi postupka u prethodnih pet godina nije bilo značajnih promjena u obimu pokrenutih istraga, što može ukazivati o uticaju više različitih činilaca. Ovom prilikom bi nezahvalno bilo nagađati o uslovima i uzrocima ovakvog stanja, ali će ovi podaci i dvojbe koje se postavljaju svakako poslužiti kao pokazatelji za postavljanje pojedinačnih hipoteza u narednim fazama ovog istraživačkog projekta.

[3] Analizirani su podaci koji se odnose na aktivnosti nadležnih tužilaštava i nadležnih sudova za postupanja u odnosu na krivična djela koja se kvalificiraju kao krivična djela trgovine ljudima. Podaci policijskih institucija nisu se uzimali u obzir, između ostalog zbog neu jednačenog vođenja statističkih podataka te nepouzdanosti preliminarnih kvalifikacija, koje se određuju u ovim institucijama i koje nerijetko budu ispravljene od strane nadležnih organa krivičnog gonjenja, ponajprije tužilaštava koja su Zakonom ovlaštena da kvalificiraju i do određene faze krivičnog postupka prekvalificiraju radnje koje su predmetom krivičnog gonjenja.

Grafikon 8. Podignute optužnice za krivična djela trgovine ljudima od strane nadležnih tužilaštava u Bosni i Hercegovini

Provedene istrage u posmatranom petogodišnjem periodu u Bosni Hercegovini rezultirale su optužnicama koje bilježe obim koji ne prelazi broj od dvadeset slučajeva na godišnjem nivou. Podaci o podignutim optužnicama prikazani su u Grafikonu 8, a primjetna je moguća analogija u dinamici kretanja broja slučajeva koji se odnose na pokrenute istrage i podignite optužnice, osim u slučaju 2009. godine, pri čemu je posebno intrigantna 2011. godina u kojoj je primjetan pad - kako u broju pokrenutih istraga tako posebno i u odnosu na primjetan pad u broju podignutih optužnica. Ove težnje svakako će predstavljati poseban izazov istraživanja koje slijedi, pri čemu će se sa posebnom pažnjom analizirati podaci na temelju kojih bi se mogli otkriti uzroci prikazanog stanja.

Grafikon 9. Osuđene osobe za krivična djela trgovine ljudima na nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini

Grafikon 9. prikazuje slučajeve okončanih sudskih postupaka. Navedeni podaci odnose se na lica koja su u okončanim postupcima i osuđena. Indikativnim se čini ponovna simetrija projecirana iskazanim podacima o broju osuđenih lica u posmatranom petogodišnjem periodu sa kretanjem u sličnim omjerima u zabilježenim pokrenutim istragama te podignutim optužnicama za slučajeve krivičnih djela trgovine ljudima.

Prikazani pokazatelji sa dinamikom i međusobnim omjerima u odnosu na različite faze postupka poslužit će kao početna osnova za postavljanje pojedinačnih istraživačkih pravaca u našem projektu. Uz navedeno, uvažit će se i podaci o zastupljenosti u postupanju pravosudnih institucija u Bosni i Hercegovini slučajevima krivičnih djela trgovine ljudima, čime je primjetno da ova vrsta krivičnih djela predstavlja broj mnogo manji od 1% u odnosu na ukupnu fenomenologiju kriminaliteta u našoj državi. Smatramo da se ove okolnosti trebaju razmotriti sa posebnom pažnjom.

Nedostaci sistema

Prvi, i vjerovatno najvažniji nedostatak u sistemu borbe protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini je nedostatak energičnog istraživanja slučajeva trgovine ljudima u svrhu seksualne i radne eksploatacije, kao i agresivnog optuživanja i kažnjavanja trgovaca ljudima. Ovakav stav se podudara sa općom percepcijom javnosti da je odgovor krivičnog pravosuđa na kriminal povezan sa trgovinom ljudima i kaznena politika za trgovinu ljudima veoma blagi. Većina problema u vezi sa učinkovitim krivičnim gonjenjem trgovine ljudima su povezani sa drastično različitim tumačenjima odredbi o trgovini ljudima u krivičnim zakonima koji vode razlikama u primjeni zakonodavstva od strane policije i tužilaštava i na kraju rezultiraju zbunjujućom sudskom praksom. Nekada se krivične istrage pokrenu kao slučajevi trgovine ljudima, ali nastave kao slučajevi posredovanja u prostituciji ili slučajevi zanemarivanja roditeljskih obaveza. Ne postoji ni jasni kriteriji za utvrđivanje nadležnosti između različitih tužilaštava, što vodi prema izvjesnom nivou pravne neizvjesnosti i diskriminacije prema potencijalnim žrtvama. Posljedice po žrtve, u ovakvoj situaciji, mogu biti veoma ozbiljne. Posebno stoga što tužioци nemaju iste standarde i nivo znanja i iskustva u postupanju u slučajevima trgovine ljudima, što može voditi prema određenom nivou diskriminacije žrtve uslijed neodgovarajućeg nivoa njene zaštite i podrške.

Davanje prioriteta aktivnostima protiv trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije žrtava, stranih državljanke, bio je dobar izbor u devedesetim godinama. Interna trgovina u BiH je bila stoga duže vremena nevidljiva. U masovnom prisustvu stranih državljanke, žrtava trgovine ljudima, policija je bila usmjerena na prepoznavanje očiglednih indikatora za prepoznavanje trgovine ljudima poput: oduzeti putni dokumenti, ilegalan borač, vidljivi znakovi fizičkog nasilja, ograničena sloboda kretanja i nepoznavanje jezika. Trenutno policijskim službenicima manjka iskustva i obuke za prepoznavanje slučajeva interne trgovine ljudima, jer trenutno trgovina ljudima uključuje mnoge druge oblike, uglavnom radnu eksploataciju. Stoga, vlasti u Bosni i Hercegovini moraju razviti širi spektar akcija. Prisilni rad je još uvijek dosta nepoznat oblik trgovine ljudima za pravosudni sistem, posebno u slučajevima dječijeg prosjačenja, činjenja krivičnih djela od strane djece na ulicama, zbog čega u takvim slučajevima uglavnom samo djeca budu gonjena i kažnjena.

Prema dosadašnjim pokazateljima, od činilaca koji uzrokuju i pospješuju prisustvo trgovine ljudima, u Bosni i Hercegovini prisutni su: nasilje u porodici; neravnopravan položaj spolova i nasilje zasnovano na spolu; nasilje nad djecom; siromaštvo; veoma loš ekonomski i socijalni položaj manjinskih naroda, posebno Roma; još uvijek veliki broj

interni raseljenih osoba i izbjeglica. Kao dodatni činilac prisutan je i nizak nivo svijesti o prisustvu fenomena trgovine ljudima, njegovih uzroka, posljedica i načina sprječavanja i otklanjanja posljedica (Arula, 2013).

Da bi se ovakvi nedostaci prevazišli potrebno je uraditi detaljnu analizu i utvrditi praznine u postupcima krivičnog gonjenja ovakvih djela i osigurati da budu učinkovito istražena i procesuirana. Ovakvo djelovanje vodilo bi odgovarajućem kažnjavanju, koje bi odvraćalo eventualne buduće trgovce od upuštanja u ovaku djelatnost. Posebna pažnja treba biti posvećena novim oblicima trgovine ljudima u svrhu radne eksploracije i trgovine djecom, uz uključivanje korištenja posebnih istražnih sredstava.

Naredni nedostatak se ogleda u odsustvu učinkovitog mehanizma za suzbijanje korupcije povezane sa trgovinom ljudima. Trgovina ljudima i korupcija su blisko i često povezane kriminalne aktivnosti. Prevazilaženje ovog nedostatka svakako zavisi od načina na koji se on tretira. Prvenstveno, potrebno je priznati postojanje i utjecaj korupcije u kontekstu trgovine ljudima. Stoga je važno istražiti kakvu ulogu igra korupcija u trgovini ljudima i kako doprinosi narastanju tog fenomena? Drugo, neophodno je energično istraživati i goniti korupciju povezanu sa trgovinom ljudima, što uključuje rad na identifikaciji najprisutnijih oblika korupcije povezane sa trgovinom ljudima. Takav pristup bi na kraju trebao voditi prekidanju prakse krivičnog gonjenja trgovine ljudima odvojeno od slučajeva korupcije pojedinaca, koji su dozvoljavali ili odobravali trgovinu ljudima. Kao neki od tipičnih oblika javljanja korupcije u vezi sa trgovinom ljudima često se spominju korištenje krivotvorenenih putnih isprava namijenjenih transportu (transferu) žrtava trgovine ljudima, izdavanje viza ili drugih putnih isprava (putni listovi) bez ispunjavanja potrebnih uslova i sl. (UNODC, 2011).

Sve ovo može biti učinjeno kroz unapređenje pravnog okvira koji uređuje ova pitanja te kroz usklađivanje praksi i iskustava institucija uključenih u borbu protiv trgovine ljudima sa ciljem jačanja kapaciteta da se prepoznaju ovakve kriminalne aktivnosti.

Treći bitan nedostatak se ogleda u nedovoljno proaktivnom pristupu i terenskom radu na identifikaciji potencijalnih žrtava, posebno onih koje su izložene prisilnom prosjačenju i drugom oblicima iskorištavanja usmjerenih na djecu. Bosna i Hercegovina mora osigurati da njeni službenici za provođenje zakona, inspektori rada, socijalni radnici, i drugi odgovarajući službenici usvoje više proaktivnog pristupa i poduzmu intenzivne akcije na povećanju identifikacije i spašavanja potencijalnih žrtava trgovine ljudima, a posebno najranjivijih, poput djece izložene eksploraciji od strane drugih osoba. Istovremeno, daljnje mjere moraju biti poduzete da bi se žrtvama trgovine ljudima pružila odgovarajuća pomoć i zaštita. Pored toga, mjere moraju biti poduzete da bi se olakšala i pospješila reintegracija žrtava trgovine ljudima u društvo, uključujući naknadu štete u pogledu osiguranja da žrtve trgovine ljudima imaju stvarnu mogućnost da dobiju naknadu štete od trgovaca ljudima. Zbog toga, bilo kakvi budući treninzi trebaju biti osmišljeni na takav način da osiguraju unapređenje znanja i vještina profesionalaca o odgovarajućoj pomoći i zaštiti za žrtve trgovine ljudima.

Četvrti nedostatak se ogleda u još uvijek niskom nivou javne svijesti o trgovini ljudima, posebno o novim oblicima uglavnom radne eksploracije i eksploracije djece na uli-

cama. Stoga, neophodno je provesti sveobuhvatne javne kampanje usmjerenе prema općoj javnosti te posebno osmisliti kampanje usmjerenе prema ranjivim grupama. Ali, takve preventivne akcije moraju biti podržane sa širokim akcijama ciljanim na unapređenje opće situacije i životnog standarda ranjivih grupa poput žena, djece, manjina, izbjeglica i interno raseljenih osoba.

Peti nedostatak već duže vrijeme je u vezi sa odsustvom relevantnih istraživanja o fenomenu trgovine ljudima, a koja bi trebala utvrditi obim i trendove trgovine u zemlji kao i činioce koji doprinose i olakšavaju trgovinu ljudima u Bosni i Hercegovini. Ova istraživanja trebala bi utvrditi preporuke za buduća definiranja politika i akcija vlasti i civilnog društva u borbi protiv trgovine ljudima. U tom smislu i predmetna studija teži pružanju određenih spoznaja i ponudi rješenja problema trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini.

Suočeni s problemom trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, naročito u postratnom periodu, još od 2002. godine započete su organizirane aktivnosti na suzbijanju ovog problema. U proteklom periodu dugoročno su planirane i provođene različite aktivnosti i to u okviru državnih akcionih planova, prvog za period od 2002. do 2004. godine, drugog za period od 2005. do 2007. godine, zatim od 2008. do 2012. i posljednja od 2013. do 2015. godine.

Danas se aktivnosti ostvaruju u skladu sa Strategijom suprotstavljanja trgovini ljudima u BiH 2013 - 2015. godine u kojem su, pored mjera koje se odnose na prevenciju, krivično gonjenje i jačanje institucionalnih mehanizama, planirane i mjere koje se odnose na zaštitu žrtava trgovine ljudima. Na osnovu ovih planskih aktivnosti predviđene su i mjere koje se odnose na jačanje lokalnih kapaciteta centara za socijalni rad. Cilj ovih mjer je osigurati jedinstvene standarde djelovanja profesionalaca i djelotvornije zaštite žrtava trgovine ljudima. Kao provedbeni instrument za ostvarenje ovog cilja potrebno je utvrditi osnovne standarde rada za profesionalce, definirati načine postupanja u određenim situacijama, ojačati interresornu saradnju i multidisciplinarni pristup u rješavanju slučajeva trgovine ljudima.

Trgovina ljudima i organizirani kriminal

Fenomen trgovine ljudima je vrlo teško posmatrati izvan dobro organizirane kriminalne mreže kojom se ostvaruje poprilično složena i zahtjevna radnja izvršenja. Organizirati i prikriti nekako su najčešće riječi koje vežemo za trgovinu ljudima. Upravo ti termini i vežu ovu pošast za jedan drugi fenomen koji također dolazi kao "novajlja" u pozitivno-pravnu inkriminaciju u posljednja dva desetljeća u BIH. Radi se o organiziranom kriminalu. Trgovina ljudima bez mreže "organizirane kriminalne skupine" je skoro pa potpuno nezamisliv poduhvat. Stoga, neophodno je izvršiti malu analizu i ovog problema te ga povezati sa trgovinom ljudima.

Bez namjere da se na ovom mjestu daje detaljan osvrt na sve dostupne koncepcije organiziranog kriminala, iz pravnog, kriminološkog, sociološkog, kriminalno-političkog i drugog ugla posmatranja, ipak treba istaći kako se fenomen iskorištavanja ljudi, odnos-

no, trgovina ljudima u značajnoj mjeri povezuje sa organiziranim kriminalom i u velikoj mjeri postaje jedna od najunosnijih njegovih grana. Tome je prvenstveno doprinijela činjenica kako u svojim pojavnim manifestacijama trgovina ljudima vrlo često obuhvata učešće nekoliko počinilaca, njihovu određenu ulogu i međusobne odnose u djelovanju, vremenski kontinuitet zajedničkog počinjenja ovih krivičnih djela, primjenu nasilja prema žrtvama, često i korupciju prema djelatnicima javnih službi, a sve u cilju sticanja materijalne (uglavnom finansijske) dobiti iz tih kriminalnih radnji.

Ako se pri tome još uzme u obzir da trgovina ljudima vrlo često ima međunarodnu, ili bolje rečeno transnacionalnu dimenziju, onda postoje više nego dovoljni razlozi da se ukaže na vezu između trgovine ljudima i organiziranog kriminala. Taj odnos je najprije moguće ustanoviti analizom minimalnih pravnih elemenata, koji konstituiraju pojam organiziranog kriminala, odnosno, podvode određene socijalne fenomene grupnog počinjenja krivičnih djela pod konkretne pravne konstrukcije koje ih dovoljno precizno određuju radi adekvatnog krivično-pravnog tretiranja unutar sistema krivičnog pravosuđa. Nakon što se definiraju ti pravni elementi i uporede sa analizom fenomenologije trgovine ljudima, kao i krivično-pravnim obilježjima inkriminacije trgovine ljudima u međunarodnom i domaćem pravu, moguće je procijeniti i ocijeniti koliko se u svakom konkretnom slučaju radi o trgovini ljudima u okviru djelovanja grupe(a) za organizirani kriminal.

Već ovdje je potrebno naglasiti, da je u tom procesu analitičkog sagledavanja jedne i druge koncepcije, one koja se odnosi na organizirani kriminal i trgovinu ljudima, od esencijalne važnosti razlikovati pojam organiziranog kriminala od pojma grupe za organizirani kriminal koje su nosioci tih kriminalnih aktivnosti. Ova dva pojma jednostavno imaju sasvim drugačije značenje i bitno je da se precizno razdvoje u okviru rasprave o odnosu između organiziranog kriminala i trgovine ljudima. Koncept organiziranog kriminala je jednostavno puno viši po značenju od pojma grupe za organizirani kriminal (koja se različito definira zavisno od toga radi li se o međunarodnim ili domaćim pravnim instrumentima koji je određuju) i koju mogu činiti ne samo kriminalne aktivnosti već i značajan dio zakonitih poslova unutar kojih su dijelom inkorporirane radnje grupe za organizirani kriminal. To je jako važno u smislu pojavnih oblika trgovine ljudima, gdje se vrlo često pojedini oblici (naizgled) zakonitih poslovnih aktivnosti, kao što su ugostiteljstvo, saloni zabave, hotelijerstvo, poljoprivredna proizvodnja, zbrinjavanje djece, posredovanje u zapošljavanju i drugi sektori vješto koriste za počinjenje krivičnih djela trgovine ljudima od strane grupe za organizirani kriminal.

Dakle, očito je da pojam organiziranog kriminala na način kako ga poimaju službe za provođenje zakona, posebno policija po svom sadržaju i ključnim manifestacijama u puno širem obimu zahvata fenomenologiju kriminaliteta nego što je to slučaj sa pravnim normama koje uređuju ovo pitanje na legislativnom planu. U tom smislu, spomenuto razliku je važno prihvati u nastavku izlaganja o međunarodnim i domaćim pravnim kategorizacijama organiziranog kriminala, koji se vezuje za grupno počinjenje krivičnih djela.

Jedan od najvažnijih međunarodnih izvora koji na univerzalnom nivou uređuje pitanje borbe protiv organiziranog kriminala, svakako, jeste Konvencija Ujedinjenih

nacija protiv transnacionalnog organiziranog kriminala. Važno je istaći da je Bosna i Hercegovina ovu konvenciju ratificirala u punom kapacitetu čime je ona prihvaćena u domaći pravni poredak ("Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori", br. 3/2002). Prema odredbama ove konvencije, grupa za organizirani kriminal je strukturirana grupa od tri ili više osoba, koja postoji određeno vrijeme i djeluje sa ciljem počinjenja jednog ili više teških krivičnih djela iz kataloga propisanog samom konvencijom, a radi sticanja, direktno ili indirektno finansijske i druge materijalne koristi (član 2, stav 1, tačka a).

Ipak, određeni zajednički sadržioci u tim određenjima su da je grupa za organizirani kriminal sastavljena od tri ili više osoba, koja ima određenu (manje ili više stalnu) podjelu zadataka između tih članova, koja se bavi počinjenjem teških krivičnih djela (kako ih prema određenom kriteriju definira domaće pravo) i koje na određene načine vrše nezakoniti uticaj na djelatnike javnih službi. Konačni cilj djelovanja takve vrste organiziranih kriminalnih grupa⁴ je sticanje materijalne dobiti za njezine članove.

Iz navedenog neposredno proizlazi da je pojam organiziranog kriminala u vrlo uskoj vezi sa pravnim definiranjem organizirane kriminalne grupe unutar normi međunarodnog i domaćeg prava koje slijedi te standarde prilikom određivanja obima krivično-pravnog zahvata u odnosu na fenomenologiju grupnog počinjenja krivičnih djela. Isto tako, može se zaključiti kako je u Bosni i Hercegovini unutar odgovarajućih odredbi četiri krivična zakona definiranje grupe za organizirani kriminal/zločinačke organizacije u značajnoj mjeri na tragu međunarodnih standarda koji proizlaze iz najvažnijih konvencija i drugih instrumenata. Te odredbe inkriminiraju različite oblike djelovanja pojedinaca unutar ili u vezi sa grupama za organizirani kriminal (osnivanje ili rukovođenje grupom, pripadnost grupi, počinjenje ili pokušaj počinjenja krivičnih djela unutar grupe i dr.), uspostavljaju standard "teška krivična djela" na način da određuju donju granicu propisanih kazni za krivična djela počinjenja od strane grupa za organizirani kriminal/zločinačkih organizacija (tri godine, odnosno, preko tri godine u zavisnosti od krivičnog zakona koji se primjenjuje), ukazuju na potrebu kontinuiranog i sporazumnoog djelovanja članova grupe/organizacije sa ciljem sticanja materijalne koristi i dr. U odnosu na zakonske opise inkriminacija trgovine ljudima

[4] Unutar Krivičnog zakona Federacije BiH organizirana kriminalna grupa se, uz određene razlike, definira kao organizirana grupa ljudi od najmanje tri osobe, koja postoji neko vrijeme, djelujući u cilju učinjenja jednog ili više krivičnih djela za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora preko tri godine ili teža kazna (član 2, stav 18). Inkriminacija organizirani kriminal je propisana u okviru odredbe iz člana 342. KZ FBiH. Krivični zakon Brčko Distrikta BiH definira grupu za organizirani kriminal kao grupu od tri ili više lica koja postoji u izvjesnom vremenskom periodu i koja djeluje sporazumno s ciljem izvršenja jednog ili više krivičnih djela za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora preko tri godine ili teža kazna, a radi sticanja materijalne koristi (član 2, stav 20). Organizirani kriminal je inkriminiran u okviru člana 336. KZ BD BiH. Krivični zakon Republike Srpske koristi opisni pojam "zločinačka organizacija" u definiranju grupe za organizirani kriminal, koja se zakonom definira kao udruženje od najmanje tri lica čiji članovi su se udružili radi vršenja krivičnih djela. Po zakonskom opisu, djelovanje zločinačke organizacije višeg stepena usmjereno je i prema ostvarivanju i zadržavanju nadzora nad pojedinim privrednim ili drugim djelatnostima, pri čemu se koristi zastrašivanjem ili nasiljem radi uticaja na druga lica da im pristupe ili im se povicaju. Zločinačku organizaciju odlikuje visok stepen povezanosti članova, unutrašnja organizacija na osnovu odnosa hijerarhijske i discipline, te podjele rada. Na kraju, zakonom je jasno ukazano da je zločinačka organizacija osnov pojava organiziranog kriminala (član 147, stav 13). Krivično djelo organiziranog kriminala je propisano unutar odredbi članova 383. i 383.a. Krivičnog zakona Republike Srpske.

unutar pojedinih krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, propisanu visinu kazni za osnovne oblike tih djela (koje se kreću u rasponu od jedne do deset godina, odnosno, najmanje tri godine zatvora u zavisnosti od toga koji se zakon primjenjuje), jasno je da postoje osnovne formalno-pravne pretpostavke za krivično gonjenje počinilaca trgovine ljudima kao sastavnog dijela organiziranog kriminala. Naravno, činjenični opis svakog konkretnog predmeta, uz ispunjenje drugih zakonom propisanih uslova za postojanje grupe za organizirani kriminal su dodatne pretpostavke koje moraju biti ispunjenje u cilju povezivanja trgovine ljudima i organiziranog kriminala.

Pravni okvir koji uređuje trgovinu ljudima

Trgovina ljudima je pojava koja, nažalost, godinama izaziva povećanu pažnju javnosti na globalnom nivou, što rezultira brojnim i sadržajnim međunarodnim aktivnostima na planu unapređenja legislative i organizacije suprotstavljanja ovoj pošasti savremenog svijeta. Obim i dinamika, ali posebno struktura pojavnih oblika ovog fenomena, predstavljaju složen izazov za današnju zajednicu koja ima kontinuiranu zadaću da vrši inoviranje i poboljšanje sistema socijalnog reagiranja i kontrole krivičnih djela trgovine ljudima. Poseban izazov predstavljaju mjere kojima bi se spriječili ili barem značajnije suzbili oblici prema najranjivijim kategorijama koje se najčešće pojavljuju kao oštećenici u ovim kriminalnim pojavama, a to su: djeca, žene, invalidi, kao i kategorije stanovništva pogodjene ekonomskim, političkim, rasnim, vjerskim ili drugim oblicima diskriminacije.

Poseban aspekt socijalnog reagiranja, koji u osnovi predstavlja i najznačajniji segment suprotstavljanja trgovini ljudima, jeste normiranje ove pojave prije svega na međunarodnom, ali i na nacionalnim nivoima. Pravni okvir predstavlja polaznu osnovu kako sprečavanja tako i suzbijanja svih protivpravnih ponašanja. To znači da se njime postavljaju temelji budućeg sistema reagiranja. Od sistema reagiranja se očekuje ne samo da bude učinkovit u postizanju ciljeva već i da učinkovito djeluje u smislu racionalnog i na realnim osnovama postavljenog aparata institucionalne reakcije.

Normativno tretiranje trgovine ljudima razmatra se i ostvaruje na međunarodnom i domaćem pravnom nivou, stoga ćemo u ovom dijelu izvještaja posvetiti pažnju najznačajnijim internacionalnim i domaćim pravnim instrumentima koji predstavljaju temeljne izvore za suprotstavljanje.

Trgovina ljudima kao predmet uređenja međunarodnih obavezujućih instrumenata

Bosna i Hercegovina, kao članica više međunarodnih tijela, prije svega organizacija Ujedinjenih naroda (UN), Međunarodne organizacije rada (MOR/ILO), Vijeća Evrope (VE/CoE) i Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OESE/OSCE), dužna je pratiti i poduzimati aktivnosti kako na legislativnom tako i na institucionalnom nivou u pravcu ispunjenja obaveza koje se pred nju u ovoj oblasti postavljaju. Tako, sve navedene instance imaju sadržajan i obiman djelokrug aktivnosti na unapređenju pravnog okvira,

koji se postavlja pred zakonodavstva zemalja članica kao standard u propisivanju materijalnih, procesnih i odredbi izvršnog, krivičnog ali i ostalih pravnih oblasti.

Kao jedna od najranijih globalnih međunarodnih intervencija na planu borbe protiv trgovine ljudima izdvaja se Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine ljudima i institucija i običaja sličnih ropstvu⁵. Ova konvencija donesena je u okrilju Društva naroda, preteče Ujedinjenih naroda, a potpisana 25. septembra 1926. godine. Ovom dokumentu prethodili su brojni međunarodni sporazumi kojima se potvrđivala namjera da se u potpunosti uništi ropstvo u svim njegovim oblicima, kao i trgovina ljudima i robljem na kopnu i na moru. Posebno mjesto u razvoju međunarodnog pravnog okvira za borbu protiv trgovine ljudima, kao i same konvencije o ropstvu Društva naroda, imali su Akt Briselske konferencije 1889-1890. te konvencija iz Saint Germaina iz 1919. godine. Konvencija je potpisana od strane predstavnika ranije zajedničke države⁶, a zatim i objavljena kao obavezujući akt u zvaničnom službenom glasniku. Najznačajniji iskorak ovog dokumenta odnosio se na definiranje oblika radnji ropstva i trgovine ljudima te propisivanje obaveza za države potpisnice o mjerama koje moraju poduzeti u pravcu učinkovitog suprotstavljanja ropstvu i trgovini ljudima koje su podrazumijevale da svaka država na svom teritoriju obezbijedi suverenitet, pravosudnu reakciju kao i zaštitu i tutorstvo nad žrtvama ovih ponašanja.

Osnovna svrha ovog dokumenta ogleda se u namjeri sprječavanja prisilnog rada, na koji se gleda kao poseban oblik ropstva koje se određuje kroz definiciju da se radi o osobi koja je dovedena u stanje statusa ili uslova osobe kojoj su sva ili neke moći vezane za pravo vlasništva oduzete (Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu i Caritas Biskupske Konferencije BiH, 2015). Države potpisnice preuzimaju obavezu provođenja učinkovitih mjera sprečavanja i suzbijanja trgovine robljem, te što je prije moguće potpuno ukidanje ropstva u svim njegovim oblicima. Pored navedenog, konvencijom se od država potpisnica zahtijeva propisivanje strožijeg sistema kažnjavanja od kojeg se očekuje veći stepen uspješnosti suprotstavljanju ovom teškom obliku protivpravnog ponašanja.

U razvoju pravnih instrumenata usmjerenih na unapređenje međunarodne reakcije protiv trgovine ljudima i drugih protivpravnih ponašanja povezanih sa trgovinom ljudima, ističu se i brojni sporazumi potpisani između zemalja u prvoj polovini XX vijeka. Tako, kao najčešće korišteni sporazumi koji se odnose na trgovinu ljudima spominju se Međunarodni sporazum o suzbijanju trgovine bijelim robljem usvojen 1904. godine, zatim Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine bijelim robljem usvojena 1910. godine te nakon toga i Konvencija o suzbijanju trgovine ženama i djecom, koja je donesena u okrilju Društva naroda 1921. godine. Upravo posljednja navedena konvencija predstavlja osnovu Međunarodne konvencije za suzbijanje trgovine ženama u punoj dobi, koja je usvojena 1933. godine, a Konvencijom za suzbijanje trgovine ljudima i eksploatacije prostitucije drugih usvojenoj 1949. godine, objedinjavaju se svi ranije doneseni pravni

[5] Vidjeti: <http://www.centarzrtlj.rs/eng/images/zakoni/1.%20Konvencija%20o%20ropstvu%20iz%201926.godine.pdf>

[6] Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Dokument objavljen u Službenim novinama broj 234/29.

instrumenti iz oblasti borbe protiv trgovine ljudima u dokument koji se donosi u okviru Ujedinjenih naroda.

Dugogodišnje djelovanje organizacije Ujedinjenih naroda na planu unapređenja suprotstavljanja trgovini ljudima rezultiralo je brojnim instrumentima, kojima je za cilj postavljeno unapređenje kako međunarodnih tako i nacionalnih nastojanja u preventivnom, ali i represivnom reagiranju na ovo štetno i protivpravno ponašanje. Kao najznačajniji dokumenti ove međunarodne organizacije ističu se:

- Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979);
- Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (2000);
- Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom kojim se dopunjaje konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog kriminala(2000);
- Konvencija o pravima djeteta;
- Fakultativni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječjoj pornografiji, uz konvenciju o pravima djeteta.

Kao jedan od najvažnijih dokumenata u oblasti zaštite žena u smislu sprječavanja svih oblika trgovine i eksploracije u svrhu prostitucije jeste **Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena** [CEDAW] (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH – Agencija za ravnopravnost spolova BiH, 2006), poznata i kao Ženska konvencija, donesena pod okriljem Ujedinjenih naroda. Dokument je usvojen na sjednici Generalne skupštine ove organizacije održane u decembru 1979. godine, a vodi se kao prvi međunarodni i sveobuhvatni dokument, koji se bavi isključivo pravima žena. Do sada, ovaj dokument je potpisalo 179 zemalja članica Ujedinjenih naroda, među kojima je i Bosna i Hercegovina, pri čemu je ovaj dokument sastavni dio Ustava naše zemlje. S obzirom na ovu okolnost, dokument ima prioritetan pravni značaj i primjenjuje se direktno u pravnom sistemu pri čemu ima prioritet nad ostalim zakonima u Bosni i Hercegovini. Ovim dokumentom usvaja se međunarodno priznata definicija diskriminacije po osnovu spola, a segmenti konvencije postaju osnovni izvor i sadržaj Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (2003) koji je usvojen 2003. godine. Iako je konvencija sadržajem veoma kvalitetno definirala osnovne instrumente za provedbu, ipak po brojnim relevantnim izvorima i izvještajima stvarnost je potpuno drugačija. Tako se procjenjuje, između ostalog, da danas žene čine gotovo 70% od ukupno registriranih 1,2 milijarde siromašnih osoba u svijetu. U tom kontekstu, navodi se da u situacijama siromaštva žene imaju vidno najslabiji pristup hrani, zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, obukama kao i mogućnostima za zapošljavanje, te ispunjenju drugih osnovnih ljudskih potreba. Ipak, Konvencija, definira sveobuhvatni okvir uz mogućnost da se ovim pravnim instrumentom unaprijede nastojanja za postizanje jednakosti i pravde te unutar država potpisnica provedu u konkretne mjere na prevazilaženju siromaštva, diskriminacije i isključenja žena.

Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena u suštini predstavlja poziv zemljama koje su je prihvatile da unutar svojih pravnih sistema razviju mjere kojima će se osigurati učinkovita zaštita žena, a posebno uklanjanje diskriminacije koje nad njima vrše pojedinci, institucije ili preduzeća. Posebno se navode i oblasti u kojima se usmjerava primjena Konvencije, te se ističe zaštita na socijalnom, kulturnom, ekonomskom,

političkom i građanskom kao i na bilo kojem drugom polju života. Tako, od država se očekuje, u smislu adekvatnog i odgovarajućeg osiguranja temeljnih principa jednakosti uz istovremeno ukidanje diskriminacije nad ženama, da poduzmu mjere koje uključuju sljedeće:

- inkorporaciju principa jednakosti žena i muškaraca u svoje državne ustave;
- poduzimanje adekvatnih mjera u zakonodavstvu, kao i drugih mjera, kako bi se osiguralo i praktično ostvarenje ovih principa;
- uspostavu kompetentnih tijela i drugih institucija za efektivnu zaštitu od diskriminacije;
- promjenu zakona, pravila i običaja iz prakse koji dovode do diskriminacije nad ženama.

U svrhu praćenja primjene Konvencije, 1982. godine uspostavljen je Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama. Također, sve države koje su prihvatile Konvenciju imaju obavezu monitoringa svog sistema te na osnovu istog izrađivati i dostavljati periodične izvještaje uspostavljenom komitetu. Uz Konvenciju, 1999. godine donesen je i tzv. Opcioni protokol, koji je također Bosna i Hercegovina ratificirala i prihvatala njegovu primjenu.

Najznačajnije međunarodne aktivnosti na planu borbe protiv trgovine ljudima dešavaju se početkom XX vijeka. Naime, cjelokupna dotadašnja međunarodna nastojanja da se na globalnom planu unaprijedi oblast pravnog suprotstavljanja transnacionalnom organiziranom kriminalitetu, koji uključuje i oblike trgovine ljudima, objedinjena su 2000. godine u okrilju Ujedinjenih naroda, usvajanjem Konvencije Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminala⁷, sa pratećim protokolima i to Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, zatim Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, te Protokol protiv nezakonite proizvodnje i trgovine vatrenim oružjem, njegovim dijelovima i municijom. Ovaj iznimno važan dokument usvojen je Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih naroda (2000), a otvoren je za potpisivanje na konferenciji koja je održana u Palermu (Italija) od 12. do 15. decembra 2000. godine, a nakon toga u sjedištu Ujedinjenih naroda u New Yorku (SAD) do 12. decembra 2001. godine. Ovaj međunarodni dokument prihvaćen je od 170 članica Ujedinjenih naroda kao i od Evropske unije.

Cijeneći ciljeve ovog istraživanja, smatramo potrebnim s posebnom pažnjom osvrnuti se na odredbe jednog od protokola Konvencije Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminala. Tako, Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom predstavlja krucijalni pravni instrument usmjeren zahtjevu za stvaranje sveobuhvatnog međunarodnog pristupa u zemljama porijekla, tranzita i krajnjeg odredišta, koji obuhvata mjere za prevenciju takve trgovine, zatim kažnjavanje onih koji se bave takvom trgovinom te posebno zaštitu žrtava takve trgovine. Ovim dokumentom se želi i pored postojanja brojnih međunarodnih instrume-

[7] Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je 5. februara 2002. godine donijelo odluku o ratifikaciji Konvencije (Službeni glasnik BiH 3/02), čime je ona postala sastavni dio našeg pravnog sistema, <http://www.uino.gov.ba/download/ugovori/Ugovor%20sa%20Hrvatskom.pdf>

nata koji sadrže pravila ili konkretnе mjere za borbu protiv eksploracije ljudi, zaštititi žrtve takve trgovine kojim će biti zaštićena i njihova međunarodno priznata prava. Dakle, ovaj dokument je nastao kao težnja za stvaranjem univerzalnog instrumenta, koji se bavi svim aspektima trgovine ljudskim bićima, a posebno zaštite najranjivijih kategorija na udaru ove pojave, što su svakako žene i djeca.

Ovim protokolom detaljno se definira fenomen trgovine ljudima (Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu i Caritas Biskupske Konferencije BiH, 2015), i to u članu 3(a)⁸, a član 3(b) uređuje da je pristanak žrtve trgovine na namjeravanu eksploraciju irrelevantan ako je bilo koje sredstvo iz člana 3(a) bilo korišteno. Nadalje, član 5. obavezuje države da: usvoje takve zakonodavne i druge neophodne mjere koje će podvesti pod krivično djelo ponašanje propisano u članu 3. ovog Protokola, kada je učinjeno sa namjerom. Pomoći i zaštita žrtava trgovine se uređuje u članu 6.⁹ Isto tako, član 9. uvodi mjere prevencije trgovine ljudima¹⁰, dok član 10. naglašava potrebu za efikasnom razmjenom informacija između relevantnih vlasti i obuku vlasti za provođenje zakona i imigraciju¹¹.

[8] "Regrutovanje, transport, transfer, smještanje ili primanje osoba, putem prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe moći ili položaja ranjivosti ili davanja ili primanja isplate ili koristi da bi se postigao pristanak osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom, u svrhu eksploracije. Eksploracija kao minimum uključuje, eksploraciju prostitucije drugih ili druge oblike seksualne eksploracije, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili praksa slična ropstvu, služenje ili uklanjanje organa."

[9] Svaka država ugovornica će osigurati da domaći pravni ili upravni sistem sadrži mjere koje pružaju žrtvama trgovine ljudima, u odgovarajućim slučajevima: informacije o relevantnim sudskim i upravnim postupcima; pomoći koja će omogućiti iznošenje i razmatranje njihovih pogleda i zabrinutosti u odgovarajućim fazama krivičnog postupka protiv trgovaca, na način koji ne ugrožava prava optuženog.

Svaka država ugovornica će razmotriti provedbene mjere da bi pružila fizički, psihološki i društveni oporavak žrtve trgovine ljudima ... Svaka država ugovornica će nastojati osigurati fizičku sigurnost žrtava trgovine ljudima dok se nalazi na njenoj teritoriji."

[10] "Države ugovornice će uvesti sveobuhvatne politike, programe i druge mjere: na preveniraju i borbi protiv trgovine ljudima; i na zaštitu žrtava trgovine ljudima, posebno žena i djece od revictimizacije. Države ugovornice će nastojati poduzeti mjere poput istraživanja, informativnih i kampanja u masovnim medijima i društvene i ekonomске inicijative za prevenciju i borbu protiv trgovine ljudima.

Politike, programi i druge mjere uvedene u skladu sa ovim članom će, kada je odgovarajuće, uključiti saradnju sa nevladinim organizacijama, drugim organizacijama i drugim elementima civilnog društva. Države ugovornice će poduzeti ili ojačati mjere, uključujući kroz bilateralnu ili multilateralnu saradnju, da ublaže faktore koji čine ljudi, posebno žene i djecu, ranjivim na trgovinu, poput siromaštva, nerazvijenosti i nejednakih mogućnosti.

Države ugovornice će usvojiti ili ojačati zakonodavne ili druge mjere, poput obrazovnih, socijalnih ili kulturnih mera, uključujući kroz bilateralnu i multilateralnu saradnju, da bi obeshrabire potražnju koja održava sve oblike eksploracije ljudi, posebno žena i djece, koja vodi prema trgovini ljudima."

[11] Vlasti za provođenje zakona, imigraciju i druge relevantne vlasti država ugovornica, kada je odgovarajuće, međusobno će sarađivati razmjenjujući informacije, u skladu sa njihovim domaćim zakonima, da bi mogle utvrditi: ...sredstva i metode korištene od organiziranih kriminalnih grupa u svrhu trgovine ljudima, uključujući regrutovanje i transportiranje žrtava, rute i veze između i unutar pojedinaca i grupa uključenih u takvu trgovinu i moguće mjere za njihovo detektiranje.

Države ugovornice će uvesti ili ojačati obuku za službenike za provođenje zakona, imigracione i druge relevantne službenike u prevenciji trgovine ljudima. Obuka se treba fokusirati na metode korištene u prevenciji takve trgovine, krivičnog gonjenja trgovaca i zaštite prava žrtava, uključujući zaštitu žrtava od trgovaca. Obuka također treba uzeti u obzir potrebu za razmatranjem pitanja povezanih sa ljudskim pravima

Međunarodna organizacija rada, kao specijalizirana agencija Ujedinjenih naroda promira socijalnu pravdu i međunarodno priznata ljudska i posebno radnička prava. Ova međunarodna specijalizirana asocijacija također u svom djelokrugu aktivnosti ističe značaj suprotstavljanja prisilnom radu, pri čemu posebnu pažnju pridaje legislativnim naporima kojima bi zemlje članice unaprijedile svoje pravne okvire u smislu borbe protiv svih oblika radne eksploracije pa samim tim i oblicima koji se pojavljuju prilikom trgovine ljudima. Kao jedan od najznačajnijih dokumenata ove organizacije, usmjeren protiv zabranjenih ponašanja koji mogu biti i elementi trgovine ljudima, jeste:

- Konvencija o najgorim oblicima iskorištavanja dječjeg rada;
- Rezolucija o eliminiranju rada djece (ILO, 1996).

Bosna i Hercegovina, kao članica Vijeća Evrope ima obavezu provoditi odluke ove međunarodne političke organizacije. Vijeće Evrope naglašava da se trgovinom ljudima krše prava i utiče na živote velikog broja građana Evrope, ali isto tako i građana drugih dijelova svijeta. Ova međunarodna organizacija, između ostalog, svojim aktivnostima ima za cilj sprječavanje i suzbijanje trgovine ljudima, zaštitu žrtava trgovine ljudima, poticanje na krivični progon krijumčara te promociju koordinacije nacionalnih aktivnosti kao i međunarodnu saradnju na ovom planu. Poseban aspekt djelovanja ogleda se kroz asocijaciju nazvanu Grupa stručnjaka za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA). U pogledu reguliranja, najznačajniji dokumenti iz oblasti suprotstavljanja trgovini ljudima ove organizacije su:

- Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda;
- Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima;
- Evropska konvencija o ekstradiciji;
- Dodatni protokol uz Evropsku konvenciju o ekstradiciji;
- Drugi dodatni protokol uz Evropsku konvenciju o ekstradiciji.

Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima (2005) predstavlja sporazum država članica Vijeća Evrope i drugih država potpisnica, koji uzimajući u obzir do tada usvojene međunarodne pravne izvore, predstavlja nastojanje ove evropske organizacije ka postizanju jedinstva između svojih članica po pitanju normiranja trgovine ljudima kao teškog protivpravnog ponašanja. Konvencija se sastoji iz deset poglavlja kojima prethodi uvodna preambula.

Prvim poglavljem definiraju se predmet i polje djelovanja konvencije uz naglašavanje principa ne-diskriminacije te navođenje definicija pojmove korištenih u tekstu sporazuma. Posebno je bitna odredba o polju djelovanja konvencije, kojim se definira da se konvencija treba primijeniti na sve oblike trgovine ljudima, bilo da se radi o izvršenju na nacionalnom ili transnacionalnom nivou, odnosno bez obzira na njenu povezanost sa organiziranim kriminalom. Sadržaji preventivnih mjera uz definiranje oblika saradnje i provođenja drugih potrebnih mjera, propisani su drugim poglavljem konvencije. Preventivne mjere odnose se na uspostavljanje ili jačanje koordinacionih mehanizama država

i rodnim i dječijim pitanjima i treba ohrabriti saradnju sa nevladinim organizacijama, drugim relevantnim organizacijama i drugim elementima civilnog društva....”

članica zaduženih za prevenciju i borbu protiv trgovine ljudima. Elementi ovog poglavlja sporazuma kojima se definiraju oblici saradnje sadrže odredbe kojima se propisuju mjere obeshrabrenja potražnje za eksploatiranim osobama, zatim mjere koje se imaju provoditi od strane graničnih službi te norme kojima se definiraju standardi za države u oblasti sigurnosti, kontrole, zakonitosti i validnosti putnih i ličnih identifikacionih dokumenata.

Prava žrtava trgovine ljudima, posebno garancije jednakosti spolova, definirani su posebnim poglavljem koje se bavi mjerama sigurnosti i unapređenjem ovih prava. Detaljno razrađenim odredbama konvencije nalaže se državama postojanje zakonodavnog i institucionalnog okvira koji će osigurati visok stepen pouzdanosti u identifikaciji žrtava. Pored navedenog, ovim poglavljem propisuju se i brojni drugi pravni mehanizmi u pravcu zaštite privatnog života i pomoći žrtvama, dužina perioda oporavka i odlučivanja te procedure u vezi sa boravišnim dozvolama za žrtve trgovine ljudima. Posebnim članovima određene su obaveze garancije odštete i pomoći kao i ostvarenje povrata imovine i povratka u zemlju porijekla uz razvijanje, sprovođenje i unapređenje mjera koje se odnose na jednakost spolova.

Materijalnopravne odredbe krivičnog zakonodavstva propisane su posebnim, četvrtim poglavljem konvencije. Pojavni oblici koji su precizno definirani odnose na kriminalizaciju trgovine ljudima, kriminalizaciju korištenja usluga žrtve te kriminalizaciju djela vezanih za putne ili lične dokumente. Ovim odredbama propisuju se visoki standardi inkriminiranja trgovine ljudima, što predstavlja do sada najširi pravni okvir različitih oblika ponašanja u oblasti krivičnog zakonodavstva. Pored odredbi namijenjenih za posebne dijelove krivičnog zakona, ovim poglavljem definiraju se i općopravni instrumenti krivičnog zakonodavstva. Tako, posebnim članovima se preciziraju odredbe o saučesničkom ponašanju i fazama izvršenja krivičnog djela, kojima se nalaže inkriminiranje pomaganja odnosno pokušaja i saradnje u izvršenju inkriminacije. Visok krivičnopravni standard dokazuje se i odredbom koja se odnosi na propisivanje odgovornosti za pravna lica za koja se utvrdi umiješanost u izvršenje krivičnih djela trgovine ljudima. Oblasti općopravnih odredbi vezanih za krivične sankcije, također su definirane posebnim članovima, a isti se odnose na sankcije i mjere otežavajuće okolnosti za počinioce ovih krivičnih djela te uzimanje u obzir prethodnih presuda prilikom odlučivanja o kaznama za počinitelje. Na kraju ovog poglavlja, ističe se i odredba kojom se državama članicama nalaže propisivanje mogućnosti nenametanja sankcija žrtvama zbog učestvovanja u protivpravnim i nezakonitim radnjama kada na iste su bile prisiljene. Ovom odredbom se također potvrđuje visok stepen senzibiliteta za zaštitu prava i dostojanstva žrtava trgovine ljudima.

Procesne krivičnopravne odredbe također su sastavni dio konvencije, a propisane su kroz peto poglavlje. Posebnim članovima propisane su procedure u slučajevima u pravnoj praksi poznatim kao *ex parte* i *ex officio*. Zaštita žrtava, svjedoka, kao i osoba koje sarađuju sa pravosudnim vlastima u vezi sa djelima trgovine ljudima, pitanja specijaliziranih institucija vlasti i koordinirajućih tijela, provođenja zakonskih procedura i principi rješavanja pitanja nadležnosti također su odredbe propisane u ovom dijelu sporazuma država članica Vijeća Evrope.

Međunarodna saradnja kao i saradnja sa civilnim društvom, zatim mehanizmi nadgledanja provedbe konvencije, odnosi sa drugim međunarodnim pravnim instrumentima te procedure usvajanja amandmana na konvenciju i završne odredbe, odvojeni su kroz

posebna poglavlja i predstavljaju elemente za unapređenje primjene konvencije kako na nacionalnom i evropskom tako i na širem međunarodnom planu. Na kraju izlaganja o Evropskoj konvenciji o akciji protiv trgovine ljudima može se reći da ona predstavlja izuzetan instrument za nadogradnju ne samo krivičnopravnog, već i mnogo šireg okvira u brojnim granama prava država članica za učinkovitije suprotstavljanje trgovini ljudima kao jednom od najmonstruoznijih zločina današnjice.

Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), kao dokaz posvećenosti sveukupnoj sigurnosti zasnovanoj na poštivanju ljudskih prava, pitanju suzbijanja trgovine ljudima posvećuje značajnu pažnju. U prilog tome govori i aktivnost Ministarskog vijeća koje svojim odlukama podupire nastojanja za sistemskom i održivom borbom protiv ove zabranjene i štetne pojave. Pored toga, ističe se aktivnost posebnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, smještenog u Beču, koji svojim aktivnostima neposredno podupire Akcijski plan OSCE-a za borbu protiv trgovine ljudima. Navedene aktivnosti pored pružanja pomoći državama članicama u borbi protiv trgovine ljudima, trebaju biti sveobuhvatno sredstvo koje će doprinijeti uspješnijem kaznenom gonjenju onih koji omogućavaju trgovinu ljudima i počinitelja, prevenciju trgovine ljudima kao i zaštitu žrtava. Najznačajniji dokument ove međunarodne organizacije je:

Odluka 2/03 o suzbijanju trgovine ljudima.

Analizom dokumenata kojima se na međunarodnom nivou reguliraju pitanja iz oblasti suprotstavljanja trgovini ljudima može se zaključiti da u današnjem vremenu postoji širok spektar odredbi koje mogu poslužiti kao veoma kvalitetni izvori u oblikovanju reakcije nacionalnog zakonodavstva na ovu negativnu pojavu. Može se primjetiti da postoji zadovoljavajući balans u propisivanju normi za različite dijelove pravne reakcije, tako se izdvajaju norme materijalne, procesne i izvršnopravne prirode s jedne strane, dok je s druge strane razvijen značajan broj normi kroz dokumente međunarodnih organizacija kojima je za cilj unapređenje institucionalnog djelovanja posebno u pogledu koordiniranja sistema te vođenja učinkovitih i efektivnih istražnih odnosno sveukupnih pravosudnih aktivnosti.

Preporučujući (neobavezujući) izvori međunarodnog prava o trgovini ljudima

Evropska unija kroz sve svoje instance djelovanja aktivno promovira i institucionalno podržava suprotstavljanje svim oblicima protivpravnog ponašanja. Kao najznačajnija, obzirom da je jedina instanca koja se direktno bira od strane građana zemalja koje pripadaju Evropskoj uniji, Evropski parlament ima ključnu ulogu u stvaranju njenih politika. Evropski parlament, zajedno sa Vijećem Evropske unije donosi odluke o zakonima koji se odražavaju na svakodnevni život građana Evropske unije. Kao pokazatelj opredijeljenosti za aktivnu politiku suprotstavljanja trgovini ljudima, Evropski parlament je u saradnji sa Vijećem Evropske unije donio sljedeće dokumente iz ove oblasti:

- Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 5. aprila 2011. godine o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti žrtava, te zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2002/629/JHA;
- Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. godine kojom se uspostavljaju minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta i koja zamjenjuje Okvirnu odluku Vijeća 2001/220/JHA.

Navedene direktive predstavljaju segment globalne akcije, koja se poduzima u suprotstavljanju trgovine ljudima. Ovim dokumentom se obuhvataju i aktivnosti koje uključuju i treće zemlje, kako bi se izvršilo jačanje vanjskih dimenzija Evropske unije u mjerama protiv trgovine ljudima. U vezi s tim, navedeno je da je neophodno mjere provoditi i u trećim zemljama, dakle zemljama porijekla i transfera žrtava, primarno u cilju podizanja svijesti, smanjenja ranjivosti i pružanja podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima. Pored navedenog, kao bitno se ističe i aktivna borba protiv uzroka trgovine uz pružanje podrške onim trećim zemljama koje se potiču na donošenje odgovarajućih zakona za suprotstavljanje trgovini ljudima.

Jedna od primarnih značajki ovih direktiva jeste da se s njima prihvata i usvaja širi koncept onoga što se treba shvatiti trgovinom ljudima od koncepta utvrđenog u ranijim odlukama¹², te se ovim dokumentom obuhvataju i dodatni oblici iskorištavanja. Tako, u okviru konteksta ovih dokumenata prisilno prosjačenje se shvata kao oblik prisilnog rada odnosno usluga na način kako je to definirano Konvencijom broj 29 Međunarodne organizacije rada o prisilnom ili obaveznom radu. Prema tome, a kako se navodi u obrazloženju direktive, eksploracija prosjačenjem, uključujući korištenje žrtve trgovine -izdržavane osobe u svrhu prosjačenja, spada u okvir definicije trgovine ljudima samo kada se pojavljuju svi elementi prisilnog rada ili pružanja usluga. Sagledavajući relevantnu sudsku praksu, utvrđeno je da važenje svake moguće saglasnosti za obavljanje takvog rada ili pružanja usluga treba procjenjivati u svakom pojedinačnom predmetu. Navedena definicija također obuhvata trgovinu ljudima u cilju uzimanja organa, što predstavlja teško kršenje ljudskog dostojanstva i fizičkog integriteta, kao i npr. ostali postupci ponašanja kao što je nedozvoljeno usvajanje ili prisilni brak u mjeri u kojoj oni predstavljaju sastavne elemente trgovine ljudima. Također, ovom zakonodavnom aktivnošću se mijenja i politika kažnjavanja. Naime, nivoi kažnjavanja u postupcima odmjeravanja kazni se pooštravaju, što odražava sve veću zabrinutost država članica za razvoj pojavnih oblika trgovine ljudima. Tako na primjer, ukoliko se krivično djelo počini pod određenim okolnostima, kao što su djela protiv naročito ranjive žrtve, kazna bi trebala biti stroža.

Navedenim dokumentima, posebno direktivom 2012/29/EU, osigurava se da žrtve kriminaliteta u toku krivičnog postupka pravovremeno dobijaju odgovarajuće informacije, podršku i zaštitu te da im se omogući da i sami mogu učestvovati u njegovom odvijanju. Tako, upućuje se da države članice osiguraju da su žrtve priznate i da se s njima postupa s poštovanjem, na senzitivan, njihovim potrebama prilagođen i profesionalan način. Istovre-

[12] Misli se na Okvirne odluke 2002/629/JHA.

meno, države se obavezuju da postupaju isključujući bilo koji oblik diskriminacije, u svim kontaktima sa službama za podršku žrtvama ili službama u oblasti restorativne pravde ili sa nadležnim organom, a koji djeluju u kontekstu krivičnog postupka. Prava koja su propisana navedenim direktivama, odnose se na sve žrtve bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

Trgovina ljudima u domaćem pravu Bosne i Hercegovine

Okosnicu pravnog sistema u suprotstavljanju trgovini ljudima, prije svega, čini sistem krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini¹³. Iako je od ranije dogovoren i planiran za provođenje proces harmonizacije propisa (Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije, 2013), kako u odnosu na međunarodne pravne izvore, tako i u smislu unutrašnje harmonizacije, postupak usklađivanja još uvijek nije do kraja izведен. Naime, kao što je navedeno u izvještaju Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, izmjene i dopune Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, iako su u nekoliko navrata pripremane, nikada nisu usvojene. Iako je ranije usaglašen stav da će se zakon na državnom nivou uskladiti tek nakon što ovaj proces u potpunosti bude okončan na nivou entiteta i distrikta, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je u mjesecu maju 2015. godine usvojila izmjene i dopune Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (2015), čime se državni propis ograničio na normiranje oblika trgovine ljudima sa elementom inostranosti. Pored navedenog zakona na snazi su i usaglašeni propisi o trgovini ljudima u krivičnim zakonima Republike Srpske (2013, čl. 29) i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (2013, čl. 9).

Nove odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (2015, čl. 11-14) tiču se definicija krivičnih djela u posebnom dijelu zakona, kojima su propisane sljedeće izmijenjene ili nove odredbe i to Međunarodna trgovina ljudima, Organizirana međunarodna trgovina ljudima, Međunarodno navođenje na prostituciju te Organiziranje grupe ili udruženja za izvršenje krivičnog djela "krijumčarenje migranata".

Krivično djelo Međunarodna trgovina ljudima (Krivični zakon Bosne i Hercegovine, 2015), ranije krivično djelo Trgovina ljudima (Krivični zakon Bosne i Hercegovine, 2003, čl. 186), pored osnovnog oblika (stav 1), sadrži i dodatne odredbe o kvalificiranim oblicima te posebnim obilježjima djela. Kada je u pitanju osnovni oblik ovog krivičnog djela, novim zakonskim rješenjem izvršeno je usklađivanje sa Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima, posebno sa članom 4. ovog međunarodnog dokumenta, gdje se za razliku od ranijeg rješenja kojim se taksativno navode konkretnе svrhe izvršenja ovog djela, u izmjenjenoj odredbi je navedeno da je dovoljno dokazati da su radnje trgovine ljudima usmjerene ka iskorištavanju ili eksploataciji (bilo kojem obliku) lica koje u državi nema prebivalište ili nije njen državljanin. Ovom izmjenom proširuje se opseg zakona i na ponašanja koja nisu isključivo usmjerena na ispunjenje neke od svrha navedenih taksativno u zakonu¹⁴, već je dovoljno dokazati da je radnja usmjerena na bilo

[13] Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Republike Srpske i Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

[14] Tako se u ranijem zakonu navodi da se djelo smatra izvršenim ukoliko je počinjeno u svrhu iskorišta-

koji oblik eksploatacije tj. iskorištavanja. Pored navedenog, izvršeno je i pooštavanje kaznenog okvira za ovaj oblik djela, tako da je u izmjeni propisana kazna zatvora u granicama pet do dvadeset godina, odnosno do općeg maksimuma kazne zatvora, za razliku od ranijeg rješenja, kojim je sud imao mogućnost izricati kaznu zatvora za ovo djelo u trajanju do deset godina kao posebnim maksimum izricanja kazne zatvora. Izmjenom propisane mjere krivične sankcije za ovaj oblik djela također su zadovoljene odredbe iz člana 23. Evropske konvencije o akciji protiv trgovine ljudima koje se odnose na sankcije i mjere koje države potpisnice trebaju usvojiti u svojim zakonskim okvirima.

Prvi kvalificirani oblik djela odnosi se na poduzimanje radnji eksploatacije ili iskorištavanja¹⁵ prema osobama koje nisu navršile osamnaest godina, čime je usvojena odredba iz člana 24. Evropske konvencije o akciji protiv trgovine ljudima, kojom se određuje obaveza propisivanja težih oblika djela koja su učinjena prema djeci. Tako, zakonom se ranije propisani posebni minimum kazne zatvora od pet godina pooštava i propisuje da je najniža mjera kazne zatvora za ovaj oblik djela deset godina. Narednim stavom dopunjeno zakona (stav 3.), također je ispunjena obaveza iz navedenog člana Evropske konvencije, kojom se od država potpisnica zahtijeva propisivanje težeg oblika djela ukoliko je počinjeno od strane državnog službenika, odnosno službenog lica prilikom vršenja službene dužnosti.

Posebnim stavom ovog člana zakona (stav 6.), propisani su i teži oblici izvršenja djela iz osnovnog oblika ili učinjenog prema osobama mlađim od osamnaest godina, prema kojem ukoliko se kao posljedica djela ostvari teže narušavanje zdravlja, teška tjelesna povreda ili smrt lica (žrtve krivičnog djela), sud ima mogućnost izreći kaznu zatvora sa posebnim minimumom od deset godina ili izriču kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 20 do 40 godina.

Obzirom da su opće odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, koje se odnose na oblike saučesništva i faze izvršenja krivičnog djela, propisane na način da se njima obuhvataju i inkriminacije o međunarodnim oblicima trgovine ljudima iz ovog zakona, može se zaključiti da je ispunjena obaveza koja proizlazi iz člana 21. Evropske konvencije o akciji protiv trgovine ljudima koja se odnosi na inkriminiranje pokušaja i pomaganja u krivičnim djelima međunarodne trgovine ljudima.

Narednim segmentima inkriminacije međunarodne trgovine ljudima, usvajaju se odredbe Evropske konvencije koje se odnose na obavezu inkriminiranja korištenja usluga trgovine ljudima kao i inkriminiranja djela vezanih za putne ili lične dokumente¹⁶. Tako je

vanja prostitucije drugog lica ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja, prisilnog rada ili usluga, ropstva ili njemu sličnog odnosa, služenja, odstranjivanja dijelova ljudskog tijela ili drugog izrabljivanja...

[15] Stavom 2. Navode se sljedeće radnje ...vrbovanje, prevoz, predaja, sakrivanje ili primanje lica koje nije navršilo 18 godine života u svrhu iskorištavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorištavanja , prisilnim radom ili uslugama, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili u svrhu kakvog drugog iskorištavanja....

[16] U poglavlju IV, članovima 19 i 20, Evropske konvencije o akciji protiv trgovine ljudima propisana je obaveza izmjena materijalopravnih odredbi krivičnog zakona u pravcu kriminalizacije korištenja usluga

propisana mogućnost kažnjavanja kaznom zatvora od jedne do pet godina osoba koje izvrše krivotvoreni, pribavljanje, izdavanje putne ili lične isprave, odnosno korištenje, za-državanje, oduzimanje, mijenjanje, oštećenje ili uništavanje putne ili lične isprave drugog lica u svrhu omogućavanja međunarodne trgovine ljudima. Također, posebnim stavom su propisane radnje koje se odnose na korištenje usluga žrtve međunarodne trgovine ljudima, za čije izvršenje je zapriječena kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina.

Novom zakonskom odredbom propisuje se i obaveza oduzimanja predmeta, prijevoznih sredstava i objekata upotrijebljenih za izvršenje međunarodne trgovine ljudima, čime je ispunjena obaveza iz člana 23, stav 3 i 4. Evropske konvencije za akciju protiv trgovine ljudima. Pored navedenog, harmoniziranost ovog zakona sa spomenutim međunarodnim dokumentom, ostvarena je i u odnosu na odredbe koje se odnose na žrtve međunarodne trgovine ljudima. Tako, posebnim stavom ovog člana zakona se propisuje da na postojanje krivičnog djela ne utiče okolnost da li je žrtva djela pristala na iskorištavanje, čime se direktno implementira odredba iz člana 4. tačka b. Evropske konvencije, dok se narednim stavom propisuje da se protiv žrtve međunarodne trgovine ljudima koju je počinilac djela prisilio da učestvuje u izvršenju drugog krivičnog djela neće voditi krivični postupak¹⁷, što je također predviđeno u članu 26. konvencije.

Odredba ranijeg zakona, propisana kao poseban stav osnovnog oblika djela, koja se odnosila na organizirano izvršenje trgovine ljudima, u novom zakonu dobija novi oblik i propisuje se u posebnom članu zakona. Osnovni oblik ovog djela nije značajnije promijenjen, u odnosu na ranije zakonsko rješenje, kako u pogledu elemenata bića krivičnog djela tako i u dijelu koji se odnosi na propisanu krivičnu sankciju¹⁸. Ipak, osnovnom obliku su dodana dva nova stava, od kojih se prvi odnosi na izvršenje krivičnog djela u okviru grupe ili udruženja navedenog u osnovnom obliku djela, ili osobe koje na drugi način pomažu grupi ili udruženju. Za navedene radnje je propisana kazna zatvora sa posebnim minimumom izricanja od deset godina, a obzirom da se ne navodi posebni maksimum kazne, za ovo djelo se postavlja mogućnost izricanja kazne zatvora od dvadeset godina, što predstavlja opšti maksimum izricanja ove krivične sankcije. Narednim stavom, u ovom slučaju stav 3., propisano je da se na pripadnika organizirane grupe ili drugog udruženja iz osnovnog oblika ovog krivičnog djela imaju primijeniti i odredbe iz inkriminacije ovog zakona koje se odnose na Organizirani kriminal¹⁹.

žrtve trgovine ljudima kao i djela vezanih za putne ili lične dokumente.

[17] U vezi sa ovom odredbom neophodno je dokazati da je takvo postupanje bila neposredna posljedica statusa žrtve krivičnog djela međunarodne trgovine ljudima.

[18] Ovom inkriminacijom naš zakon je harmoniziran sa odredbom iz člana 24. tačka d. Konvencije Vijeća Europe o akciji protiv trgovine ljudima.

[19] Preciznije, zakonom se propisuje obaveza primjene stavova 4. i 5. iz člana 250. Organizovani kriminal, koje glase:

(4) Ko postane pripadnik organizovane grupe kriminalaca koja zajedničkim djelovanjem učini ili pokuša krivično djelo propisano zakonom Bosne i Hercegovine, ako za pojedino krivično djelo nije propisana teža kazna, kaznit će se kaznom zatvora najmanje jednu godinu. (5) Pripadnik organizovane grupe kriminalaca iz stava 1. do 4. ovog člana koji otkrije organizovanu grupu kriminalaca, može se oslobođiti od kazne.

Međunarodno vrbovanje radi prostitucije, propisano i ranijim zakonom, doživjelo je također neznatne promjene u novom zakonskom rješenju. Tako, zakonodavac osnovni oblik ovog krivičnog djela propisuje na način da u većini objedinjuje sadržaje ranije inkriminacije propisne stavovima 1. i 2. Propisana krivična sankcija također nije izmjenjena niti po vrsti niti po mjeri, a najznačajnija izmjena ovog krivičnog djela odnosi se na nepropisivanje oblika izvršenja u kojem se kao žrtva djela pojavljuje dijete ili maloljetnik. Ipak, ovdje se ne radi o dekriminalizaciji ovog pojavnog oblika, obzirom da je kažnjivost međunarodnog vrbovanja ili navođenja na prostituciju osoba mlađih od 18 godina propisana u odredbi osnovnog krivičnog djela Međunarodna trgovina ljudima (Krivični zakon Bosne i Hercegovine, 2015, čl. 186 st. 2). Krivična sankcija za ovaj oblik djela također nije pretrpjela izmjenu, tako da se za izvršenje ovog djela sudovima ostavlja mogućnost izricanja kazne zatvora u trajanju od deset godina do općeg maksimuma kazne zatvora u trajanju do dvadeset godina.

Posljednja izmjena materijalnopravne prirode u krivičnom zakonu odnosi se na izmjenu naziva inkriminacije Organizovanje grupe ili udruženja za izvršenje krivičnih djela trgovine ljudima i krijumčarenje migranata²⁰, koja u novom zakonu dobija naslov Organizovanje grupe ili udruženja za izvršenje krivičnog djela "krijumčarenje migranata". Dakle, nazivom ovog krivičnog djela upućuje se da se ovim dijelom krivičnom sankcijom prijeti osobama koje kroz organiziranu grupu ili drugo udruženje izvršile samo krivično djelo "krijumčarenje migranata", a ne i trgovinu ljudima. Kao i kod prethodne nove inkriminacije, ovim članom također nije izvršena dekriminalizacija oblika izvršenja prema žrtvama trgovine ljudima obzirom da je organizirani oblik izvršenja ovog djela propisan posebnim članom, Organizirana međunarodna trgovina ljudima, kako je i u prethodnom tekstu i obrazloženo. Kada su u pitanju elementi bića osnovnog i posebnih oblika ovog krivičnog djela, potrebno je navesti da nije bilo drugih izmjena osim navedene koja se odnosi na izuzimanje elementa "trgovina ljudima" iz bića ove inkriminacije.

Analizirajući odredbe novog, dopunjeno i izmijenjenog, Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, može se zaključiti da je zakonodavac na zadovoljavajući način izvršio usaglašavanje našeg propisa sa Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima, čime je ispunjen jedan od bitnih uslova za uspješno suprotstavljanje međunarodnoj trgovini ljudima u svim oblicima koji predstavljaju međunarodni krivičnopravni standard. Svakako, ono što predstoji, jeste dovršetak usklađivanja krivičnog zakonodavstva na entitetskom nivou, posebno u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i izmjena i dopuna ostalih krivično-procesnih i drugih propisa koje evropska konvencija tangira.

Posebno je važno da se Krivični zakon Federacije BiH što prije uskladi sa odgovarajućim izmjenama i dopunama koje su izvršene u okviru državnog Krivičnog zakona, koji sada obuhvata isključivo slučajeve trgovine ljudima kod kojih žrtva nema prebivalište ili državljanstvo države u kojoj se eksploatira, čime je nastala svojevrsna pravna praznina na teritoriju Federacije BiH za slučajeve unutrašnje trgovine ljudima. Ovo bi mogao postati vrlo ozbiljan problem za organe gonjenja i općenito suzbijanje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini ukoliko se u skorije vrijeme ne usvoje potrebne izmjene i dopune Krivičnog zakona Federacije BiH.

[20] Ova inkriminacija označena kao član 189a propisana je članom 73. Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 8/10.

Pored krivičnog materijalnog zakonodavstva, u borbi protiv trgovine ljudima značajno doprinose i odredbe krivično-procesnog zakonodavstva, na nivou države, entiteta i distrikta, kao i porodični zakoni koji su propisani na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. U normativnom dijelu, mogli bi se izdvojiti i sljedeći zakoni koji predstavljaju širi pravni okvir za suprotstavljanje trgovini ljudima, a to su: Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu Bosne i Hercegovine; Zakon o graničnoj kontroli Bosne i Hercegovine; Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini; Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Bosne i Hercegovine; Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine; Zakon o zaštiti ličnih podataka; Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći te Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH.

Na nivou Bosne i Hercegovine, a kao važan pravni dodatak zakonskim odredbama usvojen je niz podzakonskih akata (Antitrafficking Bosnia and Herzegovina, 2015), koji se odnose prije svega na zaštitu kategorija pogođenih trgovinom ljudima, čime je značajno unaprijeđen pravni okvir za suprotstavljanje ovom kriminalnom ponašanju. Ovdje se prije svega misli na: Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine; Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima; Pravilnik o međunarodnoj zaštiti (azilu) te Pravilnik o uslovima i proceduri izdavanja viza strancima.

II EMPIRIJSKI DIO

Metodološki pristup

Za razmatranje trgovine ljudima važno je prvo sagledati kakve percepcije, stavove i vrijednosti ispoljava **opća javnost - građanstvo** jer njihova obaviještenost i ponašanje bitno određuje toleriranje odnosno netoleriranje ove pojave, a time i njenu veću ili manju prisutnu egzistenciju unutar bosanskohercegovačkog društva. Pored toga, posebno je značajno sagledati kako **stručna javnost** (*suci, socijalni radnici, policajci, aktivisti nevladinih organizacija*) percipiraju i kakve stavove imaju prema prisutnosti pojedinih oblika pojave trgovine ljudima te kakve ocjene daju aktivnostima i mjerama suzbijanja ove pojave i svakodnevnoj krivičnoj praksi u BiH. Da bismo dugoročno sagledali kako će se buduća aktivna stručna javnost odnositi prema fenomenu trgovine ljudima i istovremeno držali konstantnim utjecaj starosne dobi, uključili smo tzv. **predstručnu javnost** - studente pravnih fakulteta, fakulteta kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija, edukacijsko rehabilitacijskog fakulteta i studente studija socijalnog rada, jer će ova struktura budućih visoko obrazovanih stručnjaka uskoro biti neposredno uključena u aktivnosti usmjerene na zaštitu i pomoć žrtvama trgovine ljudima i praksu suzbijanja ove kriminalne i sociopatološke pojave. No, pored spomenutih skupina, radi produbljivanja uvida u stanje ove pojave danas, smatrali smo potrebnim konsultirati mišljenja i percepcije **posebne javnosti** - taksi vozača i recepcionera hotela, jer priroda njihove profesije omogućava im da se neposredno i češće susreću s jednim oblikom trgovine ljudima -seksualnom eksploatacijom.

Grafikon 10. Okvirni nacrt istraživanja trgovine ljudima u BiH

Istraživanje je bilo metodološki usmjereni na one razine "javnosti" čije su percepcije, stavovi i ponašanje značajni ograničavajući odnosno poticajni faktor iz okruženja (zajednice) da borba protiv trgovine ljudima bude učinkovita i sveobuhvatna.

Naime, ukoliko javnost društvene zajednice ne podržava aktivnosti usmjerene na suzbijanje trgovine ljudima, to će se ona lakše odvijati i proširivati svoja odredišta ponude seksualnih usluga i povećavati svoju klijentelu. Isto vrijedi i za radnu eksploataciju, posebno djece koja su prisiljena na prošnju, a utržak moraju predati starijem članu rodbine ili trgovcu koji ih je otkupio od roditelja ili jednostavno prisvojio, kako se to radi u slučajevima siročadi. Korištenje seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima bez obaziranja na takav status osobe, ili davanje novca djeci koja prose, direktno podržava ove oblike seksualne i radne eksploatacije, a indirektno doprinosi općoj toleranciji i grupnom sljepilu u odnosu na te kriminalne i sociopatološke pojave i time slabi opće dopuštene i institucionalne napore na njenom suzbijanju. Povratni utjecaj ovog društvenog toleriranja odrazit će se na većinsko prisustvo prihvatanje normalnih postojanja "ilegalnih javnih kuća i lokala" te organizirane prošnje. Ovakav stav prati racionalizacija da se tu radi o strankinjama koje su došle prostitucijom zaraditi novac, odnosno romskoj djeci koja prema svom kulturnom obrascu tako dobijaju "nacrt za život". Sociološki gledano u osnovi takvih opravdanja (racionalizacija) leži težnja ka spolnoj i kulturnoj diskriminaciji.

Pristup predmetu istraživanja

Iz priloženog okvirnog nacrta istraživanja uočavamo opću javnost – građanstvo kao glavnu društvenu podlogu javnog mnijenja koje ne/tolerira trgovinu ljudima općenito, a potom i pojedine njene oblike. Upitnikom koji sadrži 48 pitanja obuhvaćene su; percepcije (građanske) javnosti (5), pretpostavljeno ponašanje u odnosu na (mogući) susret sa nekim oblikom trgovine ljudima (4), mišljenje javnosti što sve danas obuhvaća trgovinu ljudima (13), indikatori stav(ov)a prema trgovini ljudima (17) te opće informacije o učesniku istraživanja (9).

Identičan sadržaj pitanja upućen je predstručnoj javnosti: studentima Fakulteta kriminalistike, kriminologije i sigurnosnim studija u Sarajevu, Pravnih fakulteta Sarajeva, Mostara, Banje Luke i Tuzle te Studija socijalnog rada organiziranog na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Istovremeno, sličan upitnik je upućen predstavnicima stručne javnosti – sucima, tužiteljima, policijskim inspektorima koji rade na trgovini ljudima, socijalnim radnicima i aktivistima NVO, koji se bave suzbijanjem trgovine ljudima uz napomenu, da je njihov upitnik proširen s 25 pitanja o aktivnostima i krivičnoj praksi u BiH u pogledu suzbijanja trgovine ljudima. Pored ta tri segmenta "javnosti" smatrali smo korisnim i dobijanje potpunijeg uvida u sadašnje stanje odvijanja seksualne eksploatacije. Obratili smo se i posebnoj javnosti: recepcionerima hotela/motela i taksi-vozačima, kojima njihove dnevne aktivnosti omogućavaju saznanje o konkretnoj sociopatološkoj pojavi prostitucije i unutar tog općeg pružanja seksualnih usluga prisutnost mogućih seksualno eksploatiranih, zlostavljenih žena/djevojaka – žrtava trgovine ljudima.

Sadržaj upitnika za ove dvije skupine predstavnika posebnog javnog mnijenja o trgovini ljudima (receptionera i taksista) bio je identičan upitnicima upućenim općoj javnosti građanstva i stručnoj javnosti te predstručnoj javnosti (studentima).

Tačnije, u istraživanju su korištena dva tipa instrumenta za prikupljanje podataka. Radi se o protokolima za analizu životnih priča žrtava (seksualne P-1 i radne eksploatacije

P-2) kao i posebnim upitnicima namijenjenim stručnoj, ali i široj javnosti. Upitnicima se pokušalo aproksimirati stanje trgovine ljudima u BiH kroz stavove stručne javnosti (policija, tužioci, sudije, inspekcijski organi, zaposlenici u organu starateljstva, zdravstveni radnici i profesionalci iz oblasti obrazovanja). Upitnici namijenjeni široj javnosti su se ticali opće javnosti (vidjeti prilog U-1), ali i učenika srednjih škola (vidjeti U-4), recepcionara u hotelima u Sarajevu (vidjeti U-3) i taksista iz Sarajeva (vidjeti U-6).

Posebna skupina koja je obuhvaćena anketiranjem i za koju je izrađen poseban upitnik su studenti. Ovdje smo vodili računa da strukturiramo instrument po ugledu na stručnu javnost sa primjesama traženja stavova specifičnim za opću populaciju. Stoga smo se odlučili za studente koji se školuju na fakultetima koji najčešće i služe kao "regrutacioni" centar za zapošljavanje u službe za provedbu zakona u BiH. Radi se o studentima kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija, prava i socijalnog rada iz Sarajeva, Banje Luke i Mostara. Ovaj dio uzorka smo nazvali "predstručna javnost", ističući tako i sama očekivanja od informacija koje očekujemo iz ovih upitnika (vidjeti U-5).

Analizom životnih priča, imali smo namjeru strukturirati različite osobine žrtava trgovine ljudima u BiH. Dosadašnje analize nam nisu dale dovoljno materijala kojima bismo mogli tipizirati faktore koji determiniraju viktimogena svojstva žrtava trgovine ljudima u BiH. Stoga smo odlučili izvršiti sveobuhvatnu analizu svih karakteristika žrtve koje su disertabilne za daljnju analizu (vidjeti P-1 i P-2).

Upitnicima smo pokušali definirati neka zajednička pitanja za stručnu i šиру javnost. Cilj nam izmjeriti senzibilitet i informiranost o problemu. Posebnu pažnju smo posvetili zajedničkim pitanjima za stručnu, širu i predstručnu javnost (vidjeti U-1 do U-6).

Uzorak istraživanja

Konsultirajući brojnu noviju istraživačku literaturu, uvidjeli smo da je danas vrlo rašireno korištenje namjernih snow-ball uzoraka. Tim postupkom uzorkovanja dobili smo putem web-ankete odgovore od:

684	predstavnika opće javnosti – građanstva;
199	predstavnika predstručne javnosti – studenata;
212	predstavnika stručne javnosti – sudaca, tužitelja, policajaca, socijalnih radnika i aktivista NVO;
59	predstavnika posebne javnosti – recepcionera i taksista (23 recepcionera i 36 taksi vozača).

Veličine uzorka omogućavale su primjenu postupaka multivarijatnih analiza, ali s obzirom na način uzorkovanja putem snow-ball postupka nikako se ne može govoriti o reprezentativnim uzorcima, a i sama primjena web-anketiranja doprinijela je da uzorak građanske (opće) javnosti bude distributivno asimetričan. Odnosno, strukturalno su bile zastupljene više obrazovne kategorije stanovništva (koje se služe računalom i do koje smo postupkom snow-ball mogli doprijeti. To zorno prikazuje obrazovna struktura uzorka opće javnosti – građanstva.

Opća javnost - građanstvo

Kakva je bila obrazovna struktura učesnika u našem istraživanju iz segmenta opće javnosti ilustrira nam sljedeći tabelarni prikaz.

Tabela 2. Prikaz obrazovne strukture učesnika u uzorku opće javnosti - građanstva

19 ili 2,8%	doktora nauka	52,8%
93 ili 13,6%	magistara nauka	
249 ili 36,4%	sa završenom visokom školom/fakultetom	
36 ili 53%	s završenom višom školom	27,7%
96 ili 14,0%	trenutno studira	
163 ili 23,8%	s završenom srednjom školom	27,7%
16 ili 2,3 %	s završenom osnovnom školom	
12 ili 1,8%	nije odgovoreno na ovo pitanje	
684 100%		100%

Činjenica da u našem uzorku ima više od polovine učesnika (52,8%) koji posjeduju visoko obrazovanje te naredna petina (19,3%) koji posjeduju više obrazovanje ili trenutno studiraju, neupitno potvrđuje da se radi o vrlo obrazovanoj javnosti čija mišljenja i stavovi reprezentiraju aktivno i utjecajno javno mnijenje. No, s druge strane, treba konstatirati da njihovi stavovi ne odražavaju sliku prosječnog građanina BiH, već urbanog, obrazovanog i bolje stopećeg (50,3% smatra da im dobro ide mada dosta toga ne mogu priuštiti, a narednih 27% izjavljuje da ima dovoljno novca da može lijepo živjeti).

Sa stanovišta cilja našeg istraživanja bilo je značajno sagledati koliko je intenzivna komunikacija pojedinih kategorija ove građanske, urbane i više obrazovane te bolje stopećeg javnosti sa pojedinom vrstom medija. Sljedeći tabelarni prikaz nam to omogućava.

Tabela 3. Prikaz odgovora na pitanje; "Pretpostavljamo da se informirate o dnevnim događajima u zemlji i svijetu, ali i o vašem okruženju uopće. Stoga vas molimo da nam odgovorite koliko često gledate, čitate i slušate vijesti?"

Modaliteti Odgovora	Opća javnost u %					
	TV program javnog servisa	Lokalni TV	Strani TV	Vijesti na internetu	Čitate novine	Slušate radio
a) Svaki dan	19	15	18	67	21	18
b) Skoro svaki dan	23	19	28	17	18	23
Ukupno a + b	42%	34%	46%	84%	39%	41%
c) Najmanje jednom nedjeljno	14	13	18	6	17	13
d) Nekoliko puta mjesечно	10	12	12	4	13	9
Ukupno c + d	24%	25%	30%	10%	30%	22%
e) Veoma rijetko	23	26	16	4	23	26
f) Nikada	10	14	7	1	8	10
Ukupno e + f	33%	40%	23%	5%	30%	36%
Bez odgovora	1	1	1	1	1	1
SVEUKUPNO %	100	100	100	100	100	100
(N)	(684)	(684)	(684)	(684)	(684)	(684)

Izvor podataka: originalni podaci odgovora na pitanja 34 upitnika za opću javnost - građanstva

Testiranje značajnosti razlika u sumiranim modalitetima odgovora pokazalo je da je čitanje vijesti na internetu statistički značajan uvid konzumiranja informacija – dominantno svakodnevno prisutan kod 84% našeg uzorka opće građanske javnosti. Ovaj podatak se razlikuje u odnosu na sve druge vidove televizijskog, novinskog i radioinformiranja. (Chi-kvadrat = 31,90712 uz 2 stupnja slobode statistički je značajan, što dokazuje da naši učesnici statistički značajno više gledaju strane TV programe od domaćih).

Drugi značajan nalaz odnosi se na poređenje gledanosti stranih i lokalnih TV stanica. Naši učesnici statistički značajno (Chi-kvadrat = 6,7068 uz 2 stupnja slobode je značajan na razini od 0.05) češće gledaju strane nego lokalne TV programe, dok razlika u odnosu na TV program javnog servisa nije statistički značajna, niti u odnosu na lokalnu TV, niti u odnosu na strane TV programe.

Općenito, možemo utvrditi da su učesnici našeg uzorka građanske opće javnosti dominantno orijentirani na čitanje vijesti s interneta (84%) svakodnevno, dok su upola manje orijentirani na konzumiranje vijesti javne TV, novina i radija. Još su uočljivije ove razlike kada se usporede sumirani modaliteti odgovora veoma rijetko i nikada. Tada dobijamo da samo 5% naših učesnika ne koristi internet za informiranje, 23% ne koristi strane TV programe, 33% ne koristi program javnog TV servisa.

Ovo nas dovodi do opravdanog zaključka da je internet postao najutjecajniji informacijski kanal za današnju građansku urbanu javnost u BiH i u tom smislu logična je preporuka za njegovo maksimalno korištenje u svim prezentacijama, programa, aktivnostima i mjerama borbe protiv trgovine ljudima. Također je važan nalaz da učesnici našeg uzorka značajno gledaju strane televizijske programe (vjerovatno najviše s područja bivše SFRJ), čak statistički značajno češće nego lokalne TV programe, što znači da pri provedbi medijske propagande antitraffickinga treba imati na umu da će to imati najmanji učinak ukoliko se koriste lokalni TV programi, ali i promašeno za jednu trećinu ovakve javnosti koja veoma rijetko ili nikada ne gleda javnu TV, čita novine/sluša radio.

Međutim, ovi podaci o korištenju pojedinih kanala informiranja sigurno bi se bitno razlikovali u strukturi nekog slučajnog reprezentativnog uzorka ili pak uzorka primjerenijeg niže obrazovanim skupinama stanovništva, koje žive u uslovima nižeg standarda i manje koriste računalnu tehnologiju te nemaju razvijene navike (ni potrebu) za općim informiranjem.

Za te kategorije stanovništva možda bi upravo lokalni TV programi i slušanje radijskih vijesti bili primjereni i iskoristiviji komunikacijski kanali kada se želi predočiti program aktivnosti i mjera borbe protiv trgovine ljudima. Naše istraživanje preko ovog uzorka učesnika zahvatilo je pretežno savremeni građanski profil stanovništva BiH, bitan za formiranje **aktivnog javnog mnjenja** i tu činjenicu treba imati na umu pri svim predstojecim interpretacijama dobijenih rezultata.

Predstručna javnost - studenti

Iz prethodnih kontakta sa studentskom populacijom Sarajeva, Banja Luke, Mostara i Tuzle dobili smo njihove e-mail adrese i pribavili putem web-ankete 199 ispunjenih upitnika. Strukturno gledano, najveći broj ispunjenih upitnika dobili smo iz Sarajeva (140) i to sa Fakulteta kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija (99), a ostale sa Pravnog fakulteta, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta i Studija socijalnog rada pri Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Dakle, strukturalno uzorak je obuhvatio prilično velik broj studenata čije će neposredno profesionalno usmjerjenje na više ili manje direktn način biti područje istraživanja kriminalnih aktivnosti ili pružanja zaštite žrtvama ovog tipa organiziranog kriminala. Pretežno su ostvareni e-mail kontakti sa studentima starijih završnih godišta studija, tako da smo ih s pravom nazvali **predstručna javnost**.

Tabela 4. Prikaz odgovora na pitanje : "Prepostavljamo da se informirate o drugim događajima u zemlji i svijetu, ali i u vašem okruženju uopće. Stoga vas molimo da nam odgovorite koliko često gledate, čitate ili slušate vijesti?

Sumirani modaliteti	Predstručna javnost u %					
	TV program javnog servisa	Lokalni TV	Strani TV	Vijesti na internetu	Čitate novine	Listening to radio
a) Skoro svaki dan i svaki dan	38	38	36	83	27	24
b) Jednom nedjeljno ili nekoliko puta mjesечно	23	19	28	17	18	23
c) Veoma rijetko ili nikada	32	35	26	6	31	46
Bez odgovora	-	-	-	-	-	-
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Čitanje vijesti na internetskim portalima preovladavajući je kanal informiranja među studentima od kojih 83% skoro svakodnevno čita vijesti s interneta, a samo 38% to svakodnevno prati na javnom televizijskom servisu i lokalnim TV programima. Razlika u odnosu na praćenje vijesti na domaćim i stranim TV programima *nisu statistički značajne* na ovom uzorku istraživanja. Poređenje s podacima dobijenih od učesnika iz redova opće javnosti – građanstva pokazuje da se radi o identičnom komunikacijsko-informacijskom obrascu što je proizašlo iz sličnosti socioobrazovanih kategorija u oba uzorka. Ova socioobrazovna komponenta je značajna *antecedentna varijabla* i omogućit će nam saznanje da li će se bitno razlikovati neki stavovi prema trgovini ljudima između opće javnosti koja prema toj pojavi ne treba imati angažirani stav i ove, predstručne, javnosti koja će na izvestan način biti u neposrednoj budućnosti angažirana i profesionalno, a danas je vjerovatno već mentalno zainteresiranija za tu temu od opće građanske javnosti.

Stručna javnost

S obzirom da smo posjedovali e-mail adrese predstavnika stručne javnosti: sudaca, tužitelja, policijskih inspektora, socijalnih radnika, zaposlenih u zdravstvu, obrazovanju, nevladinim i vladinim organizacijama, koje se na neki način direktno ili indirektno bave problemom trgovine ljudima, obratili smo im se s molbom da ispune web-anketu proširenu s pitanjima o primjenjenosti zakonodavne i krivične prakse BiH tematici trgov-

ine ljudima. Odazvalo nam se 212 učesnika čija je profesionalna struktura sljedeća:

Tabela 5. Prikaz strukture učesnika iz redova stručne javnosti zaposlenih u:

a) policijskim organima	118	55%
b) sudu i tužilaštvu	11	5%
c) inspekcijskim organima	7	3%
d) centrima za socijalni rad	36	17%
e) nevladinim organizacijama	16	5%
f) zdravstvenoj ustanovi	4	
g) humanitarnoj organizaciji	1	
h) obrazovanju	5	
i) zavodu za pravnu pomoć	5	
j) studenti aktivisti	3	
k) udruženju građana	1	
l) ostalo	5	
	8 Zbirno f-m	15%
Ukupno	212	100%

U ukupnoj strukturi uzorka učesnika iz redova stručne javnosti preovladavaju natpolovičnom većinom (55%) zaposleni u policijskim organima, (17%) u Centrima za socijalni rad, (5%) u nevladinim organizacijama, a ostatak uzorka potječe iz djelatnosti sudova i tužilaštva, zdravstvenih, humanitarnih i obrazovnih organizacija. Iz navedenih podataka vidljivo je da se uistinu radi o predstavnicima **stručne javnosti** koji se neposredno bave problematikom trgovine ljudima i učestvuju u programu zaštite ili zbrinjavanja žrtava.

Posebna javnost

Repcioneri i vozači taksija važan su izvor podataka o stanju trgovine ženama djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije. Stoga, smatrali smo korisnim njihovo uključenje u istraživački projekt, a njihova mišljenja, stavove i poimanja koristit ćemo prvenstveno kao kvantitativnu podlogu kvalitativnog analitičkog pristupa fenomenu seksualne eksploatacije. Zajedno razmatrani upitnici taksista i receptionera tvore zadovoljavajuće velik uzorak (N=59) za primjenu složenih analitičkih postupaka.

S druge strane, važne su i razlike koje ćemo u poredbenoj analizi utvrditi na odgovorima ove posebno dobro obaviještene javnosti o trgovini ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije, od podataka koje će pružiti učesnici iz opće, predstručne i stručne javnosti. U tom smislu, njihova mišljenja i stavovi biti će izvjestan korektiv ispoljenih mišljenja i stavova drugih dijelova javnosti.

Obrada podataka i analitički pristup

U upitnicima za sve nivoje javnosti pored pitanja na koje su ponuđeni odgovori na trihotonim skalamama (pitanja; da li se po njihovom mišljenju dotična pojava može svrstati u trgovinu ljudima!) korištene su dvosmjerne skale stavova sa središnjom neutralnom nultom točkom od koje idu petostupnjevane skale slaganja na jednu stranu (pozitivnu) i petostupnjevane skale neslaganja (negativnu) na drugu stranu. Dakle svaka tvrdnja – izraženo mišljenje, koje korespondira s nekom vrstom indikatora stava mjereno je stupnjem učesnikovog neslaganja odnosno slaganja. To je zapravo skala preuzeta iz Q-metodologije koja je primjerena za ispitivanje slaganja odnosno neslaganja s nekom tvrdnjom tako da maksimalno uvažava subjektivitet respondenta nudeći mu pored gradacije slaganja odnosno neslaganja i mogućnost izbora neutralne pozicije. Te skale su dvosmjerne i idu od nule do +5 na jednu (po pravilu desnu stranu) i od nule do -5. Ovaj široki dijapazon mjerena (od 11 stupnjeva) omogućio je znatniji varijabilitet rezultata i time doprinio izrazito visokoj pouzdanosti našeg instrumentarija (Cramerov alfa za predstručnu = .924, stručnu=.903, i opću javnost=.687) te nam omogućio potpuniji i sigurniji uvid u strukturu, valenciju i intenzitet izraženih stavova. Posebno je značajno da je korištenje ovog istraživačkog postupka pribavljanja podataka (Q-metodologije) omogućilo da definiramo proširenu zonu neutralnosti od -1 preko 0 do +1 te zone ne/slaganja (od -/+2 do -/+3) kao i zonu izrazitog ne/slaganja (od -/+4 do -/+5) s pojedinom tvrdnjom. Nakon primjene i dobijanja odgovora na ovako koncipiranim dvosmjernim skalamama morali smo izvršiti konverziju kako bi podatke mogli izraziti u pozitivnim brojevima na jednosmjernoj skali koja ide od 0 do 10 s tim da 5 označava točku neutralnosti.

Konvertiranje podataka dobijenih na ovoj dvosmjernoj skali dalo je sljedeće intervale:

0 do 1	2 do 3	4 preko 0 do 6	7 do 8	9 do 10
Izrazito ne slažu	Ne slažu se	Neutralni	Slažu se	Izrazito se slažu

Ova konverzija je bila potrebna da bi se na dobijenim podacima mogle provesti odgovarajuće matematičke operacije koje se koriste u postupcima multivarijatnih analiza. Na podacima dobijenih web-upitnicima kod svih segmenata našega uzorka javnosti provedene su slijedeće analize:

- Univariatna analiza frekvencija i postotaka odgovora na svako pitanje upitnika;
- Bivariatna inferencijalna i korelacijska analiza s ciljem utvrđivanja značajnih indikatora mišljenja i stavova pojedinih dijelova javnosti i njenih posebnih kategorija;

- Multivarijatne analize; faktorska, cluster i regresijska (multipla nominalna logistička);
- Izvršena je konstrukcija kompozitnih varijabli stavova po osnovi dobijenih nalaza faktorskih analiza.

Konstrukcija kompozitnih varijabli

Naši upitnici su sadržavali tri grupe pitanja;

- Mišljenja o trgovini ljudima koja su uključivala pitanja o mogućim situacijama u kojima se po mišljenju učesnika radi o trgovini ljudima, pri čemu je učesnik trebao iskazati svoj vlastiti sud kroz sljedeće modalitete odgovora; 1) – da, 2) – ne, 3) – nisam siguran da li se radi o trgovini ljudima u dotičnom navedenom slučaju.
- Tvrđnje koje su indicirale stavove učesnika o problemu trgovine ljudima i njenim pojedinim oblicima (u svrhu radne, seksualne i dječje eksploatacije). Učesnik je trebao na dvosmjernoj skali od 11 stupnjeva izraziti svoje neslaganje (od -1 do -5), odnosno slaganje (od +1 do +5) s tim da je 0 označava neutralnu poziciju. Ovako oblikovana skala omogućila je veći varijabilitet rezultata i "primoravala" respondentu da se intenzivnije međusobno diferenciraju.
- Percepcije (stvarnog ili očekivanog) ponašanja u situacijama susreta s nekim oblikom trgovine ljudima, posebno kada se radi o mogućoj seksualnoj ili radnoj eksploataciji. Učesnici su odabirali jedan od mogućih ponuđenih odgovora o tome što su ili bi učinili kada bi se susreli ili primijetili situaciju trgovine ljudima. Modaliteti odgovora bili su; 1) – pravio/la bih se da ništa nisam primijetio/la i produžio/la dalje; 2) – nazvao/la bih telefonom krimolovce, jer želim ostati anoniman/a; 3) – nazvao/la bih prijatelja koji radi u policiji i sve mu ispričao/la i zamolivši ga da on prijavi; 4) – nazvao/la bih nadležnu policijsku stanicu i prijavio/la; 5) – otišao/la bih direktno u policijsku stanicu.

Ova ordinarna skala ponašanja omogućila nam je uvid u spremnost pojedinca da reagira odnosno da se suprotstavi ili ne suprotstavi pojavi trgovine ljudima.

Kompozitne varijable utvrdili smo za grupacije tvrdnji kojima smo indicirali stavove, tako što smo zbrojili odgovore svakog učesnika koje je dao pojedinim skalamama unutar pojedine grupacije pitanja. Tako, naprimjer, za tvrdnje o stavovima prethodno smo izvršili faktorsku analizu²¹ i utvrdili smo egzistenciju latentnih varijabli (faktora) koji ukazuju da u našem uzorku opće javnosti – građana postoje sjedeći stavovi (koji se očituju preko tvrdnji koje smo postavili u upitniku)

[21] Faktorska analiza je složeni analitički postupak kojim se na osnovu interkorelacija skupa varijabli na kojima se manifestiraju podaci (manifestne varijable) koje daje svaki učesnik istraživanja, utvrđuju zajednički faktori (latentne varijable) s kojima su manifestne varijable u najvišoj korelaciji. Na taj način istraživanje ide dalje (dublje) od podataka i utvrđuje njihovu esencijalnost koja ih generira.

- Generalni stav prema trgovini ljudima (zasniva se na 7 manifestnih varijabli – tvrdnji);
- Stav prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba i prodaji ljudskih organa i embrija (zasniva se na 5 manifestnih varijabli – tvrdnji);
- Stav prema korištenju seksualnih usluga (mogućih) žrtava trgovine ljudima (zasniva se na 4 manifestne varijable – tvrdnje);
- Stav prema mogućnostima lokalnih zajednica i nevladinih organizacija da pomognu ženama trgovine ljudima i drugim žrtvama (zasniva se na 2 manifestne varijable).

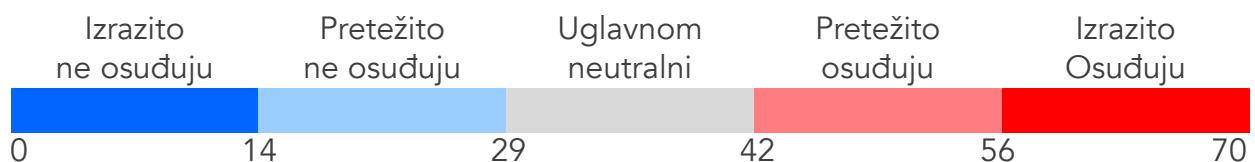
Tako smo utvrdili koje varijable (tvrdnje) pripadaju u zajedničku komponentu stava i utvrdili za svakog pojedinačnog učesnika kako je odgovarao na pojedinu tvrdnju te zbrojili²² njegove odgovore po grupacijama tvrdnji koje je strukturirala faktorska analiza.

Prethodno smo prekodirali stupnjeve originalne skale i to:

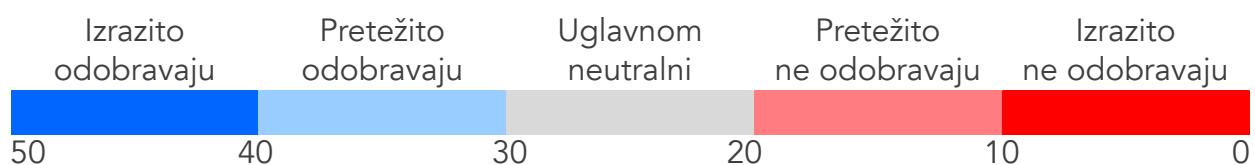
-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	prekodirano u
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Dakle svaki učesnik dobio je zbirni rezultat na tvrdnjama koje saturiraju pojedini stav što je omogućilo da utvrdimo njegov ukupni rezultat. Na osnovu tako dobijenih zbirnih rezultata za sve učesnike dobili smo distribucije koje je moguće podijeliti u sljedeće zone valencije i intenziteta stavova.

I.Generalni stav prema trgovini ljudima

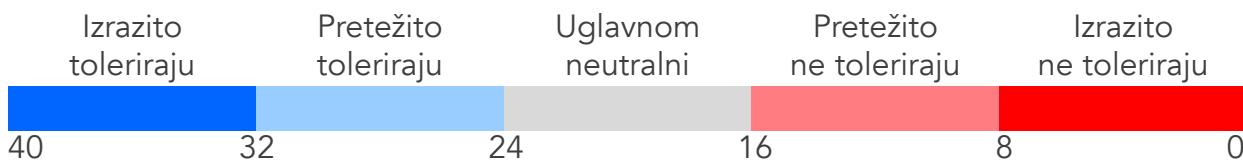

II.Stav prema prisilnim brakovima i prodaji ljudskih organa i embrija

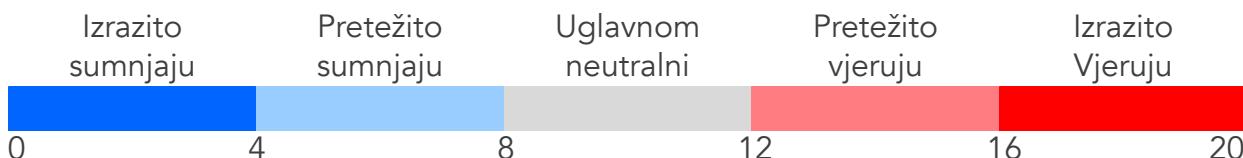

III.Stav prema korištenju seksualnih usluga mogućih žrtava trgovine ljudima

[22] Zato se ove varijable nazivaju i sumativne u jednom djelu stručne literature, no mi smo se priklonili izrazu Guilforda (1966) koji u svom čuvenom i nenadmašenom djelu "Psihološke i pedagoške statistike" koristi izraz kompozitni rezultat koji nastaje nadodavanjem rezultata postignutih na nizu tema uključenih u test.

IV. Stav prema mogućnostima lokalnih zajednica i NVO da pomognu žrtvama

Grafikon 11. Zone valencije i intenziteta stavova prema trgovini ljudima

Na grafičkom prikazu ilustrirali smo zone valencije i intenziteta stava odnosno područje distribucije rezultata u koja bi se ideal – tipski smjestilo ne/slaganje učesnika sa blokovima tvrdnji na kojima se zasniva sadržaj stava.

Spomenuli smo da smo originalne podatke predstavljene na dvosmjernoj ljestvici od -5 preko 0 do +5 konvertirali u ljestvicu od 0 do 10 gdje je 5 zamijenio nultu poziciju. Na taj način smo mogli provesti složene analitičke postupke čije ćemo rezultate prikazati u poglavljju "multivarijatne analize i njihovi nalazi".

Prikazane zone stavova rezultirale su iz unošenja pojedinih stupnjeva skale sa brojem skale koje je obuhvatilo pojedini stav. Tako, naprimjer, granice zone "uglavnom neutralni" su u *Generalnom stavu prema trgovini ljudima* utvrđene (donja granica) množenjem 4 (stupanj) \times 7 (broj tvrdnji) = 28 i gornja granica 6 (stupanj) \times 7 (broj tvrdnji) = 42; Donja granica koja razdvaja "izrazito ne osuđuju" od "pretežito ne osuđuju" dobijena je umnoškom stupnja 2 \times 7 (broj tvrdnji) = 14, a gornja granica koja razdvaja "izrazito osuđuju" od "pretežito osuđuju" utvrđena je umnoškom stupnja 8 \times 7 (broj tvrdnji) = 56.

Na isti način utvrđene su zone kod ostalih grupacija stavova s tim, da je bilo potrebno, zbog usmjerenosti sadržaja tvrdnje, u prikazu okrenuti smjer (valenciju) stava pa manje vrijednosti zapravo dobijaju pozitivnu valenciju, a veće vrijednosti negativnu, jer je slaganje s tvrdnjom značilo toleranciju negativne pojave, a neslaganje osudu dotične negativne pojave.

Na istovjetan način uređene su kompozitne varijable u ostalim segmentima našeg uzorka istraživanja. Prikaz njihovih distribucija i analize značajnosti razlika središnjih vrijednosti i standardnih odstupanja biti će posebno dati u dalnjem tekstu.

Pribavljanje podataka o žrtvama seksualne i radne eksploracije

Fokus našeg istraživanja bio je usmjeren na stvarne (zabilježene) žrtve seksualne i radne eksploracije. Pribavljanje podataka o njima vršilo se putem protokola, koji su se popunjavali na osnovu podataka dobijenih u sigurnim kućama i centrima za socijalni rad te dopunskim intervjuiranjem žrtava. Na taj način prikupili smo podatke o 51 žrtvi seksu-

alne eksploatacije koje su boravile u sigurnim kućama od 2006. do 2014. godine, a registrirala ih je policija i/ili nevladina organizacija.

Protokol za pribavljanje podataka o žrtvama seksualne eksploatacije

Ovaj protokol sadržavao je 42 pitanja o različitim aspektima žrtvine provenijencije, rođičnih odnosa, regrutiranja, načina i mesta dolaska u BiH, uslova života, vrsti posla koji joj je obećan, seksualnoj eksploataciji i mjestima gdje je pružala seksualne usluge/prisiljavana na prostituciju, zarade, straha od trgovca, ne/postojanja psihosomatskih smetnji, očekivanja za dalji život i ne/spremnost da svjedoči u procesu protiv trgovca/gazde. Uz pitanja su bili ponuđeni odgovori, a zbog potrebe da se kasnije provede kvalitativna analiza, uz svako pitanje bila je ponuđena rubrika za dopisivanje nekih događaja, doživljaja i karakteristika zanimljivih za cilj istraživanja.

Protokol za pribavljanje podataka o žrtvama radne eksploatacije

Ovaj protokol prvenstveno je bio primijenjen na radnu eksploataciju djece putem organiziranog prosjačenja. U protokol su bila uključena 64 pitanja o provenijenciji žrtve, načinu života i vremenu trajanja eksploatacije. Posebno su navedeni oblici pomoći koja je žrtvi pružena, podaci o tome što je sve žrtva trebala raditi tokom eksploatacije, tretman i vrsta zlostavljanja žrtve, strah i psihosomatske smetnje kod žrtve. Nažalost kod ovih 64 pitanja njih 18 zbog slabog i gotovo nikakvog odgovora nisu mogla biti uključena u složenije analize, tako da su morali biti primijenjeni elementarni kvantitativni analitički postupci. Multivariatne analize bile su primijenjene na podacima od preostalih 50 pitanja protokola.

TEORIJSKO METODOLOŠKA PARADIGMA ISTRAŽIVANJA STAVOVA

Utvrđivanje uzročnosti (kauzaliteta) u oblasti društvenih znanosti otežava s jedne strane, multikauzalitet koji obilježava u većoj ili manjoj mjeri sve društvene pojave i zbivanja, te s druge strane, utjecaj svjesne ljudske aktivnosti koja mijenja društvenu stvarnost pod utjecajem pojačanog djelovanja poticajnih i ograničavajućih faktora iz okruženja ili zbog dvosmjernog kauzaliteta koji stvara i kojemu je istovremeno izložena pojava koja se istražuje.

Uvid u to kako se strukturira neka društvena pojava, što bitno razlikuje njene segmente, kakvi su međuodnosi njenih elemenata, koji faktori na nju djeluju i s kojim pojedinačnim i sumarnim utjecajem, nije moguće postići bez primjene složene metodologije kvantitativnih analiza.

Bez njih ostajemo na nivou nagađanja, a u praksi primjenjujemo najskuplju metodu spoznaje putem "vlastite kože" i/ili najneracionalniji postupak učenja putem "pokušaja i pogrešaka".

Stoga smo, na podacima dobijenim putem web-ankete i prethodno objašnjениm kompozitnim varijablama, proveli složene multivariatne postupke faktorske i cluster-analize. Kao što smo već spomenuli i djelomično objasnili, faktorska analiza predstavlja složeni analitički postupak kojim se na osnovu interkorelacija skupa varijabli na kojima se manifestiraju podaci koji daje svaki učesnik istraživanja (manifestne varijable), utvrđuju zajednički faktori (latentne varijable) s kojima su pojedine manifestne varijable najviše i značajno povezane (korelirane).

Za razliku od faktorske analize, koja utvrđuje zajedničke karakteristike, Cluster-analiza je složeni postupak kojim se utvrđuju homogene skupine ispitanika po osnovi međusobne skupne bliskosti i istovremeno međusobne grupne različitosti.

Faktorska analiza nam daje uvid u zajedničke odrednice obilježja koja želimo ispitati, odnosno što predstavlja njihovu latentnu osnovu. Nju smo prvenstveno koristili da nas usmjeri na to koja utvrđena zajednička obilježja tvore glavne komponente stavova prema trgovini ljudima i njenim posebnim oblicima; seksualnoj i radnoj eksploraciji.

Recentna istraživanja odnosa stavova i ponašanja

Da bi se u potpunosti razumio pojam stava kao pozitivno ili negativno iskazanih prosudbenih tvrdnji u odnosu na stvari, ljudi ili događaje, treba objasnitи njegove glavne sastavnice, ukazati koliko su stavovi dosljedni odnosno koliko utječu na ponašanje.

Glavne sastavnice stavova su:

- Kognitivna (spoznajna) komponenta koja predstavlja dio stava što izražava mišljenje i uvjerenje;
- Afektivna (emocionalna) komponenta koja izražava emocionalni ili osjećajni dio stava;
- Bihevioralna (ponašajna) komponenta koje ukazuje na namjere da se ponašamo na određen način prema nekome ili nečemu.

Gledano sa stanovišta cilja našeg istraživanja, nama će biti najvažnija bihevioralna komponenta stavova prema trgovini ljudima. Rana istraživanja o stavovima pretpostavljala su da su oni uzročno povezani s ponašanjem, tj. da stavovi koje ljudi imaju određuju ono što ljudi čine. I zdrav razum ukazuje da postoji takav odnos.

Još i istraživanja potkraj 50-ih godina prošlog vijeka (Festinger, 1960) predložila su **teorijsku kognitivnu disonance** kojom se pokušala realističnije objasniti povezanost između stavova i ponašanja. Disonanca znači nedosljednost, a kognitivna disonanca odnosi se na svako nepodudaranje koje pojedinac može primijetiti između svoja dva ili više stavova, ili između svog ponašanja i stava koji ima prema određenim pojavama, ljudima i događajima. Festinger je pretpostavio da je svaki oblik nedosljednosti neugodan i da će ljudi nastojati smanjiti disonancu, a time i neugodu. Ova disonanca uistinu postoji i niko je ne može izbjegći u svojim stavovima.

Nešto novija istraživanja (Kraus, 1995) pokazala su da stavovi u značajnoj mjeri predviđaju buduće ponašanje i potvrdila su Festingerovo prvotno uvjerenje da taj odnos može biti jači, ako se vodi računa o nekim moderatorskim (ublažavajućim) varijablama.

Gledište da stavovi sadrže tri komponente: kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu – pomaze razumijevanju njihove složenosti i mogućeg odnosa između stavova i ponašanja. Treba imati u vidu da su sve te tri komponente međusobno visoko povezane. Naša mišljenja i uvjerenja (kognitivna komponenta) prate pozitivne ili negativne emocije prema sadržaju, odnosno predmetu, dok bihevioralna komponenta izražava namjeru da se ponašamo na određeni način prema nekome ili nečemu.

Spomenuta najnovija istraživanja (Kraus, 1995) utvrdila su da su najjači moderatori važnost stava, njegova specifičnost i dostupnost, postojanje ili nepostojanje društvenih pritisaka i to ima li osoba ili nema izravno iskustvo u vezi sa stavom.

Važni su stavovi oni koji odražavaju temeljne vrijednosti, osobni interes ili identifikaciju s ljudima ili grupama koje osoba cijeni. Oni stavovi koje ljudi smatraju važnima obično su u jakom odnosu prema njihovom ponašanju.

Što je stav specifičniji i što je ponašanje specifičnije to je jača njihova povezanost. Stavovi koji se lahko pamte odnosno koji su nam lahko dostupni vjerovatno će bolje predvidjeti ponašanje nego stavovi koji nisu lahko pamtljivi. Zanimljivo je da se lakše pamti stav koji se često izražava. Dakle, što više govorimo o svom stavu prema nekom predmetu, vjerovatnije je da ćemo taj stav zapamtiti i da će utjecati na naše ponašanje.

Ako su društveni pritisci prema određenom načinu ponašanja veliki, vjerovatnije je da će doći do veće usklađenosti između stavova i ponašanja.

No, iako je većina studija u utjecaju stavova na ponašanje dala povrdne rezultate, u novije vrijeme istraživači su utvrdili još veće korelacije u drugom smjeru proučavajući utjecaj ponašanja na stavove.

Taj pristup koji se naziva **teorijom o samopercepciji** dao je neke obećavajuće rezultate o kojima se također mora voditi računa i u ovom našem istraživanju.

Na upit o svom stavu po nekom pitanju, ljudi se često prisjete svog ponašanja u vezi s tim, zatim izvode svoj stav iz svog prošlog ponašanja. Dok je tradicionalni odnos stavova prema ponašanju općenito potvrđan, odnos ponašanja prema stavovima podjednako je snažan. To vrijedi osobito za neodređene ili dvosmisljene stavove. Naime, kada nemamo mnogo iskustva ili stav u vezi sa s nekim pitanjem ili o tom pitanju nismo puno razmišljali prije, obično svoje stavove izvodimo iz svog ponašanja. Međutim, kada su naši stavovi već neko vrijeme utvrđeni i kada su dobro definirani, vjerovatno će stavovi usmjeravati naše ponašanje.

Multivariatne analize stavova prema trgovini ljudima

U daljem tekstu prikazat ćemo rezultate dobijene multivariatnim postupcima faktorskih i cluster-analiza te analizu distribucija kompozitnih varijabli za svaki segment našeg uzorka istraživanja ; opću, predstručnu, stručnu i posebnu javnost.

Faktorska analiza - objašnjenje i interpretacija na uzorku opće javnosti

Odgovori na tvrdnje koje indiciraju na stavove učesnika iz uzorka opće javnosti bili su uključeni u postupak faktorizacije, čiji rezultat omogućava sagledavanje zajedničkih latentnih podloga sa kojima su snažno povezani (visoko korelirani) podaci pribavljeni nekim pouzdanim instrumentom istraživanja. Dakle, faktorska analiza je postupak u kojem se utvrđuje međusobna povezanost (interkorelacija) svih rezultata po svim varijablama uključenim u faktorizaciju i na osnovu visine dobijenih interkorelacija pojedinih karakteristika (koje nazivamo manifestne varijable) formiraju se faktori (koje često nazivamo latentnim varijablama, glavnim komponentama i/ili dimenzijama). U našem slučaju ove (manifestne) varijable su tvrdnje koje indiciraju na stavove prema različitim oblicima trgovine ljudima, rezultati su odgovori zabilježeni brojčano na skalamu od nula do deset sa jednim polom izrazitog slaganja s tvrdnjom (9 i 10) i suprotnim polom izrazitog neslaganja s tvrdnjom (0 i 1). Dakle, faktor čine visoko međusobno korelirani podaci od onih tvrdnji koje su se preko tih interkorelacija povezali u određeni faktor. Istovremeno, postupak faktorizacije diferencira dobijene faktore - koji ne smiju biti u međusobnoj korelaciji. Stoga, tvrdnje koje su "ušle" u jedan faktor, nisu nikako ili su vrlo slabo korelirane s tvrdnjama koje su ušle u druge faktore. Za istraživače, koji idu dalje od površinskog podatka dobijenog kao postotak modaliteta odgovora na manifestnim varijablama iz toga proizlazi obaveza da na induktivan način ostvare klasifikaciju istraživanih karakter-

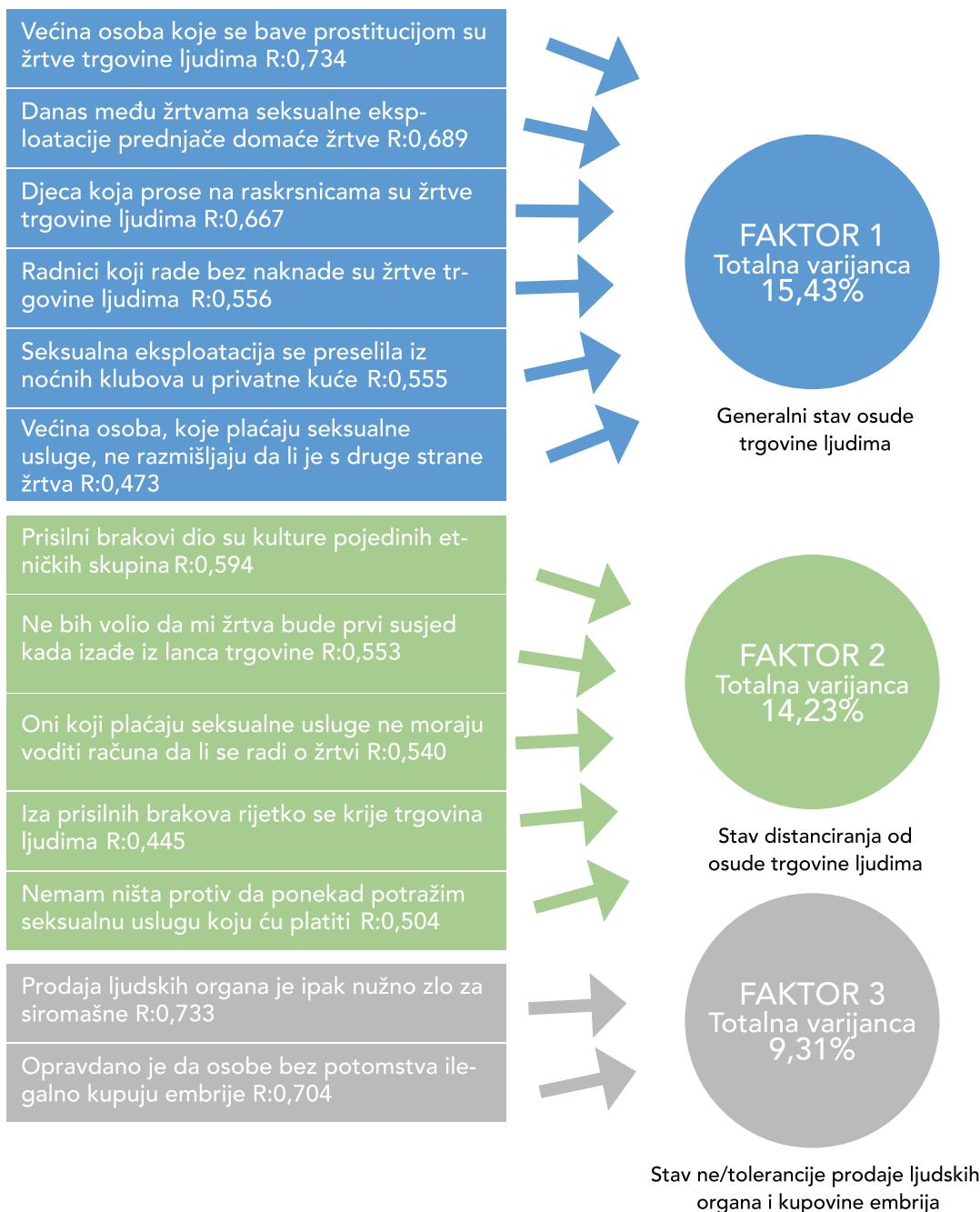
istika, doživljaja i/ili događaja, a ne da to vrše deduktivno na osnovu vlastitih nagađanja ili nekritičkog preuzimanja nalaza iz citirane literature.

Faktorizacija nam, dakle, omogućava da fokusiramo istraživački interes i napor na bitne karakteristike koje tvore pojedinu značajnu (u našem slučaju) komponentu ili dimenziju stava prema trgovini ljudima koje latentno postoje u svijesti dijela populacije iz koje smo formirali uzorak istraživanja. Na taj način ostvaruje se uvid u latentne varijable (faktore, komponente, dimenzije) koje leže u osnovi iz koje se generiraju manifestne varijable. Po pravilu više visoko koreliranih varijabli s određenim faktorom objašnjava udio koji taj faktor ima u totalnoj varijanci svih faktoriziranih podataka. Od postotne veličine tog udjela koji pojedini faktor ima u totalnoj varijanci, ovisi njegov značaj i važnost za razumijevanje zajedničkih faktora koje zovemo komponentama ili dimenzijama stavova.

U slučaju faktorizacije podataka dobijenih na uzorku opće javnosti dobili smo tri zajednička činioca u koje su se strukturirale varijable – tvrdnje.

Rezultati faktorskih analiza

Manifestne varijable – tvrdnje (komponente – dimenzijske)

Grafikon 12. Rezultati faktorske analize odgovora na tvrdnje - učesnici iz uzorka OPĆE JAVNOSTI

Napomena: Širina strelica ukazuje na veličinu koeficijenta korelacije koje dotična tvrdnja ima sa komponentom, a postotci ispod faktora predstavljaju totalnu varijancu rezultata, odnosno objašnjavaju koliko je postotno gledano i kojim tvrdnjama (koje sastavljaju komponentu stava) objašnjeno ukupno variranje rezultata koje smo dobili istraživanjem provedenim među učesnicima iz opće javnosti. Odnosno, ti postotci pokazuju koliko ta komponenta saturira ukupnu totalnu varijancu rezultata. Zbirni iznos postotaka pojedinih komponenti (u našem slučaju faktorska analiza rezultata unutar stručne javnosti) ukazuje da smo mi sa ovih 6 faktora objasnili 67,499 % ukupnog variranja svih rezultata.

U grafičkom prikazu ilustrirani su rezultati faktorske analize provedene na podacima slaganja, odnosno neslaganja, sa tvrdnjama koje sadržajno predstavljaju indikatore stavova prema trgovini ljudima, a koji su dobijeni od učesnika iz redova opće javnosti. U upitnicima to su tvrdnje koje su u poglavlju "stavovi" označene brojevima od 1 do 17 i uz njih su predložene dvosmjerne skale neslaganja i slaganja s tvrdnjom, koje kao središnju tačku imaju neutralnu nultu poziciju. Izračunavanjem interkorelacija svih pojedinačnih tvrdnji međusobno dobijeni su sljedeći faktori-glavne komponente koje predstavljaju dimenzije stava prema trgovini ljudima:

Prvu glavnu komponentu čini GENERALNI STAV OSUDE SVIH OBLIKA TRGOVINE LJUDIMA od seksualne eksploatacije do prošenja djece na raskrsnicama i radnika koji duže vremena rade bez naknade. Značajnost ove komponente odražava se u veličini totalne varijance svih rezultata koje ona objašnjava.

Drugu glavnu komponentu predstavljaju mišljenja koja reflektiraju STAV DISTANCIJANJA OD OSUDE TRGOVINE LJUDIMA kroz izražavanje tolerancije prema korištenju seksualnih usluga mogućih žrtava, distanciranja od žrtve koja je izšla iz lanca trgovine ljudima, izražavanje razumijevanja za prisilne brakove kao proizvod kulture pojedinih etničkih skupina i ispoljavanje uvjerenja da rijetko kada iza prisilnih brakova stoji trgovina ljudima.

Treća po značajnosti komponenta je STAV NE/TOLERANCIJE PREMA PRODAJI LJUDSKIH ORGANA I KUPOVINI EMBRIJA NA ILEGALNOM TRŽIŠTU

Zanimljivo je da opća javnost – građani i stručna javnost – suci, tužitelji, policajci, socijalni radnici, aktivisti NVO na identičnim komponentama grade svoje stavove prema trgovini ljudima.

Općenito, možemo zaključiti da odnos opće javnosti prema trgovini ljudima izražava preko generalne dimenzije stava osude trgovine ljudima, odnosno neutralnog odnosa prema toj pojavi. Pored toga izdiferencirale su se još dvije dimenzije, koje različitom snagom objašnjavaju varijaciju svih rezultata dobijenih na tvrdnjama koje sadržajno indiraju stavove prema trgovini ljudima.

Ovi rezultati usmjeravaju nas na komentar da danas u svijesti opće javnosti - građanstva (populacije iz koje proističe naš uzorak) postoji jedan općeniti stav prema fenomenu trgovine ljudima koji pod trgovinom ljudima podrazumijeva i "staro"-seksualne eksploatacije, i novoorganiziranu dječiju prošnju i rad radnika bez naknade. Pored tog generalnog stava osude postoje i dvije druge dimenzije: distanciranja od osude i "starih" i novih oblika trgovine ljudima te stav ne/tolerancije prisilnih brakova i prodaje ljudskih organa, odnosno kupovine embrija na ilegalnom tržištu. Postojanje ovakvog dimenzioniranja mnijenja opće javnosti ukazuje na potrebu uvažavanja kognitivne sastavnice po kojoj se trgovina ljudima generalno osuđuje, ali su s tim u disonanci stavovi prema prisilnim brakovima i prostituciji kao takvoj, jer se smatra da treba imati razumijevanja za one koji koriste usluge ovog "najstarijeg zanata na svijetu". Mogli bismo zaključiti da je u pogledu prvog faktora na "društvenoj sceni postignuti sporazum javnosti u osudi traffickinga općenito" (sa usklađenim djelovanjem kognitivnih, afektivnih i bihevioralnih

komponenti), dok je pri suočavanju s fenomenom prisilnih brakova i prodajom ljudskih organa i embrija prisutna *kognitivna disonanca* među stavovima, a vjerovatno između ovih stavova i očekivanog ponašanja.

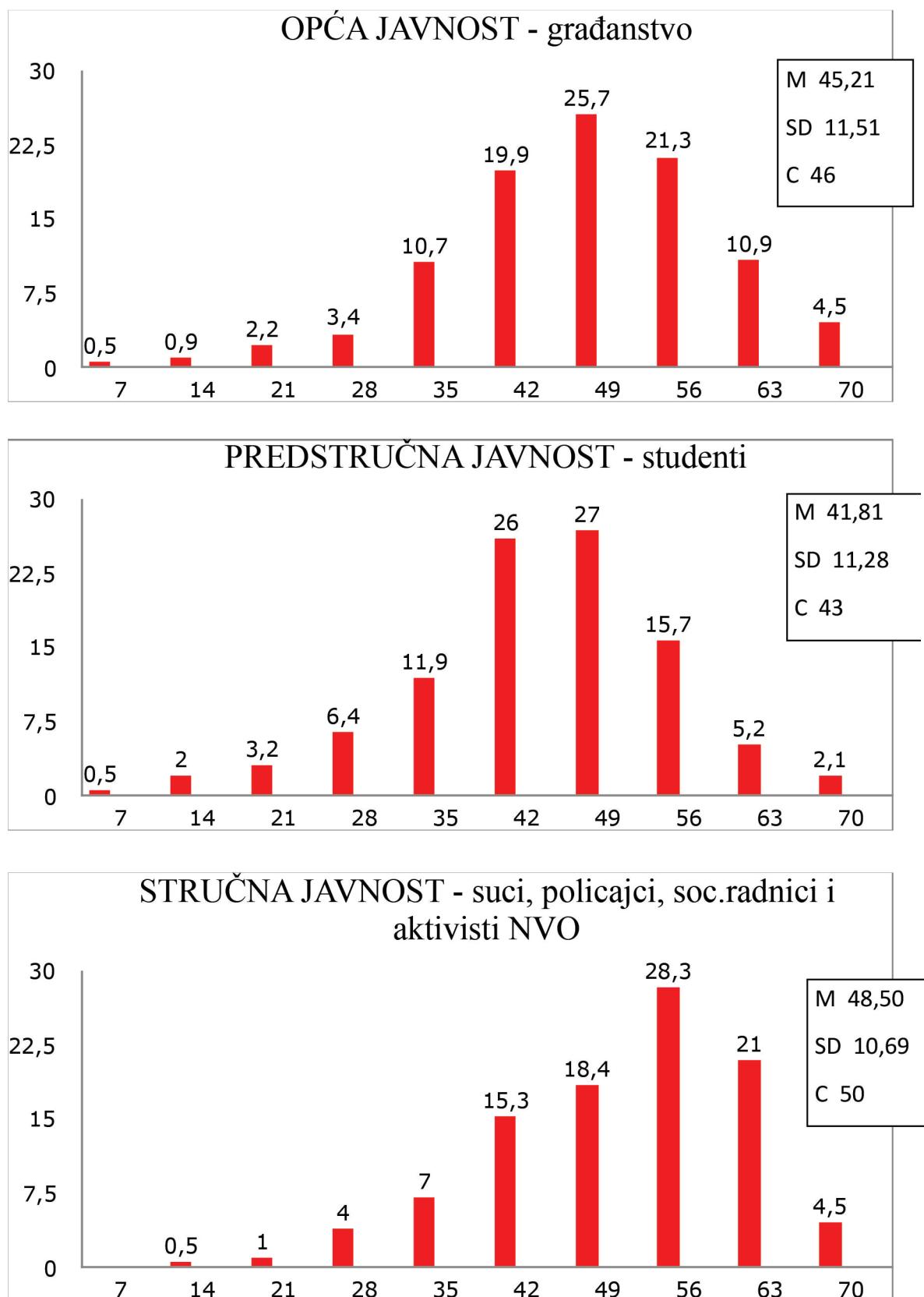
Spomenute dimenzije ukazuju da aktivna bosanskohercegovačka javnost u pogledu kriminalne i sociopatološke pojave trgovine ljudima danas jasno prepoznaće ove njene nove oblike u vezi sa prodajom organa i kupovinom embrija na ilegalnom tržištu, ali i one koji proističu iz radne i kulturne diskriminacije, kojoj su izložena djeca romske etničke pripadnosti i radnici koji su izloženi najgrubljim vidovima eksploracije radeći mjesecima bez ikakve naknade za svoj rad.

Zbog toga u društvenom realitetu BiH danas trgovinu ljudima nužno treba šire i sveobuhvatnije tretirati i proširiti izvan granica seksualne eksploracije na ove nove oblike kriminalnog organiziranja dječjeg prosjačenja i izrabljivanja radnika koji rade bez naknade i koje se zavarava lažnim obećanjima i izlaže svim oblicima lišavanja njihovih ljudskih prava i dostojanstvenog tretmana.

Prikaz i analiza distribucija rezultata kompozitnih varijabli

Kompozitne (sumirane) varijable iskazale su nam zbirne rezultate na tvrdnjama koje saturiraju pojedinu dimenziju stava prema trgovini ljudima. Zbog razumljivosti i sadržajne utemeljenosti ovih zbirnih rezultata strukturirali smo naše tvrdnje u sljedeće komponente:

Dimenziju koja predstavlja **generalni stav prema trgovini ljudima** strukturira sedam tvrdnji. S obzirom na način sumiranja rezultata i njihovu sadržajnu utemeljenost u pojedine zone valencije i intenziteta stava dobili smo sljedeće distribucije rezultata koje komparativno dajemo za opću javnost (građanstvo), predstručnu javnost (studente) i stručnu javnost.

Grafikon 13. Generalni stav prema trgovini ljudima kod predstavnika aktivne opće javnosti – građanstva, predstručne javnosti – studenata i stručne javnosti – suci, policajci, socijalni radnici i aktivisti NVO.

Opća javnost-građanstvo

Prikazom distribucije rezultata dobijenih na ovoj dimenziji općeg stava prema trgovini ljudima pokazuje se da se bosanskohercegovačka aktivna građanska javnost većinski sa 62,4 % opredijelila za osuđivanje fenomena trgovine ljudima, od čega 25,7% blago te narednih 21,3% izrazitije i 15,4% izrazito osuđuje ovu pojavu u bilo kojim oblicima da se ista pojavljuje. Nasuprot tome stoji tek minornih 7% onih učesnika koji "imaju razumijevanja" za ovu sociopatološku i kriminalnu pojavu. Međutim, ne smije se ignorirati 30,6% onih koji izražavaju neutralni generalni stav prema trgovini ljudima. Prema našem mišljenju takav stav se treba smatrati problematičnim distanciranjem od ovog socijalno krajnje upitnog i individualno krajnje neprihvatljivog problema kršenja ljudskih prava.

Predstručna javnost - studenti

Ova javnost se odnosi neočekivano različito - u odnosu na opću javnost – građanstvo, jer pokazuje značajno niži postotak zastupljenosti pretežno do izrazitog osuđivanja (50%) te značajno više izražava neutralni stav (37,9%) i neznačajno više (12,1%) stav veće ili manje tolerantnosti prema pojavi trgovine ljudima.

Dakle, učesnici iz redova studenata fakulteta na kojima se obrazuje profesionalni kadar i koji će se baviti suzbijanjem trgovine ljudima i zaštitom žrtava, znatno manje su kritični od učesnika iz redova građanstva. To nas nesumnjivo upućuje na potrebu za osmišljavanjem posebnih programa informiranja i obrazovanja o kriminalnoj prirodi trgovine ljudima i njenim posljedicama po ljudska prava i razvoj demokratskih odnosa u BiH predviđenih za cijelokupnu studentsku populaciju, a posebno studente sa spomenutih fakulteta.

Stručna javnost

Ova javnost je najizrazitije priklonjena osuđivanju (72,2%) što je i razumljivo jer se radi upravo o nosiocima suzbijanja trgovine ljudima. Vrijednosna ocjena dobijenih postotaka mora uvažiti i drugu činjenicu da među njima postoji jedna četvrtina onih koji izražavaju neutralni stav (22,3%) i 5,5% onih koji imaju razumijevanja za prisutnost te pojave u bosanskohercegovačkom društvu).

U interpretaciji i vrijednosnom prosuđivanju dobijenih rezultata treba imati na umu da je ovo anketno istraživanje prvenstveno neka vrsta snimanja javnog mnijenja o fenomenu trgovine ljudima u današnjoj bosanskohercegovačkoj urbanoj, obrazovanoj i bolje stojećoj javnosti.

Stoga, u takvom istraživanju javnog mnijenja neopravdano je i očekivati da ne postoji ni minimalan broj onih koji izražavaju oponirajući stav - čak i unutar profesija koje se neposredno bave problemom trgovine ljudima. Kada se razmatraju postoci ovih učesnika s oponirajućim stavovima treba imati na umu da je opći konsenzus u interpretaciji rezultata istraživanja javnog mnijenja, da se svi rezultati koji se kreću do nivoa od 5%

smatraju zanemarivim. Kao što vidimo u prikazanim distribucijama izrazito oponirajući stav koji ne osuđuje trgovinu ljudima izražava uglavnom takav zanemarivi postotni dio opće i stručne javnosti, a studentska javnost zbirno gledano doseže 12% onih koji se pretežito i izrazito ne slažu s osudom trgovine ljudima. Na osnovu rečenog, smatramo da pažnju treba usmjeriti na komentar onih učesnika koji izražavaju ni više ni manje nego neutralan stav, a to je svaki peti ispitanik. To znači da ovakav neutralni subjektivitet (koji je došao do izražaja zbog upotrebljene Q-metodologije), izražava neko drugo spoznajno i afektivno stanje u pogledu pojave trgovine ljudima. Činjenica da svaki peti učesnik iz redova stručne javnosti i više nego svaki treći iz redova predstručne javnosti izražava neutralan stav prema pojavi koju suzbijaju ili će je suzbijati, prema našem mišljenju predstavlja problem prema kojem se trebamo prosocijalno postaviti i djelovati na njegovom razjašnjavanju i rješavanju, imajući u vidu ono što smo razmotrili o stavovima i njihovom utjecaju na ponašanje. Za ovaj neutralni stav može se s pravom ustvrditi da njegova ni kognitivna ni afektivna komponenta nisu formirane i zato ni ponašanje onih koji takav stav posjeduju neće biti angažirano već pasivizirano.

Općenito, možemo zaključiti da je aktivna opća javnost – reprezentirana kategorijama građanstva našeg uzorka istraživanja - ispoljila dominantno osuđujući generalni stav prema trgovini ljudima i da je to vjerovatno rezultat realizacije programa i provedbi kampanja koje su se vodile u cilju upoznavanja javnosti sa trgovinom ljudima u BiH.

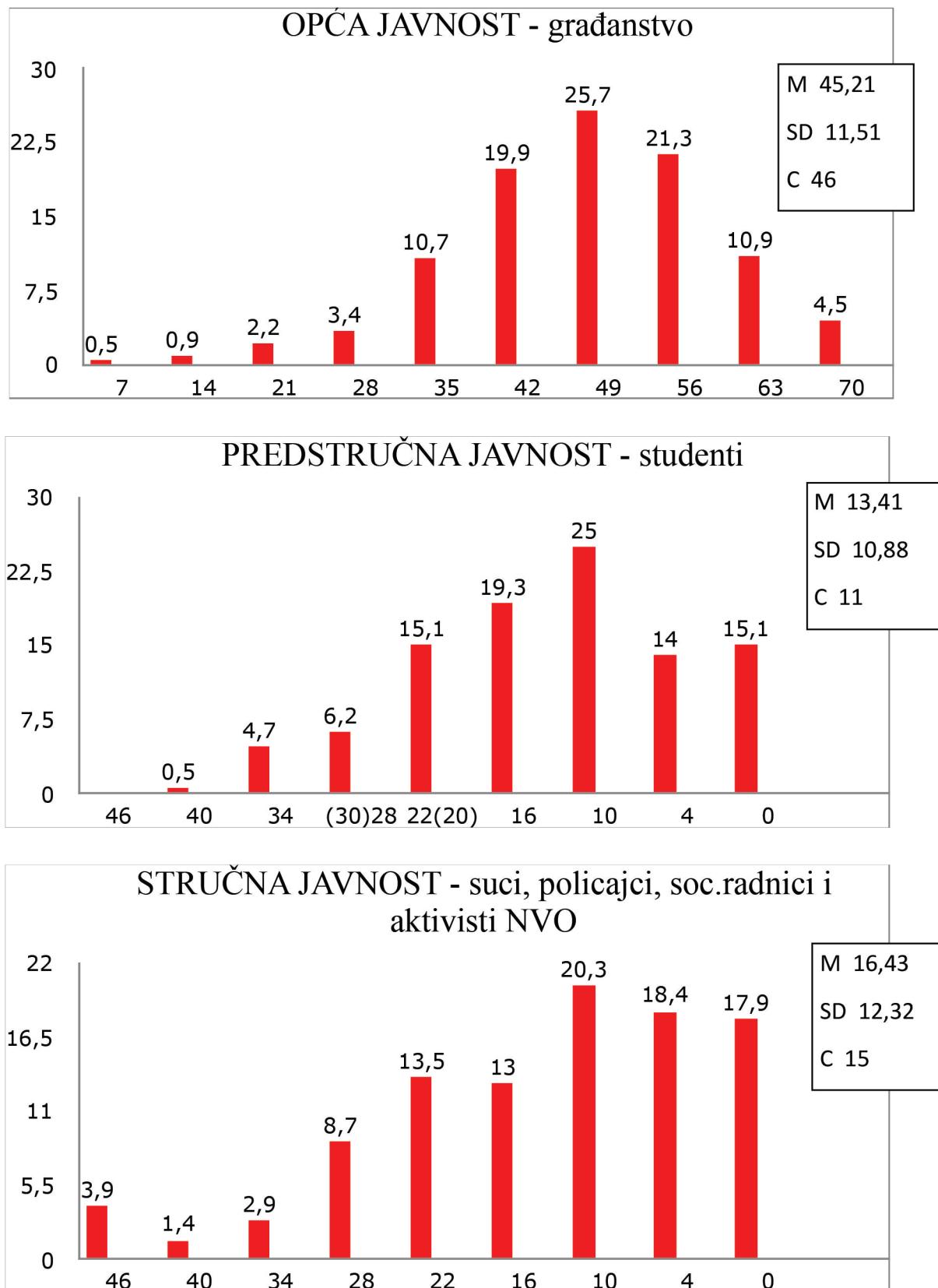
Imajući u vidu ono što smo spomenuli u razmatranju tematike stava (koliko su stavovi dosljedni u ponašanju) o kognitivnoj disonanci i samopercepciji trebamo koristiti pri interpretaciji ovih gore navedenih rezultata i obrazovanju predstavnika predstručne pa i stručne javnosti. Podsjetimo se da su spomenuta istraživanja pokazala da stavovi u značajnoj mjeri predviđaju buduće ponašanje i potvrdila da taj odnos može biti jači, ako se vodi računa o važnosti, specifičnosti, dostupnosti, izravnom iskustvu i za naše istraživanje najvažnije o postojanju ili ne postojanju društvenih pritisaka. Stavovi koje ljudi smatraju važnim obično su u jakom odnosu prema ponašanju, a što je stav specifičniji i što je ponašanje specifičnije to je jača njihova povezanost.

Od izuzetne važnosti je da predstavnici stručne pa i predstručne javnosti smatraju svoje stavove prema trgovini ljudima važnim i posebnim te da se predstavnici aktivne opće javnosti odnose prema toj pojavi kao važnom problemu koji sputava afirmaciju ljudskih prava i usporava razvoj demokracije u BiH.

Medijska podrška "antitrafficking programima" i kampanjama trebala bi učiniti što dostupnijim sadržaje sa objašnjenjima što i zašto treba na razini društva i na razini pojedinca učiniti na suzbijanju ove društveno negativne i kriminalne pojave. Posebno bi trebalo u kritičkom predočavanju tog problema izbjegavati "crno-bijeli kliše" i proglašavati sve oblike seksualnih usluga, prošnje i neplaćanja radnicima naknada, trgovinom ljudima. Istovremeno, sa druge strane trebalo bi se beskompromisnije suočiti sa svim oblicima eksploatacije koja prelazi granice društveno dopuštenog i moralno prihvatljivog ponašanja i koja stvarno proizlazi iz oblika spolne, radne i kulturne diskriminacije.

Spomenuta istraživanja posebno upozoravaju da će vjerovatnije doći do veće usklađenosti između stavova i ponašanja, kada su društveni pritisci koji idu u prilog određenim načinima ponašanja iznimno snažni. Od presudne važnosti je potrebno razvijati sve oblike i načine društvenog osvještavanja upravljačkih struktura o potrebi i provedbi mjera koje će pored starijih programa antiseksualne eksploracije obuhvatiti i nove oblike trgovine ljudima – prosjačenje djece i radnu eksploraciju. To bi trebalo učiniti radi sprečavanja uljuljkavanja u neprovjeroeno uvjerenje da je u BiH riješen problem trgovine ženama/djevojkama i da su ti novi oblici tek dio kulturnog nasljeđa, kao što su to prisilni brakovi maloljetnika i prosjačenja kod romske djece te da je bijeda i siromaštvo u kojem živi dio stanovništva na neki način opravданje za prodaju djece, ljudskih organa i embrija. Stalan, ali odmijeren društveni pritisak trebao bi doprinijeti da se smanje neutralni subjektivni stavovi prema trgovini ljudima kao nečem što se tiče jedino policije i pravosudnih organa te nevladinih organizacija.

Druga dimenzija stava prema trgovini ljudima izdiferencirala se kao poseban stav **prema prisilnim brakovima i trgovini ljudskim organima i embrijima**. Ova kompozitna varijabla strukturira se od pet tvrdnji i s obzirom na način sumiranja rezultata dobili smo totalni interval od 50 do 0, a smjer je obratan jer više vrijednosti koje govore o slaganju sa predloženom tvrdnjom i znače zapravo prihvatanje odobravanja, a niže izražavaju neodobravanja prisilnih brakova i prodaje ljudskih organa i kupovine embrija na ilegalnom tržištu.

Grafikon 14. Stavovi prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba i prodaji ljudskih organa i embrija kod predstavnika aktivne opće javnosti – građanstva, predstručne javnosti – studenata i stručne javnosti – suci, policajci, socijalni radnici i aktivisti NVO.

Opća javnost

Distribucije rezultata prikazuju kako se grupiraju stavovi odobravanja i neodobravanja brakova maloljetnih osoba i prodaje ljudskih organa i embrija, odnosno koliko učesnika zauzima neutralnu poziciju u odnosu na ove vidove trgovine ljudima. Predstavnici aktivne opće javnosti (građanstvo) apsolutno većinom 79,7% ne odobravaju ove vidove trgovine, a samo 13,7% njih zauzima više ili manje neutralnu poziciju, dok gotovo zanemarivi 6,6% odobrava te pojave nalazeći razloge u kulturnoj tradiciji nekih etničkih skupina (Roma) ili opravdava trgovinu ljudskim organima i embrijima velikom bijedom i siromaštvom.

Predstručna javnost

Zanimljivo je da se i u pogledu ove komponente stava trgovine ljudima predstavnici predstručne javnosti – studenti *statistički značajno razlikuju* od predstavnika opće javnosti, a njihova opredjeljenja vrlo su bliska ili gotovo ista kao i predstavnika stručne javnosti.

Stručna javnost

Ove dvije javnost predstručna i stručna, značajno manje izražavaju neodobravanje ili značajno više izražavaju neutralni stav pa čak djelomično i naglašenije (stručna javnost 14,5%) odobravaju te pojave, nego što to čine predstavnici opće javnosti (6,5%).

Na ovoj razini analize ne možemo obrazložiti ovaj nalaz, da oni koji će se baviti profesionalnom tematikom trgovine ljudima i oni koji se njome sada bave, imaju statistički značajno više "razumijevanja" za prisilne brakove maloljetnih osoba te prodaju ljudskih organa i embrija, nego što to ima opća javnost.

Moguća pretpostavka jeste da je razlog to što unutar stručne i predstručne javnosti dominira poimanje trgovine ljudima pretežito do isključivo kroz prizmu seksualne eksploracije i da stoga teže prihvataju nove oblike izrabljivanja kao trgovinu ljudima. No, nedvojbeno možemo zaključiti da aktivno opće javno mnjenje apsolutno ne odobrava ni pod kojim razlogom ili opravdanjem prisilne brakove maloljetnih osoba, niti prodaju ljudskih organa i embrija. Svaka zakonska i represivna aktivnost protiv ovih vidova trgovine ljudima bila bi apsolutno prihvaćena i podržana od aktivne opće građanske javnosti u BiH. Opravdan je prijedlog da se ovoj jednoj trećini studenata koji imaju neutralni stav (21,3%) ili čak odobravaju te pojave (10,4%) treba izravnije obratiti i objasniti krivično-pravnu i ljudski nepravednu tematiku ovih vidova trgovine ljudima.

Dimenzija koja predstavlja **stav prema korištenju seksualnih usluga od žrtava**. Ova kompozitna varijabla sastavljena je od 4 tvrdnje i njen totalni interval ide od 40 do 0 (obrnuti je smjer zbog sadržaja postavljene tvrdnje).

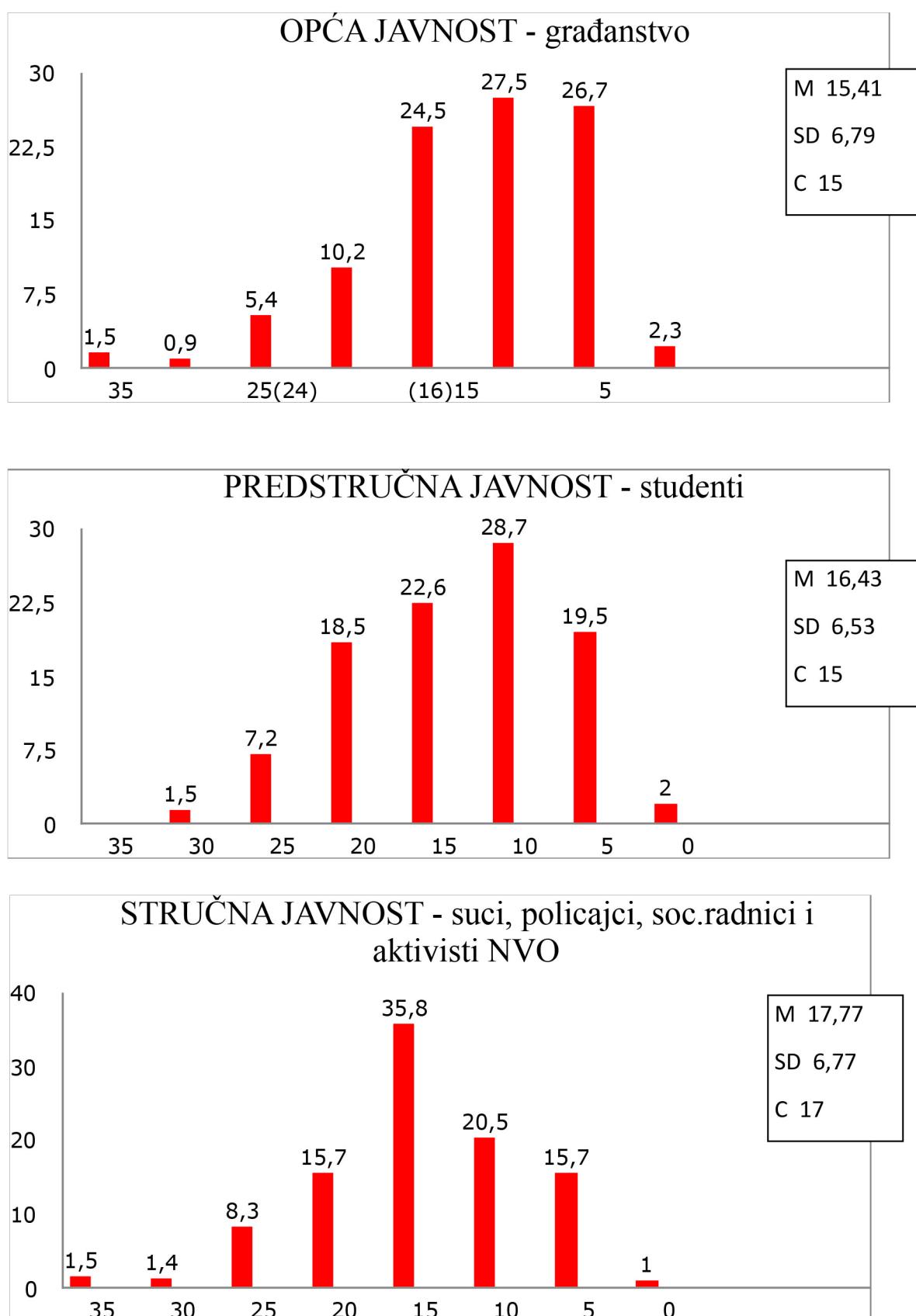
Seksualna eksploatacija mladih žena – djevojaka, koje su nekad krajem 90-ih početkom 2000-ih godina bile prevarom dovedene u BiH kako bi ovdje bile izložene različitim vidovima zlostavljanja i prisile na pružanje seksualnih usluga, pri čemu su zapravo živjele u uslovima dužničkog ropstva i ropskim odnosima, danas je izgleda postala manje uočljiv problem. Po nekim mišljenjima taj problem je gotovo u potpunosti riješen u BiH, dok druga mišljenja ukazuju da je on zapravo postao samo znatno više prikriven. No, teško je pretpostaviti da se organizirani kriminal pomirio sa gubitkom tako značajnog, luhkog profita i slabo rizičnog posla koji je donosila trgovina ženama/djevojkama i njihova seksualna eksploatacija. Prema nekim saznanjima ta pojava se izmjestila iz ugostiteljskih objekata u privatne kuće i stanove, a u strukturi žena/djevojaka – žrtava trgovine, počele su prevladavati i domaće žrtve seksualne eksploatacije.

Sljedeći tabelarni prikaz mišljenja dobro informirane posebne javnosti – taksista receptionera to potvrđuje.

Tabela 6. Komparativni prikaz odgovora predstavnika posebne javnosti – taksista i receptionera o stanju seksualne eksploatacije danas.

Sadržaj tvrdnje:	Modaliteti				Ukupno
	Ne slaže se	Neutralan	Slaže se		
"lako nema više noćnih klubova kao ranije, mislim da je pružanje seksualnih usluga prešlo u privatne prostore odnosno u potpunu ilegalu."	9 15%	12 20%	40 65%		61 100%
"Danas među žrtvama seksualne eksploatacije prednjače domaće žrtve."	9 15%	16 26%	36 59%		61 100%

Mišljenja ove dobro obaviještene posebne javnosti potvrđuju i naši nalazi dobijeni intervjuiranjem žrtava iz sigurnih kuća dominantno dokazuju da se pružanje seksualnih usluga preselilo u privatne kuće i stanove te da se još ilegalno pružaju u nekim motelima, a tek neznatan dio u prostorima lokalna u kojima su žrtve prividno zaposlene kao konobarice.

Grafikon 15. Stavovi prema korištenju seksualnih usluga od žrtava

Kakav je stav opće, predstručne i stručne javnosti izražen preko sumarnih odgovora na 4 tvrdnje koje se tiču korištenja seksualnih usluga (mogućih) žrtava trgovine ljudima? Tvrđnje su tako sadržajno postavljene da slaganje s njima znači neosuđivanje, a neslaganje s njima osuđivanje ponašanja korisnika tih usluga. Zato njihov totalni interval ide od 40 do 0.

Dobijeni podaci su izrazito iznenađujući!

Kao prvo, sve tri javnosti izraženo su blaže u osudi korištenja seksualnih usluga kod osoba koje uistinu mogu biti žrtve trgovine ljudima, nego što su to pri izricanju svojih načelnih stavova prema trgovini ljudima i posebno svojih stavova prema neodobravanju prisilnih brakova maloljetnih osoba i prodaje ljudskih organa i embrija.

Kao drugo, predstavnici stručne javnosti; suci, tužitelji, policajci, socijalni radnici, aktivisti NVO statistički znatno manje osuđuju takvo ponašanje nego što to čini opća i predstručna javnost.

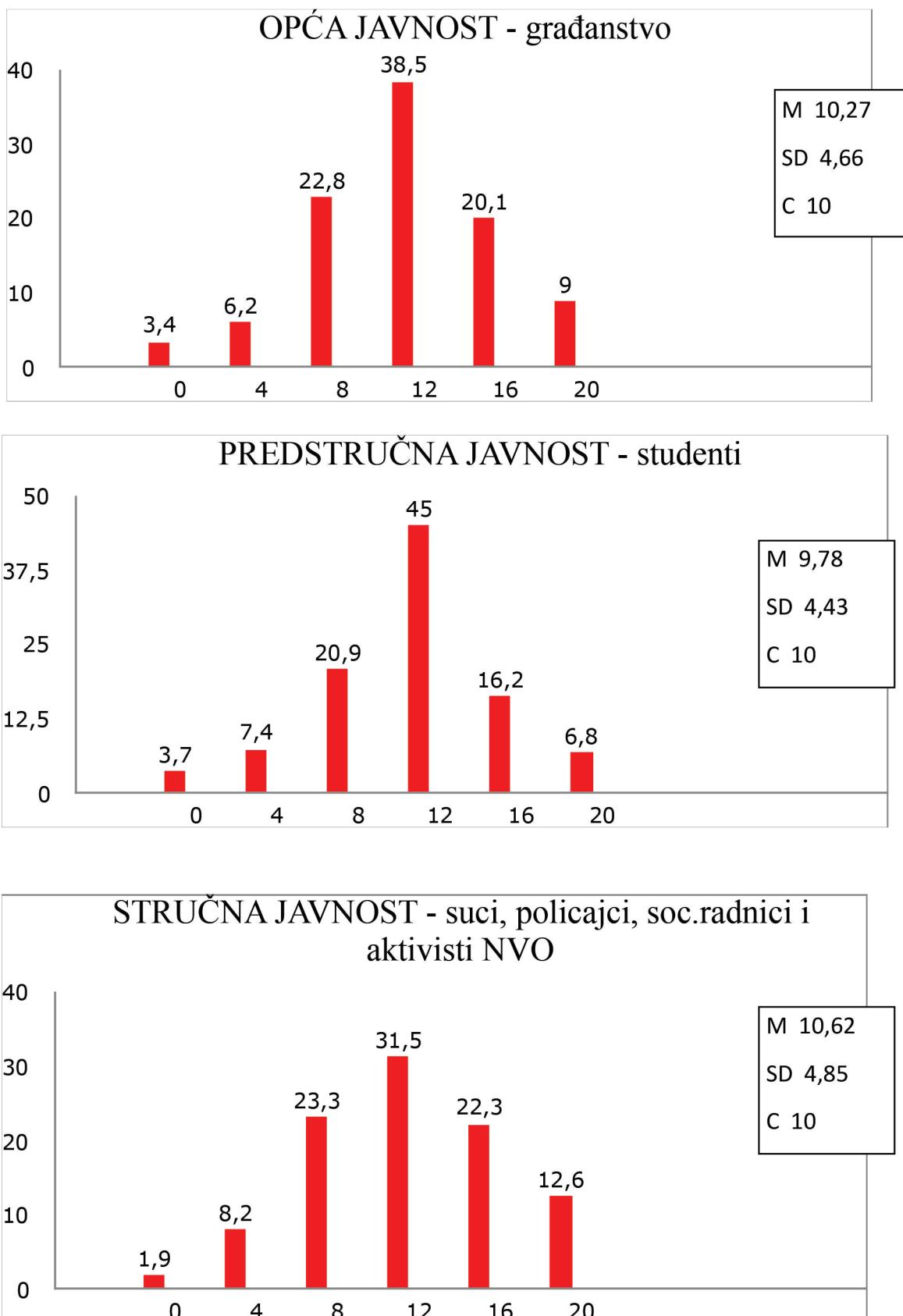
Komentar ovih dobijenih rezultata može ići u dva smjera; kod opće javnosti prevladavaju više obrazovne kategorije stanovništva i više su zastupljena lica ženskog spola pa je to generalno doprinijelo sklonosti jačoj osudi "plaćenog seksa" u kome se klijentela ne treba obazirati na to da li im usluge pružaju žene koje su žrtve trgovine ljudima. U istom obrascu predstavnici predstručne javnosti – studenti bili su pod utjecajem svoje dobi u odnosu na fenomen korištenja seksualnih usluga. Nasuprot tome, stručna javnost koja se neposredno suočava s javnošću ovog fenomena, teže se može oteti spomenutoj dilemi da u području pružanja seksualnih usluga prevladava danas klasična prostitucija te da korisnike seksualnih usluga ne treba unaprijed osuđivati. To vjerovatno implicira i shvatanje da je pružanje seksualnih usluga tek prekršaj, a ne kazneno djelo te da za klijente nema zakonski predviđenih sankcija.

Bez obzira na uzrok ovako značajno različitih stavova stručne javnosti važno je pitanje da li se taj njihov tolerantniji stav odražava na njihovo profesionalno ponašanje? Ako da, onda je to svojevrstan problem subjektivnog ograničavajućeg faktora njihovog mogućeg pristrasnog djelovanja u skladu s takvim njihovim stavom.

Kompozitna varijabla tvrdnji da **lokalne zajednice u BiH** raspolažu resursima koji im omogućuju uključivanje žrtava trgovine ljudima ili bilo kojih višestruko ugroženih građana u društvena zbivanja (integracija) i druga tvrdnja da su **nevladine organizacije** (NVO) bile pripremljenije za pomoć žrtvama trgovine ljudima od zvaničnih državnih organa.

Sumarno gledano, ove dvije tvrdnje govore o mogućnostima da se rješenje posljedica po žrtve trgovine ljudima može osigurati preko lokalnih zajednica i nevladinih organizacija.

Sljedeći grafički prikaz ilustrira rezultate dobijene na tako konstruiranoj kompozitnoj varijabli koja ima totala interval od 0 do 20:

Grafikon 16. Stavovi prema mogućnostima lokalnih zajednica i NVO da pomognu žrtvama

U pogledu ove komponente stava prema rješavanju posljedica trgovine ljudima, predstručna javnost – studenti se statistički razlikuju i od opće i od stručne javnosti i to isključivo na više izraženoj neutralnoj poziciji (45%) dok tu poziciju bira 32,5% opće i 31,5% stručne javnosti. S druge strane, predstavnici sve tri javnosti ne razlikuju se značajno u pogledu neslaganja s tim tvrdnjama, odnosno cca 1/3 smatra ih da ni lokalne zajednice ne raspolažu s dovoljno resursa niti su nevladine organizacije bolje opremljene za pomoć žrtvama od zvaničnih državnih organa.

Također, tek svaki četvrti predstavnik predstručne javnosti slaže se s tim tvrdnjama, dok to čini svaki treći predstavnik opće i stručne javnosti. Vjerovatno je kod studenata prevladalo više oportunističko shvatanje u pogledu procjena ovih mogućnosti pa su bili nezamjerajući poziciju neutralnog odgovora.

Općenito možemo zaključiti da niti opća niti stručna javnost ne ocjenjuje značajnijim resurse lokalnih zajednica niti pripremljenost nevladinih organizacija da rješavaju posljedice trgovine ljudima. Prema tome, zadovoljstvo vlastitim aktivnostima i društvenom ulogom koju imaju u sebi lokalne zajednice, a još više nevladine organizacije, nema svog pokrića u percepciji njihovog rada koji imaju opća i stručna javnost podjednako.

Odnos prema prosjačenju djece kao organiziranoj radnoj eksploraciji

Raskrsnicama sarajevskih ulica, ali i drugih većih mjesta u BiH, svojstvena je slika prosjačenja vrlo male djece (čak ispod 5 godina starosti) ili nuđenja usluga brzog pranja automobilskog stakla koju čine djeca nešto starijeg uzrasta. Također, brojni su slučajevi da majke s dojenčadi u naručju prose od vozača automobila, posebno od onih s stranim registracijama i usput reguliraju ponašanje svoje ostale djece koja također učestvuju u prošnji. Prema policijskim saznanjima po pravilu se radi o organiziranoj prošnji u kojoj starije osobe razvoze djecu na raskrsnice za koje su se prethodno dogovorili da predstavljaju njihov teret te da po dolasku po njih pokupe njihov poludnevni ili dnevni utržak od prošnje.

Promatrajući starosnu dob te djece, njihov zapušteni izgled i odglumljeno ponašanje pri prošnji čini se da je ovaj "nacrt za život" početak njihovog devijantnog ponašanja, koje poslije prelazi u sitne krađe, dilanje droge, provalne krađe i teža kaznena djela.

Težnja ka "sakupljačkom privređivanju" vrlo je izražena kod romske populacije i ovu nametljivu prošnju treba tretirati kao uvodnu aktivnost u dalja sociopatološka ponašanja. Kroz ovu aktivnost dijete ili mlađi dječak ulazi u "svijet organiziranog sakupljačkog rada", u kojem stalno dominira izrabljivanje. Izrabljivanje polazi od toga da mu se pokupi sav utržak prošnje i da mu se osigura zadovoljavanje tek elementarnih potreba, o čemu govorи njihova zapuštenost, preko toga da se proda nekom "velikom bosu" u inozemstvo, najčešće u Italiju, za kojeg mora izvršavati različita kaznena djela, od prošnje do džeparenja, krađa i provala.

Poseban oblik je prodaja vrlo male djece koja je prisutna kod tzv. "bijelih Roma" i sklapanja prisilnih brakova maloljetnih djevojčica uz naknadu koju dobijaju njeni roditelji.

Na kraju, treba spomenuti da i u slučaju kada stariji dječak ili mladić radi na polulegalnim poslovima sakupljanja otpada ili preprodaje sitnih stvari, dijelova starih automobila, on to radi ili pod uslovima teške eksploracije organizatora posla. Ukoliko je taj organizator istovremeno i roditelj, nameće mu se obaveza da zaradi toliko da može *kupiti* ženu. Ako se desi da mu nedostaje novca, onda za ono što je posudio od roditelja, rođaka ili neke druge osobe, on pada u dužničko ropstvo.

S pravom se u svim tim slučajevima može na neki način govoriti o trgovini ljudima, iako zakonske sankcije i policijsko suzbijanje te pojave gotovo ne postoji. Inače, istraživanja u drugim državama pokazuju kako generalno postoji jako nizak nivo senzibilnosti policijskih organa spram problema radne eksploracije ljudi. Štaviše, u nekim razvijenim državama policijski organi ovaj vid trgovine ljudima uopće ne vide kao problem. Kao najčešći uzroci takvog stanja su identificirani: (a) nejasnoće u definiranju radne eksploracije ljudi u svrhe trgovine ljudima, (b) nezakoniti status migranata koji djeluje zbujujuće na shvatanje ovog problema, (c) pritisak koji formalna socijalna kontrola stvara na nezakonite migrante – oni se dublje guraju u podzemlje u kojem bivaju radno eksplorirani, te (d) tradicionalno shvatanje kako krivično-pravni sistem nema ulogu zaštite radničkih prava (Barrick et al., 2014).

Kakav je stav javnosti o pojavi prosjačenja koja je enormno prisutna u Sarajevu, ali i u drugim urbanim sredinama BiH, te da li je podržavaju svojim ponašanjem predstavnici određenih vidova javnosti - pokušali smo saznati sa sljedeća dva pitanja – tvrdnjem:

- "Djeca koja prose na raskrsnicama ulica većinom su žrtve trgovine ljudima!"
- Iako podsvjesno znam da to možda nije dobro ipak često dajem novac prosjacima na raskrsnicama.

Tabela 7. Komparativni prikaz ne/slaganja sa tvrdnjom: "Djeca koja prose na raskrsnicama ulica su većinom žrtve trgovine ljudima!"

Zone ne/slaganja	Nivo javnosti u %			
	Opšta	Predstručna	Stručna	Posebna
0 – 1 izrazito se ne slažu	4,0	5,6	4,8	18,2
2 – 3 pretežno se ne slažu	5,4	9,7	2,4	9,0
4 – 6 neutralni	24,2	24,0	10,5	16,5
7 - 8 pretežno se slažu	16,7	25,5	16,7	12,7
9 – 10 izrazito se slažu	49,7	35,2	65,6	43,6
Ukupno %	100,0	100,0	100,0	100,0
N	(684)	(199)	(212)	(60)

Chi-kvadrat test = 32,4765 statistički je značajan uz 12 stupnjeva slobode na razini vjerojatno od .05.

Značajnost razlika između prvenstveno ne/slaganja sa gornjom tvrdnjom kod stručne i opće javnosti, a posebno između predstavnika predstručne i stručne javnosti govori nam da su poimanja jednog te istog svakodnevnog fenomena izrazito različite. Stoga se u pristupanju njemu mora imati nijansiran i postepen pristup kako bi se uskladio stav prema ovoj sociopatološkoj pojavi i izdiferencirale kriminalne aktivnosti koje ju prate.

Važno je istaći da gotovo absolutna većina stručne javnosti smatra (65,6% izrazito se slažu i još 16,7% pretežno se slažu) da to prosjačenje ima karakter trgovine ljudima. Zanimljivo je da je i opća javnost većinski prepoznala (69,7% izrazito se slažu i 16,7% pretežno se slažu) u tome da je to oblik trgovine ljudima, a tek svaki deseti to ne smatra trgovinom ljudima i svaki četvrti zauzima neutralni stav.

Studenska populacija, koja se bitno razlikuje u percepciji prosjačenja od stručne i opće javnosti, ublaženije procjenjuje prosjačenje kao oblik trgovine ljudima.

Općenito, može se zaključiti da je bosanskohercegovačka javnost prepoznala prosjačenje kao oblik trgovine ljudima i to je posebno izraženo uvjerenje predstavnika stručne javnosti. Zbog toga, nerazumljivo je zašto nema odgovarajućeg društvenog odgovora koji bi utvrdio stalne aktivnosti i mjere, prvenstveno usmjerene na socijalno zbrinjavanje žrtava i kažnjavanju njihovih predatora?!

Kognitivna disonanca stava prema prosjačenju

Spomenuli smo da je ponašanje često nedosljedno stavovima. Za tu karakteristiku Festinger (potkraj 1990-ih) predlaže izraz *kognitivna disonanca* podrazumijevajući pod tim svako nepodudaranje koje pojedinac može primijetiti između svoja dva ili više stavova ili između svojeg ponašanja i stava.

Postavljajući za redom dvije sukladne tvrdnje o prosjačenju mi smo suočili učesnike s vlastitom nedosljednošću: nakon što su prosudili da su djeca koja prose većinom žrtve trgovine ljudima moraju iskazati svoje slaganje ili neslaganje sa tvrdnjom da im se događa da podsvjesno daju novac prosjacima, iako znaju da to nije dobro.

Tabela 8. Komparativni prikaz ne/slaganja s tvrdnjom: "lako podsvjesno znam da to nije dobro, ipak često dajem novac prosjacima na raskrsnicama"

Zone ne/slaganja	Nivo javnosti u %			
	Opšta	Predstručna	Stručna	Posebna
0 – 1 izrazito se ne slažu	27,6	17,8	31,8	16,4
2 – 3 pretežno se ne slažu	9,5	8,6	8,0	1,6
4 – 6 neutralni	19,9	21,3	20,0	24,6
7 - 8 pretežno se slažu	15,9	19,8	14,2	19,7
9 – 10 izrazito se slažu	21,1	32,5	26,0	37,7

Ukupno %	100,0	100,0	100,0	100,0
N	(669)	(196)	(211)	(61)

Ukupni Chi-kvadrat *nije statistički značajan*, niti su to parcijalni chi-kvadrati između pojedinih nivoa javnosti

Ova statistička konstatacija znači da se učesnici koji predstavljaju pojedini nivo javnosti podjednako odnose (ponašaju) u situacijama u kojima su izloženi prosjačenju.

Za takvo ponašanje odgovorna je afektivna (emocionalna) komponenta stava koja korigira kognitivnu i modificira bihevioralnu komponentu tako da, bez obzira što se kognitivno slažu da je prosjačenje vid trgovine ljudima, ipak emocionalno ne mogu odoljeti u situacijama kada mala (često vrlo mala djeca ili majke s dojenčadi) prose. Tako se ponaša prema našim podacima 37% učesnika iz redova opće javnosti i čak 40,2% učesnika iz redova stručne javnosti (suma odgovora pod d) i e).

Kolika je *kognitivna disonanca* između stava prema prosjačenju shvaćena kao trgovina ljudima i ponašanja koje se događa u konkretnim situacijama prošnje daju nam odgovor sljedeći podaci:

Tabela 9. Ukrštanje podataka odgovora na sljedeće dvije tvrdnje:

OPŠTA JAVNOST					
	"Iako podsvjesno znam da to nije dobro, ipak često dajem novac prosjacima (naročito djeci i starcima)"		"Djeca koja prose na raskrsnicama ulica većinom su žrtve trgovine ljudima."		
	Ne slažu se N %	Neutralni N %	Slažu se N %	Ukupno N %	
Ne slažu se	21 33,8	51 31,7	17 39,6	247 37,1	
Neutralni	16 25,9	42 26,1	74 16,7	132 19,9	
Slažu se	25 40,3	68 42,2	193 43,7	286 43,0	
Ukupno	62 100,0	161 100,0	442 100,0	665 100,0	

Chi-kvadrat *nije značajan* stoga zaključujemo da se bez obzira na svoju profesionalnu pri-padnost (stručnu javnost) sve skupine učesnika podjednako ponašaju u situaciji prošnje odnosno zbirno gledano 43,7%. Gotovo svaki drugi, koji je spoznao da je prošnja djece na raskrsnicama većinom trgovina ljudima, zbog emocionalne komponente koju uključuje taj stav prema prošnji djece nedosljedan je svom stavu i daje prosjacima novac znajući da to nije dobro jer aktivno podržava ovu sociopatološku pojavu i indirektno samu trgovinu ljudima.

Oni koji su imali neutralan stav prema prosjačenju kao trgovini ljudima također sa 42,2% ih se ponaša tako da daje prosjacima novac. Zanimljivo je, da na kraju od one skupine koja nije smatrala da je prosjačenje vid trgovine ljudima, također, u istom postotku (40,3%) podržava aktivno ovu sociopatološku pojavu.

Dakle, općenito možemo zaključiti da je fenomen prosjačenja usmjeren na emocionalnu komponentu stava, otporan na sve spoznaje koje pojedinac može imati o toj pojavi kao o trgovini ljudima i da to izaziva **kognitivnu disonancu** u ponašanju koje se događa u konkretnim situacijama. To vjerovatno opravdava i ponašanje policije koja ništa ne poduzima osim možda formalnih upozorenja i prijetnji koje ni po čemu nisu djelotvorne da bi bar djelomično suzbile ova devijantna ponašanja koja pod budnim okom organizatora te prošnje upražnjavaju najčešće maloljetna romska djeca.

Stoga i pristup prosjačenju, kao vidu trgovine ljudima, morati biti posebno proučen te selektivno usmjeren na sve situacije u kojima je vidljivo da pojedinac dovodi/zi skupinu djece na raskrsnice, kasnije dolazi po njih i ubire/oduzima njihov dnevni/ poludnevni utržak od prošnje. S obzirom da se radi o djeci vrlo sličnog uzrasta, vrlo je vjerovatno da to sve nisu njegova rođena djeca, već je on organizator prošnje i predator koji kažnjava ukoliko dijete sakrije dio utrška ili ne zaradi očekivani nivo "zarade" za svog roditelja/gazdu.

Imajući u vidu nalaze **teorije samopercepције** mogli bismo utvrditi da je ponašanje u kojem smo izloženi prošnji i dajemo sitniš maloljetnim prosjacima, utjecalo da u stvari stav prema prošnji bude što tolerantniji i naše ponašanje sve više prosocijalno. Velika učestalost situacija u kojima djeca prosjaci izazivaju našu samilost, korigira postepeno našu spoznaju da se radi većinom o nekoj vrsti trgovine ljudima i mi se ponašamo *disonantno* u odnosu na svoja racionalna uvjerenja i stavove prema tome.

Medijsko razgoličavanje te pojave u saradnji sa socijalnim radnicima i policijom te dosljednije provođenje mjera socijalne zaštite žrtava i represije počinitelja kaznenog djela organizacije prošnje, doprinijelo bi da javnost počne mijenjati svoju afektivnu komponentu, a to bi ograničavajuće djelovalo na bihevioralnom planu, odnosno odrazilo bi se na ponašanje ljudi da ne podržavaju aktivno ovu enormno prisutnu pojavu prosjačenja maloljetne djece na urbanim prostorima Bosne i Hercegovine.

Naravno, pristup bi trebao biti sveobuhvatan i uključiti paralelno socijalnu zaštitu i policijsko sudsko kažnjavanje organizatora prošnje, kao i roditelje radi prodaje djece i njihovog zapuštanja, zanemarivanja i zlostavljanja.

Dok god se ljudi u praksi ponašaju disonantno svojim stavovima i uvjerenjima prema prosjačenju kao društvenoj pojavi, dotad će ona opstajati i vjerovatno se i dalje razvijati donoseći organizatorima zaradu koja se ogleda u njihovim pokretnim i nepokretnim dobrima, kao što to prikazuje primjer nedavno održanog sprovoda čuvenog rimskog – romskog bosa koji je imao velebno organizirani sprovod.

Odnos prema eksploataciji radnika koji duže vremena rade bez naknade kao novom obliku trgovine ljudima

Izrazito teško ekonomsko stanje u BiH koje se posebno izražava u velikom broju nezaposlenih, omogućava vlasnicima poduzeća i njihovim menadžerima da duže vremena ne plaćaju naknade za rad svojim zaposlenicima, iako sami sebi istovremeno isplaćuju velike plaće i bonuse. Ova pojava sama po sebi nije a priori obuhvaćena pojmom trgovine ljudima, ali predstavlja jedan od faktora rizika za pojavu radne eksploatacije u svrhe trgovine ljudima i predvorje različitih praksi iskorištavanja radnika kao sastavnice trgovine ljudima. Ovdje treba istaći kako je pitanje kriterija za identifikaciju žrtava trgovine ljudima, uključujući time i radnu eksploataciju, vječita nedoumica kod različitih istraživača. Analizirajući dva suprotstavljena koncepta, onog koji počiva na kriteriji prisile i drugom - koji se bavi pristankom žrtve, ipak treba istaći kako je za definiranje žrtve radne eksploatacije nužno potrebno uzeti u obzir specifičnosti svake države i ekonomskog sektora u kojima se javlja ovaj vid iskorištavanja ljudi. Tako Aronowitz (2009) iznosi podatak kako se širom svijeta vrši radna eksploatacija ljudi koja ima svoje specifičnosti u pojedinim područjima. Tako je npr. zabilježeno da se na plantažama limuna na Floridi najčešće iskorištavaju radnici iz Meksika i Gvatemala, dok se u drugim saveznim državama stranci iskorištavaju u ugostiteljstvu. Slična je situacija u zemljama zapadne Europe, gdje se stranci iskorištavaju u restoranima ili proizvodnim objektima gdje se izrađuju odjevni predmeti poznatih modnih proizvođača (Italija). Interna trgovina u svrhe radne eksploatacije je prisutna npr. u Brazilu, gdje se radnici iskorištavaju prisilnim radom na plantažama, dok se stranci koji su žrtve ovog oblika trgovine ljudima u Brazilu uglavnom iskorištavaju u fabrikama. U državama koje imaju razvijeno ribarstvo ova industrija se značajno koristi kao mjesto za radnu eksploataciju žrtava trgovine ljudima. U Kini su zabilježeni slučajevi radnog iskorištavanja ljudi u ciglanama, tvrdi ovaj autor. Općenito govoreći, obim u kojem se definicija trgovine ljudima primjenjuje na radnu eksploataciju npr. radnika migranata, nije privukla jednaku pažnju kao prakse seksualne eksploatacije ljudi. Neke od anomalija i nedoumica u pojmovnom određenju ove vrste trgovine ljudima tiču se pitanja da li je potrebno postojanje neprekidnog lanaca između regrutiranja i eventualne eksploatacije radnika, jer postoji izvjesna fragmentiranost radnji učinitelja u ovom području. Npr. neke agencije za posredovanje u zapošljavanju olakšavaju krijućarenje radnika obećavajući posao u inostranstvu, nakon čega radnike u zemlji destinacije ostavljaju napuštene bez dokumenata i novčanih sredstava (Kelly, 2005). Jedan od široko prihvaćenih kriterija u tom smislu je postavljen od Međunarodne organizacije rada (ILO), prema kojoj je odgovor na pitanje "da li ste slobodni da naplatite svoj rad u bilo kojem trenutku?" ključna vododijelnica razlikovanja između loših uslova rada i izrabljivanja u svrhe trgovine ljudima. Kako ne postoji univerzalni kriterij za određivanje žrtve radne eksploatacije, moglo bi se reći da je **odsustvo slobode za napuštanje uslova iskorištavanja** prikladan za definiranje žrtve trgovine ljudima (Ray, 2008).

Postojanje faktora rizika može dovesti do situacija eksploatacije rada i radnika u današnjoj Bosni i Hercegovini, koje očigledno postaje sve izraženija pojava, ne samo kod nas nego u cijelom svijetu ovakvo ponašanje postaje trend. To ozlojeđuje ne samo pojedince i njihove porodice nego i opću javnost. Mlade, nezaposlene, radno sposobne ljude posebno ozlojeđuju lažni natječaju, koji se formalno raspisuju i vlada općenito uvjerenje da se bez korupcije, veze i mita ne može ništa riješiti u BiH. Ne ulazeći u uzroke

ovakvog ekonomskog, političkog i društvenog stanja, mi smo se u ovom istraživanju zadržali na već vrlo raširenoj tezi da je neisplata naknada duže vrijeme za ostvareni rad, uz prisustvo eksploracije jedan od mogućih oblika trgovine ljudima. Podršku ovoj tezi potkrepljuje činjenica da se i kod seksualne eksploracije radnicima daje sljedeće:

- Lažno obećanje i vrši prevara da će biti isplaćeni za svoj rad naknadno,
- Psihičko zlostavljanje zbog neizvjesnosti u kojoj se nalaze oni i njihove porodice,
- Prijetnje i prinude da ako ne žele raditi bez naknade mogu uzeti radnu knjižicu odnosno napustiti poduzeće,
- Traženje ropske poslušnosti i prihvatanja takvog stanja,
- Nastavljanje rada bez naknade i neisplata održenog posla.

Sve ove elemente nalazimo i kod seksualne eksploracije gdje žene/djevojke – žrtve trgovine ljudima bivaju prevarene i obmanute lažnim obećanjima, primoravane da bez ikakve naknade pružaju seksualne usluge, psihičkim prijetnjama i drugim vidovima zlostavljanja natjerane na ropsku poslušnost.

Ne treba izgubiti iz vida ni metodološke probleme sa istraživanjem slučajeva radne eksploracije, sa kojima se susreću i oni istraživači koji se bave ovim fenomenom u onim državama Zapada, gdje postoje jasni pokazatelji prisustva radne eksploracije ljudi, pogotovo nezakonitih migranata, osoblja koje je angažirano na kućnim poslovima (često za diplome i sl.). Vrlo često se kao ključna metodološka prepreka u ovim istraživanjima navodi činjenica kako su nezakoniti migranti koji se izrabljaju u poljoprivrednom sektoru, građevinarstvu, manjim radionicama i proizvodnim objektima u suštini društveno izdvojeni, bez naročitih socijalnih veza, koje se često namjerno prekidaju od strane izrabljivača kako bi se takve osobe učinile "maskiranim" tj. nevidljivim za organe formalne socijalne kontrole, ali i istraživače koji se bave ovom pojmom (Zhang, 2012).

Ma koliko neprimjereno izgledalo prethodno izneseno traženje sličnosti između položaja žene/djevojke koja je žrtva seksualne eksploracije i položaja u kojem opstoje radnici s dugovremenskim neisplatama redovnih primanja i iskorištavanje njihovog rada, ona se faktično nameće i daje podršku tezi da se radna eksploracija zaposlenih koji rade bez naknade i iskorištavanje radne snage, tretira kao trgovina ljudima.

Na učesnicima našeg uzorka željeli smo provjeriti, koliko je proširena ta teza da se radna eksploracija zapravo može tretirati kao jedna vrsta trgovine ljudima, te se uvjeriti u intenzitet i proširenost te pojave u općoj javnosti.

Tabela 10. Komparativni prikaz ne/slaganja sa tvrdnjom "Radnici koji rade bez naknade duže vrijeme su žrtve trgovine ljudima!"

Zone ne/slaganja	Nivo javnosti u %			
	Opšta	Predstručna	Stručna	Posebna
0 – 1 izrazito se ne slažu	11,5	11,8	9,4	20,0
2 – 3 pretežno se ne slažu	7,7	8,2	6,1	3,3
4 – 6 neutralni	24,9	36,2	28,9	36,7
a) 7 - 8 pretežno se slažu	15,5	12,7	19,9	13,3
b) – 10 izrazito se slažu	40,4	31,1	35,6	26,7
Ukupno %	100,0	100,0	100,0	100,0
N	(684)	(199)	(211)	(60)

Chi-kvadrat tekst nije statistički značajan. Ova statistička konstatacija govori nam da javnost u BiH, bez obzira na socijalni i profesionalni status, podjednako izražava mišljenje da stanje u kojem su radnici primorani i prijetnjama otkazom natjerani da rade bez naknade, predstavlja ustvari oblik trgovanja ljudima. Dakle, ova teza je ispitivana na razini opće percepcije javnosti, bez ulaženja u pojašnjenja (koja ovdje nisu metodološki ni mogla biti primijenjena) o tome gdje završavaju loši uslovi rada, a započinje radna eksploatacija. Naglasak je više bio na ispitivanju stepena senzibiliziranosti opće javnosti nad pojavom iskorištavanja ljudskih bića, odnosno, ljudi kao radne snage u svrhe trgovine ljudima. S tim se izrazito slaže 44,4% predstavnika aktivne opće građanske javnosti i nešto manje, ali još uvijek značajno 36,5% stručne javnosti. Zbrojeno s podacima modaliteta "pretežno se slažu" dobijamo da takvo stanje osuđuje preko polovine (55,9%) opće i (55,5%) stručne javnosti. Studenti i posebna javnost (taksisti i recepcioneri) imaju nešto niže prosudbe u zoni slaganja s tvrdnjom da "radnici koji rade bez naknade duže vrijeme su žrtve trgovine ljudima", ali im je znatno više povećana prosudba u zoni neutralnosti na 36%.

Ova opća socijalna percepcija upozorava da je potrebno poduzeti mјere zaštite ljudskih prava i sloboda radnika jer stav javnosti se približio osudi koja graniči sa protestom i sigurno je da bi većinski podržali radnički bunt i demonstracije, koje mogu lahko preći u građanske nemire, nerede i revolucionarna gibanja. Da ovo nije pretjerano teška i nerealistična procjena svjedoče i nedavna mnoga protestna događanja koja su radnici pojedinih poduzeća ili pripadnici određenih dijelova javnosti učinili na javnoj sceni većih urbanih sredina u BiH.

No ova razmatranja su usmjerena na opću **društveno-političku razinu**, ali nas zanima u kojoj mjeri je takvo stanje na **nivou pojedinca**. Za nas je na tom nivou bitno da razjasnimo i pojasnimo da je pojava neisplaćivanja naknada za rad kroz duže vrijeme - mjesecima pa čak i godinama - *de facto* i etiološki i fenomenološki trgovanje ljudskim životima i perspektivama.

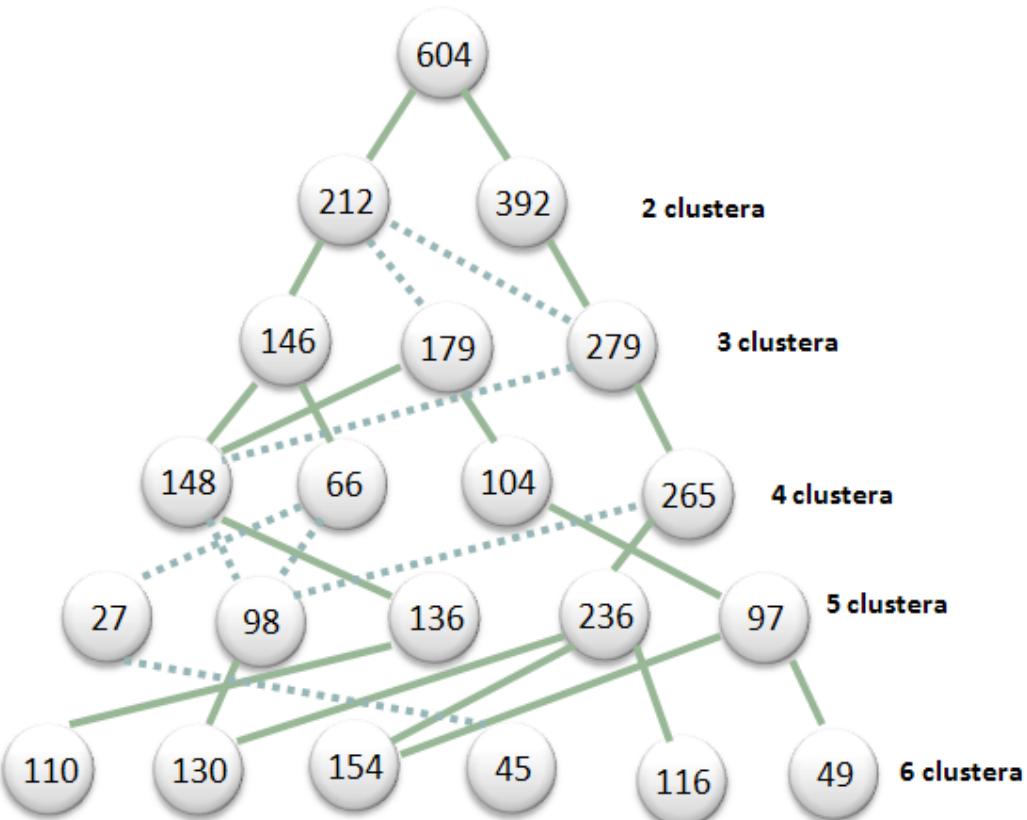
Cluster-analiza - rezultati i interpretacija na uzorcima opće, predstručne i stručne javnosti

Kao što smo sa faktorskom analizom utvrdili zajedničke komponente, koje leže u osnovi stava prema trgovini ljudima - postupkom traženja interkorelacija između pojedinih karakteristika naših učesnika, tako smo i sa cluster-analizom utvrdili homogene skupine koje ovaj složeni postupak vrši po osnovi međusobne bliskosti učesnika u jednoj skupini i međusobne različitosti tih učesnika u drugoj skupini također utvrđenoj istim postupkom.

Dakle, cluster-analizom uspoređivanja karakteristika svakog učesnika sa karakteristikama svih drugih učesnika generiraju se homogene skupine, koje su unutar sebe slične, a istovremeno međusobno različite.

Tako, naprimjer, postupak cluster-analize se ponavlja dok se ne dođe do najveće klasifikacije poslije koje nije više moguća ili logična dalja razdioba.

Sljedeći shematski prikaz to zorno prikazuje:

Grafikon 17. Razdiobe pojedinih clusterova pod uslovom povećanja njihovog broja - primjer izведен na podacima uzorka opće javnosti

Na osnovu podataka kako su učesnici odgovarali na tvrdnje o stavovima prema trgovini ljudima, cluster-analizom dobili smo sedam homogenih skupova (*clusterova*), a na prethodnom shematskom prikazu ilustrirano je kako se kvantitativno dijelila (klasificirala)

opća javnost. Sljedeći tabelarni prikaz daje kvantitativni izraz podjele učesnika iz šestog u sedmi cluster.

Tabela 11. Brojčani prikaz razdiobe učesnika iz šestog u sedmi cluster na uzorku opšte javnosti

Clusteri Brojevi slučajeva	1	2	3	4	5	6	7	Ukupno %
1	48	1	61	0	0	0	0	110
2	11	83	0	32	0	4	0	130
3	43	0	0	0	0	110	1	154
4	0	8	15	0	22	0	0	45
5	0	0	0	77	0	39	0	116
6	0	0	0	0	0	0	43	49
Ukupno %	102	92	76	109	22	153	44	604

Vidimo da se prvi cluster od šest ukupno clustera razdvojio u prvi i treći cluster, drugi od ukupno šest clustera razdvojio se u drugi i četvrti cluster i tako redom.

Homogene skupine učesnika iz opće javnosti – građanstva

Sljedeća tabela prikazuje od kojih karakteristika su definirani pojedini od sedam posebnih skupina učesnika iz građanstva.

Tabela 12. Prikaz finalnih centara cluster-analize po pojedinim karakteristikama učesnika opće javnosti

Oznaka varijable	Skraćeni naziv varijable	Clusteri – finalni centri						
		Cl/1	Cl/2	Cl/3	Cl/4	Cl/5	Cl/6	Cl/7
V 9	..seks. ekspl. preselila u ilegalu (kuće)	7	9	8	9	10	8	6
V 10	..prost. većinom žrtve trg. ljudima	5	8	6	9	8	6	3
V 11	...među žrtvama prednjače domaće	5	8	6	9	8	6	2
V 12	..većina klijenata ne razmišlja o žrtvi	9	9	8	9	10	9	6
V 13	.klijenti ne moraju voditi računa o žr	2	3	4	1	8	1	2
V 14	..sam ponekad koristi seks usluge	1	1	2	0	5	0	0

V 15	..djeca koja prose većinom su žrtve	6	9	6	9	9	8	4
V 16	..podsvjesno zna ali ipak daje prosjac	6	6	7	5	9	3	4
@ 17	..prihvatljiv je ugovoren brak malolj	2	3	5	0	7	0	1
@18	...ugovoren brak je rijetko trg ljudi	5	6	6	3	8	2	2
V 19	..radnici bez naknade su žrtve trgov.	6	9	6	9	9	6	2
V 20	...prodaja organa je nužno zlo	4	5	8	1	9	1	2
V 21	...opravdano je kupovati embrije	2	2	5	0	7	0	1
V 22	...ne bi volio za susjeda žrtvu	3	3	6	1	7	1	2
V 23	...većina žrtava i sama je kriva	4	5	6	3	9	2	2
V 24	...lok. zajed. imaju dovoljno resursa	3	5	4	5	9	2	2
@25	...nevladine org. su bolje pripremlje	6	8	6	8	9	6	3
I Komp. var.	Generalni stav prema trg. ljudima	38	55	42	56	64	43	21
II Komp. var.	Stav prema pris. braku i prod. org.	16	18	29	5	39	5	8
III Komp. var.	Stav prema seksual. uslugama žrtv.	16	18	21	13	31	12	11
Ukup. N 604 N u clusteru		108	92	76	109	22	153	44
% u clusteru		17,9	15,2	12,6	18,0	3,6	25,4	7,3

Interpretacija rezultata cluster-analize

Cl 1 (108 ili 17,9% - pretežno neutralni) – učesnici u ovome clusteru pretežno su neutralnog stava prema trgovini ljudima, odnosno prema seksualnoj i radnoj eksploraciji i imaju uvjerenje da danas među žrtvama seksualne eksploracije prevladavaju domaće žrtve. Neutralni su, također i u pogledu odgovornosti žrtve za stanje u kojem se nalazi, a također su neutralni prema mišljenju da danas među žrtvama seksualne eksploracije prevladavaju domaće žrtve. Neutralno mišljenje zadržavaju prema prodaji ljudskih orga-

na zbog siromaštva i nisu uvjereni da se iza ugovorenih brakova maloljetnih osoba krije trgovina ljudima. Nasuprot posljednjem, izrazito su protiv kupovine ljudskih embrija na ilegalnom tržištu. Najkritičniji su u pogledu ponašanja korisnika seksualnih usluga, koji ne vode računa da li se "s druge strane" nalazi moguća žrtva trgovine ljudima. Ocjenjuju slabim resurse lokalnih zajednica, a mogućnosti NVO prosječnim kada je u pitanju pomaganje žrtvama. Potrebno je ukazati da pored ove neutralne tendencije ova skupina građana osuđuje ispoljavanje predrasuda protiv žrtava koje su izašle iz lanca trgovine.

Prema zbrojenim rezultatima na kompozitnim varijablama u pogledu generalnog stava prema trgovini ljudima spadaju u neutralnu zonu, a isto tako su pretežno neutralni u stavu prema prisilnim brakovima i prodaju ljudskih organa te u stavu prema korištenju seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima.

CI 2 (92 ili 15,2% - kritični i neutralni) – izrazito se slažu da je većina osoba koje se bave prostitucijom ustvari žrtva trgovine te da su to djeca koja prosjače i radnici koje duže vremena rade bez naknade. Smatraju i naglašavaju da danas prednjače domaće žrtve seksualne eksploracije. Neutralni su u pogledu prodaje organa zbog siromaštva, ali osuđuju kupovinu ljudskih embrija na ilegalnom tržištu. Također, neutralni su u pogledu odgovornosti samih žrtava seksualne eksploracije. Ne slažu se s ponašanjem korisnika seksualnih usluga koji ne vode računa da li se "s druge strane" nalazi moguća žrtva trgovine. Ne slažu se s kulturnoškim opravdanjem prisilnih brakova maloljetnih osoba, ali su neutralni u pogledu uvjerenja da se vrlo rijetko iza njih krije trgovina ljudima. Smatraju da su NVO bolje pripremljene od državnih organa i lokalnih zajednica da pruže pomoć žrtvama.

Prema zbirnom rezultatu na kompozitnim varijablama učesnici svrstani u ovaj cluster kritični su u svom općem stavu prema trgovini ljudima, ali pretežno ne odobravaju prisilne brakove maloljetnika i prodaju ljudskih organa i embrija te su neutralni prema seksualnoj eksploraciji odnosno korištenju seksualnih usluga od mogućih žrtava trgovine ljudima.

CI 3 (76 ili 12,6% potpuno neutralni) – Izrazito su neutralni kao i pojedinci iz prvog clustera, ali se od njih razlikuju po tome što ispoljavaju veću neutralnost u pogledu pitanja prisilnih brakova i prodaje ljudskih organa i kupovine embrija na ilegalnom tržištu. Također su nešto blaži u osudi ponašanja korisnika seksualnih usluga.

Na svim kompozitnim varijablama učesnici ovog clustera dosljedno zauzimaju neutralne pozicije.

CI 4 (109 ili 18,0% izrazito kritični) – izrazito osuđuju pojavu trgovine i seksualne eksploracije žena/djevojaka te prosjačenje djece i rad radnika bez naknade, prodaju ljudskih organa i kupovinu ljudskih embrija na ilegalnom tržištu, prisilne brakove maloljetnih osoba i ispoljavanje bilo kakvih predrasuda prema žrtvama koje su izašle iz lanca trgovine ljudima. Jedino su neutralni prema resursima lokalnih zajednicama, dok NVO smatraju znatno opremljenijim nego zvanične državne organe.

Na sve tri kompozitne varijable zauzimaju izrazito kritičku poziciju.

Cl 5 (22 ili 3,6% disonantni) – izrazito osuđuju seksualnu i radnu eksploraciju odraslih i prinudno prosjačenje djece, a istodobno izrazito se slažu s opravdanjem prinudnih ugovorenih brakova maloljetnih osoba koje ne smatraju izvorištem posebnog oblika trgovine ljudima. Također, izrazito se slažu s prodajom ljudskih organa i opravdanjem kupovine ljudskih embrija na ilegalnom tržištu. Također, slažu se s mišljenjem da oni koji su se odlučili platiti seksualnu uslugu ne trebaju voditi računa o tome da li im uslugu pruža žrtva trgovine ljudima! Ujedno oni jedini od pripadnika svih utvrđenih clustera imaju neutralan stav u pogledu osobnog korištenja plaćenih seksualnih usluga.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama ovi učesnici zauzimaju najkritičniju poziciju na kompozitnoj varijabli općeg stava prema trgovini ljudima, ali nasuprot tome pretežno podržavaju odobravajuću poziciju u pogledu toleriranja prisilnih brakova maloljetnih osoba i prodaje ljudskih organa i embrija te imaju izrazito tolerantan stav prema korištenju seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima.

Cl 6 (153 ili 25,4% kritični) – slažu se s mišljenjem da su djeca koja prose na raskrsnicama žrtve trgovine ljudima, ali su neutralni prema seksualnoj i radnoj eksploraciji odraslih. Izrazito osuđuju pojavu prisilnih brakova, prodaju ljudskih organa i kupovinu ljudskih embrija na ilegalnom tržištu. Također, izrazito se ne slažu s mišljenjem da korisnici seksualnih usluga ne moraju voditi računa da li je "s druge strane" žrtva trgovine. Vrlo su kritični prema resursima lokalnih zajednica da pomognu žrtvama, dok u pogledu sposobljenosti NVO zauzimaju neutralan stav.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama učesnici ovog clustera zauzimaju pretežno neutralnu poziciju u općem stavu prema trgovini ljudima, ali su izrazito kritični na kompozitnoj varijabli prisilnih brakova maloljetnih osoba i prodaje ljudskih organa te na kompozitnoj varijabli korištenja seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima.

Cl7 (44 ili 7,3% kontradiktorni) – izrazito se ne slažu da su većina osoba koje pružaju seksualne usluge i djeca koja se bave prosjačenjem na raskrsnicama žrtve trgovine ljudima. To isto misle i za radnike koji duže vrijeme rade bez naknade. Nasuprot tome izrazito osuđuju prisilne brakove te prodaju ljudskih organa i kupovinu ljudskih embrija na ilegalnom tržištu i vrlo su kritični prema ponašanju korisnika seksualnih usluga koji ne vode računa da li je "s druge strane" žrtva trgovine ljudima. Ulogu lokalnih zajednica i NVO podjednako negativno ocjenjuju s obzirom na resurse i pripremljenost da pomognu žrtvama.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama pokazuju sljedeće: na kompozitnoj varijabli općeg stava prema trgovini ljudima izrazito do pretežno se ne slažu sa opstojanjem te pojave. Nasuprot tome, vrlo su kritični prema pojavi prisilnih brakova maloljetnih osoba i prema prodaji ljudskih organa i embrija te osudi korištenja seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima.

Općenito gledano, cluster-analiza induktivnim objektivnim metodom razvrstala je sve

naše učesnike u sedam razdvojenih skupina po osnovi njihovih opredjeljenja u pogledu fenomena trgovine ljudima.

Kritički pojedinci svrstani su u četvrti cluster (izrazito kritični 18,0%), šesti cluster (kritični 25,4%), drugi cluster (kritični i neutralni 15,2%). Dakle, kritički opredijeljenih pojedinca protiv trgovine ljudima ima 58,6% od ukupno učesnika iz populacije opće aktivne građanske javnosti.

Neutralni učesnici svrstani su u treći cluster (potpuno neutralni 12,6%) i prvi cluster (pretežno neutralni 17,9%). Ukupno smo dobili 30,5% neutralnih učesnika kojima se mogu pribrojiti i kritični i neutralni iz drugog clustera (15,2%).

Disonantni učesnici svrstani su u peti cluster (disonantni 3,6%) i sedmi cluster (kontradiktorni 7,3%).

Općenito, možemo zaključiti da je opća javnost vrlo diferencirana po osnovi svojih temeljnih stavova prema trgovini ljudima. Neupitno kritičkih ima 43,4% (zbroj iz clustera 4 i 6), dok neutralnih u pogledu stava prema trgovini ljudima i njenim pojedinim oblicima ima 30,5% i ako tome dodamo granično kritički neutralne (15,2%), možemo utvrditi da je u općoj građanskoj javnosti prisutno znatno jezgro od gotovo polovine učesnika na koje je potrebno i moguće medijski i akcijski djelovati da jasnije iznesu svoje percepcije i stavove prema trgovini ljudima.

Homogene skupine predstručne javnosti – studenata

Cluster-analiza utvrdila je pet homogenih skupina unutar uzorka učesnika iz redova studenata.

Tabela 13. Homogene skupine predstručne javnosti-studenata

Oznaka varijable u III stavovi	Skraćeni naziv varijable	Clusteri – finalni centri				
		Cl/1	Cl/2	Cl/3	Cl/4	Cl/5
V 1	...seks ekspl. preselila se u ilegalu (kuće)	8	9	10	5	8
V 2	...prost. su većinom žrtve trgov. Ljudima	5	7	9	2	5
V 3	..među žrtvama vode 'domaće žrtve'	5	7	7	2	6
V 4	klijenti ne misl da li je žrtva trgovine	8	9	9	6	8
V 5	...klijent ne vodi računa da li je žrtva trg.	4	1	7	2	2

V 6	..i sam traži i plaća seksualne usluge	1	1	1	0	0
V 7	...djeca prosjaci su žrtve trgovine ljudima	6	9	9	3	7
V 8	..često dajem novac prosjacima	7	6	6	5	6
@ 9	...prihvatljiv je prisilni brak maloljetnika	4	1	6	2	1
@10	...ugovoren brak je rijetko trgovina ljud.	6	2	7	2	3
V 11	...radnici bez naknade su žrtve trgovine	6	9	8	3	5
V 12	...prodaja organa je nužno zlo za sirom.	7	2	8	3	2
V 13	...opravdana je ilegalna kupnja embrija	4	1	4	0	1
V 14	...ne bih volio prvog susjeda žrtvu trgov.	5	1	4	3	1
V 15	žrtve su djelomično i same odgovorne	6	2	8	3	4
V 16	...lokalne zajed. Imaju dovoljno resursa	4	4	6	2	3
@17	..nevladine org. su bolje pripremljene	5	8	8	4	5
I Komp. var.	Generalni stav prema trg. ljudima	39	52	56	21	40
II Komp. var.	Stav prema ne/odobravanju prisilnog braka i prodaji ljudskih organa	24	7	29	11	9
III Komp. var.	Stav prema korištenju seks usluga žrt	19	14	25	13	14
Ukup. N 184 %		58	42	16	23	45
		31,5	22,8	8,7	12,5	24,5

Cl 1 (58 ili 31,5% neutralni) - pretežno se slažu da se seksualna eksploatacija preselila u ilegalu i da kupci seksualnih usluga ne razmišljaju da li je ta osoba "s druge strane" žrtva trgovine ljudima. U pogledu daljih tvrdnji izražavaju neutralni odnos prema tvrdnji da među današnjim žrtvama seksualne eksploatacije prevladavaju domaće žrtve, da su

djeca koja prose na raskrsnicama žrtve trgovine ljudima, da se ugovoreni prisilni brakovi maloljetnika rijetko mogu tretirati kao trgovina ljudima, da su radnici koji rade bez naknade žrtve trgovine ljudima te da su lokalne zajednice i NVO učinkovite u pomoći žrtvama. Dakle, njihovo je uvjerenje u pogledu svih oblika trgovine ljudima pretežito do potpuno neutralno.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama zauzimaju posve neutralnu poziciju po svom općem stavu prema trgovini ljudima te su neutralni i prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba i prodaji ljudskih organa te korištenju seksualnih usluga (mogućih) žrtava.

CI 2 (42 ili 22,8% kritični) – smatraju da nema opravdanja za stav da kupac seksualnih usluga ne razmišlja da li je "s druge strane" žrtva trgovine ljudima. Izrazito su uvjereni da su djeca prosjaci i radnici koji rade bez naknade žrtve trgovine ljudima te da su NVO bolje pripremljene od državnih organa da pruže pomoći žrtvama. Izrazito se ne slažu s kulturnoškim opravdanjem ugovorenih brakova maloljetnih osoba, niti sa prodajom ljudskih organa niti embrija. Ne misle da su žrtve i same djelomično odgovorne za to što im se dogodilo te izrazito osuđuju predrasudu prema žrtvama seksualne eksplatacije, kada ove izađu iz lanca trgovine ljudima. Dakle, njihova kritička pozicija prema svim oblicima trgovine ljudima je vrlo dosljedna.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama izrazito su kritični prema opstojanju trgovine ljudima i prema prisilnim brakovima i prodaji ljudskih organa i embrija. Također su kritični prema korištenju seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima.

CI 3 (16 ili 8,7% pretežito kritični) – u potpunosti se slažu da se seksualna eksplatacija preselila u "ilegalu" privatnih stanova i kuća i da su među današnjim osobama koje se bave prostitucijom većinom žrtve trgovine ljudima, ali nisu tako identično uvjereni da kupac seksualnih usluga mora voditi računa da li je "s druge strane" žrtva trgovine ljudima, niti da danas među osobama seksualne eksplatacije prednjače domaće žrtve. Izrazito su uvjereni da su djeca koja prose na raskrsnicama žrtve trgovine ljudima i nešto manje izrazito su uvjereni da su radnici koji rade bez naknade također žrtve trgovine ljudima. Pretežno su neutralni u pogledu stava da su ugovoreni brakovi maloljetnih osoba prihvativi i smatraju da se tu u rijetkim slučajevima radi o trgovini ljudima.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama izrazito su kritični po svom općem stavu prema trgovini ljudima, ali su pretežno neutralni prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba i prodaji ljudskih organa i embrija. Pretežno su kritični prema korištenju seksualnih usluga (mogućih) žrtava trgovine ljudima. Izrazito su kritični prema mogućnostima lokalnih zajednica i NVO da pruže odgovarajuću i učinkovitu pomoći žrtvama.

CI 4 (33 ili 12,5% oponirajući) – zadržavaju neutralno mišljenje u pogledu procjene da li se prodaja seksualnih usluga preselila u "ilegalu" privatnih kuća i stanova. Negiraju da je većina osoba koja pruža seksualne usluge u stvari žrtva trgovine ljudima i da danas među žrtvama prednjače domaće žrtve. Djecu koja prose na raskrsnicama izrazito ne

smatraju žrtvama trgovine ljudima, niti to smatraju radnike koje rade duže vremena bez naknade. No, istovremeno ne slažu se sa opravdavanjem prisilnih brakova maloljetnih osoba, niti prodajom ljudskih organa i embrija. Izrazito se ne slažu da lokalne zajednice imaju dovoljno resursa da pomognu žrtvama trgovine ljudima i drugim ugroženim građanima, dok u odnosu na pripremljenost NVO zadržavaju neutralni stav.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama izražavaju negativan stav prema opstojanju trgovine ljudima i posebno se negirajuće odnose u pogledu prisutnosti seksualne eksploracije žrtava. Nikako ne prihvataju opravdanje za prisilne brakove i prodaju ljudskih organa i embrija. Neutralni su u pogledu mogućnosti lokalnih zajednica i NVO.

Cl 5 (45 ili 24,6% pretežito neutralni) – izražavaju neutralni stav prema tvrdnji da su osobe koje danas pružaju seksualne usluge žrtve trgovine ljudima. Imaju neutralni stav prema tvrdnji da radnici koji rade duže vremena bez naknade također žrtve trgovine ljudima. Isti neutralni stav zadržavaju u pogledu uvjerenja da su i same žrtve odgovorne, jer su se upustile u neizvjesnu avanturu koja ih je dovela u poziciju trgovine ljudima. Izrazito su kritički nastrojeni protiv prisilnih brakova maloljetnih osoba, prema prodaji ljudskih organa i embrija, kao i protiv predrasuda prema žrtvama seksualne eksploracije.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama zauzimaju gornji segment neutralnosti općeg stava prema trgovini ljudima, a izrazito su kritični prema prisilnim brakovima i prodaji ljudskih organa i korištenju seksualnih usluga (mogućih) žrtava trgovine ljudima. Izrazito se ne slažu da su resursi lokalnih zajednica nedovoljni da pruže pomoć žrtvama trgovine ljudima, a neutralni su u pogledu procjene da su NVO bolje pripremljene da pruže pomoć od državnih organa.

Općenito gledano, ova cluster-analiza razvrstala je sve naše učesnike u pet međusobno razdvojenih skupina (clustera) učesnika iz redova predstručne javnosti koji su unutar sebe bliski po stavovima i uvjerenjima o trgovini ljudima;

Kritički učesnici svrstani su u clusterima dva (izrazito kritični 22,8%), tri (pretežito kritični 8,7%) i u clusteru pet (selektivno kritično neutralni 24,6%). Sumiranjem postotaka ovih clustera dobijamo da 56,1% predstavnika predstručne javnosti – studenata izražava više ili manje kritičan stav te će kao takvi neupitno podržati sve akcije i mjere koje će se provoditi na planu suzbijanja trgovine ljudima.

Neutralni učesnici svrstani su u cluster jedan (neutralni 31,5%) i cluster pet (pretežno neutralni 24,6%) što zajedno iznosi 56,1% učesnika iz redova studentske populacije koji zadržavaju i ispoljavaju neutralan odnos prema trgovini ljudima.

Disonantni učesnici svrstani su u cluster četiri koji smo nazvali "oponirajući", jer su svojim stavom negiranja postojanja i starih i novih oblika trgovine ljudima disonantni u odnosu na ostale homogene skupine koje je iznjedrila cluster-analiza. Njihovo prisustvo u studentskoj populaciji nije baš ni malo, kada se uzme u obzir da se radi o predstvincima onog dijela budućih stručnjaka čija će profesionalna aktivnost dominanto biti orijentirana na suzbijanje trgovine ljudima i pomoći žrtvama.

Općenito, možemo zaključiti da je u studentskoj populaciji sličnoj našem uzorku u pogledu stavova prema trgovini ljudima, prisutno samo 31,5% kritičnih (zbroj postotaka drugog i trećeg clustera) od ukupnog broja učesnika iz redova posebno profesionalno usmjerene predstručne javnosti. Taj postotak je izraženo niži nego kod opće javnosti (58,6%) i u tome smislu ne može biti zadovoljavajući, posebno kada se ima u vidu da se radi o budućim nosiocima borbe protiv trgovine ljudima i zaštite njenih žrtava. Neprihvatljivo je da u toj javnosti, koja će se sutra baviti problematikom suzbijanja trgovine ljudima, svaki drugi odnosno njih 56,1% zauzima neutralan stav, a 12,5% ih ima dosljedno oponirajuće stavove i uvjerenja u pogledu trgovine ljudima. Ovo je naročito važno, jer među onih 31,5% kritičnih imamo 8,7% pretežito kritičnih koji izražavaju kritičnost samo prema prisilnim brakovima i prodaji ljudskih organa, a neutralni su prema seksualnoj eksploataciji mogućih žrtava trgovine ljudima i neutralni u svom općenitom stavu prema trgovini ljudima.

Dodamo li tome i disonantno-oponirajuće (12,5%), očigledno je da je potrebno kroz obrazovne programe i kampanje djelovati unutar studentske populacije. Tokom njih treba naglašavati važnost kritičkog stava prema trgovini ljudima te obrazlagati specifičnost tog fenomena i društvenu potrebu suzbijanja svih vidova diskriminacije na kojoj on počiva.

Usuđujemo se ukazati da bi kampanje među studentima trebali provoditi predstavljanjem zanimljivih tema o ugrožavanju ljudskih prava i sloboda te prikazima specifičnih slučajeva u kojima se ogleda sva okrutnost i rafiniranost trgovine ljudima.

Možda bi povodom ovog istraživanja dobra preporuka bilo i to da se ostvari kvalitetan obrazovni utjecaj kroz akademsku raspravu o tom fenomenu i ukaže na njegove sociološke i kulturološke korijene, kao i na razgranatost kriminalnih mreža koje se bave ovom vrstom transnacionalnog organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini.

Homogene skupine stručne javnosti – policija, sudstvo, socijalni radnici, i NVO

Cluster-analiza provedena na uzorku stručne javnosti izlučila je četiri clustera u kojima su svrstani svi učesnici iz ovog segmenta po kriterijima homogenosti njihovih stavova prema trgovini ljudima. Po kojim karakteristikama stavova su slični i kako se pozicioniraju na kompozitnim varijablama daje sljedeći tabelarni prikaz.

Tabela 14. Rezultati cluster-analize provedene na podacima stručne javnosti

Oznaka varijable	Skraćeni naziv varijable	Clusteri – finalni centri			
		Cl/1	Cl/2	Cl/3	Cl/4
V 1	...seks ekspl. preselila se u 'ilegalu' (kuće)	9	7	9	9
V 2	...prost. su većinom žrtve trg. ljudima	8	4	6	9

V 3	...među žrtvama vode 'domaće žrtve'	9	6	8	8
V 4	.klijent ne misli da li je žrtva trgovine	9	9	9	9
V 5	...klijent ne vodi računa da li je žrtva trg.	1	2	4	6
V 6	sam ponekad traži i plaća seks usluge	1	1	1	3
V 7	djeca koja prose su žrtve trg. ljudima	9	6	9	9
V 8	..često dajem novac prosjacima	5	3	5	6
@ 9	..prihvatljivi su brakovi maloljetnika	0	2	4	7
@10	...prisilni brakovi su rijetko trgovina	3	3	6	9
V 11	...radnici bez naknade su žrtve trgovine	7	4	7	8
V 12	...radi siromaštva se prodaju organi	1	2	6	8
V 13	...ilegalna kupnja ljudskih embrija	0	1	3	7
V 14	...nakon izlaska - prvi susjed - ne	1	2	3	6
V 15	žrtve su djelomično i same odgovorne	3	3	5	8
V 16	..BiH mogu učiniti reintegraciju žrtvi	5	2	4	7
@17	NVO su bolje osposobljene za pomoć	4	4	5	8
I Komp. var.	Generalni stav prema trg. ljudima	55	34	49	57
II Komp. var.	Stav prema prisil. braku i prodaji org.	6	10	21	37
III Komp. var.	Stav prema seks uslugama žrtava	15	14	19	26
Ukup. N 195		61	46	60	28
%		31,3	23,6	30,8	14,3

Cl 1 (61 ili 31,3% - izrazito kritični) – izrazito se slažu da se pružanje seksualnih usluga prešelilo u ilegalne privatne prostore, da većina klijenata ne razmišlja o mogućim žrtvama, da su djeca koja prose žrtve trgovine ljudima, ali nešto manje smatraju žrtvama radnike koji duže vrijeme rade bez naknade. Prodaju ljudskih organa izrazito osuđuju i smatraju da se ničim ne može opravdati kupovina ljudskih embrija na ilegalnom tržištu. Izrazito se ne slažu s kulturno-ološkim opravdanjem prisilnih ugovorenih brakova i smatraju ih trgovinom ljudima. Izrazito su protiv ispoljavanja predrasuda prema žrtvama seksualne eksploracije, ali su neutralni u odnosu na mišljenje da je i sama žrtva djelomično odgovorna za to što joj se dogodilo.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama ovi učesnici spadaju u izrazito kritične po pozicijama na sve tri kompozitne varijable.

CI 2 (46 ili 23,6% neutralni i kritični) – neutralni su u pogledu toga ko se sve može svrstati u žrtve trgovine ljudima i ne misle da je većina osoba koje se bave prostitutnjom žrtva trgovine, niti žrtvama smatraju radnike koji rade duže vrijeme bez naknade. Ne slažu se s opravdavanjem prisilnih brakova i mišljenjem da se iza njih rijetko krije trgovina ljudima. Protive se ispoljavanju predrasuda prema žrtvama seksualne eksploracije, kada ona izade iz lanca trgovine ljudima i izrazito su protiv prodaje ljudskih organa i kupovine ljudskih embrija na ilegalnom tržištu.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama učesnici svrstani u ovaj cluster spadaju u neutralnu zonu po svom općem stavu prema trgovini ljudima i izrazito kritičnu zonu po svom neprihvaćanju prisilnih brakova i njihovog opravdavanja te prodaju ljudskih organa i embrija na ilegalnom tržištu, kao i u pogledu korištenja seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima.

CI 3 (60 ili 37,6% selektivno kritični) – naglašeno percipiraju da danas među žrtvama seksualne eksploracije prednjače domaće žrtve, izrazito smatraju djecu prosjake žrtvama trgovine ljudima, ali ne u toj mjeri i radnike koji duže vrijeme rade bez naknade. Neutralni su prema opravdavanju prodaje ljudskih organa i embrija na ilegalnom tržištu bijedom i siromaštvom. Također, neutralni su prema kulturološkom opravdavanju prisilnih brakova i uglavnom se slažu da se iza toga rijetko krije trgovina ljudima. Neutralni su prema korištenju seksualnih usluga pri čemu ne razmišljaju o mogućnostima da se radi o žrtvama trgovine ljudima. Smatraju da su NVO bolje pripremljene za pomoć žrtvama od zvaničnih državnih organa.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama iskazuju izrazito kritički stav prema pojavi trgovine ljudima, ali su neutralni u pogledu pojedinih vidova te pojave, prisilnih brakova te korištenja seksualnih usluga.

CI 4 (28 ili 14,4% disonantni) – izrazito se slažu da je većina osoba koje se bave prostitutnjom i djece koja prose na raskrsnicama žrtve trgovine ljudima. Nešto manje izraženo se slažu da su žrtve i radnici koji duže vremena rade bez naknade. Istodobno, slažu se s mišljenjem da su i žrtve seksualne eksploracije i same odgovorne za svoj položaj te da su prisilni brakovi kulturološki opravdani i vrlo rijetko posljedica trgovine ljudima. Smatraju da se prodaja ljudskih organa može opravdati bijedom, a također smatraju opravdanom kupovinu embrija na ilegalnom tržištu za one koji jedino tako mogu osigurati potomstvo. Neutralni su po pitanju odgovornosti korisnika seksualnih usluga koje im pružaju moguće žrtve trgovine ljudima. Najizraženije, u odnosu na sve druge clustere, slažu se s mišljenjem da su NVO bolje pripremljeni od zvaničnih državnih organa.

Prema zbirnim rezultatima na kompozitnim varijablama učesnici svrstani u ovaj cluster iskazuju kognitivnu disonancu u svojim stavovima prema trgovini ljudima. Dok su izrazito kritični u svom općem stavu prema trgovini ljudima, dotele opravdavaju pojedine oblike koji su neupitno uključeni u određeni vid trgovanja ljudima.

Općenito gledano, cluster-analiza razvrstala je sve učesnike iz stručne javnosti u sljedeće grupacije:

Kritički učesnici svrstani su u cluster jedan (izrazito kritični 31,3%) i tri (selektivno kritični 30,7%). Dakle, po ovom svrstavanju mi bismo imali 52,0% kritičkih učesnika. Po našem mišljenju, vrlo je upitno koliko možemo neutralne i kritične iz clustera 2 (23,6%) tretirati bezrezervno u grupaciji učesnika iz stručne javnosti koja je dovoljno kritična prema trgovini ljudima upravo zbog njihove osnovne profesionalne aktivnosti - suzbijanja ove kriminalne pojave i/ili pružanja pomoći žrtvama. Naime, kod njih je očito postojanje izvjesne kognitivne disonantnosti među stavovima pa se opravdano možemo zapitati da li takvi njihovi neutralni stavovi utječu na njihovo ponašanje?

Neutralni i kritički učesnici saturiraju cluster dva pri čemu je vrijednosna ocjena podatka da svaki četvrti (23,6%) ima ovakav stav diskutabilna. Nije jasno razumljivo kako učesnici iz ovog clustera mogu imati neutralan stav o tome, ko se sve može svrstati u žrtve trgovine ljudima i da su rezervirani prema konstataciji da je većina osoba koje se bave prostitucijom u stvari žrtva trgovine ljudima, te odbijanje shvaćanja da se može na kriminalni način provoditi totalno radno iskorištavanje u kome se radnicima svjesno i namjerno uskraćuje pravo na naknadu i/ili obeštećenje i mjesecima dovodi u pitanje njihova egzistencija, a godinama uništava njihovo ljudsko dostojanstvo prevarama i obmanama kojim je cilj osiguranje vlastite dobiti i zadržavanje nekretninskog i pokretninskog bogatstva i luksuza!

Dakle, učesnici iz ovog clustera (dva) na neki način ispoljavaju disonantne stavove i u tom smislu predstavljaju pomalo oponirajuće elemente unutar kritičkog djela stručne javnosti.

Disonantni učesnici (14,4%) svrstani su u cluster četiri i iskazuju karakterističnu kognitivnu disonancu između vrlo kritičnog općeg stava prema trgovini ljudima i tolerantnog (nekritičkog) odnosa prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba i prodaji ljudskih organa i embrija te korištenja seksualnih usluga od mogućih žrtava trgovine ljudima.

Općenito, možemo zaključiti da je unutar stručne javnosti prisutna glavna razdjelnica po osnovi posebnih stavova prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba s jedne strane te stavova o korištenju seksualnih usluga od mogućih žrtava s druge strane.

Dakle, radi se o različitom djelovanju kognitivne disonance između ove dvije vrste stavova; ¼ učesnika (23,6% cluster dva neutralni i kritični) ne prihvata opći stav da se većina osoba koje se bave prostitucijom može svrstati u žrtve trgovine ljudima, ali osuđuju korištenje seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima i ponašanje u kojem kupac seksualnih usluga ne vodi računa o tome da li se s druge strane nalazi žrtva trgovine ljudima. Neutralnost izražena prema djeci-prosjacima i radnicima koji rade bez naknade ukazuje da oni svoj odnos prema pojavi trgovine ljudima prvenstveno zadržavaju u odnosu na oblik seksualne eksploracije stvarnih žrtava trgovine ljudima i neodobravanju prisilnih brakov i prodaji ljudskih organa, dok djecu-prosjake i radnike bez naknade ne mogu (kognitivno) i ne žele (afektivno) svrstati u žrtve trgovine ljudima.

Trećina učesnika (37,6% cluster tri) selektivno su kritični u odnosu na prije spomenute učesnike. Oni zadržavaju neutralni stav prema opravdavanju prisilnih brakova i prodaji ljudskih organa, tolerantan neutralni odnos prema korištenju seksualnih usluga (mogućih) žrtava trgovine ljudima. Nasuprot tome, djecu-prosjake izrazito smatraju žrtvama, a također se kritički odnose prema radnoj eksploataciji odraslih koji duže vremena ne dobijaju naknadu za svoj rad. Dakle, oni su u kognitivnoj disonanci u pogledu kritičkog općenitog stava o trgovini ljudima i tolerancije (nekritičnosti) prema drugim vidovima ove kriminalne i sociopatološke pojave, dok djecu-prosjake izrazito smatraju žrtvama trgovine ljudima, a i radnike koji duže vremena rade bez naknade skloni su tretirati kao žrtve trgovine ljudima.

Očita je činjenica da je unutar stručne javnosti potrebno razvijati program aktivne rasprave o savremenom licu fenomena trgovine ljudima i suočiti se s kognitivnim i afektivnim disonancama njihovih stavova i shvaćanja "Janusove" prirode ovog fenomena, koja ih nesumnjivo ograničava u njihovom ponašanju i djelovanju

Značaj razlika i povezanosti karakteristika učesnika i njihovog generalnog stava prema trgovini ljudima

Treći osnovni problem istraživanja bio je postavljen u obliku pitanja: šta i koliko je moguće predvidjeti da će se ispoljiti društveno prihvatljivi stavovi i ponašanje prema trgovini ljudima ovisno o pojedinim karakteristikama učesnika i stupnju njihove obaviještenosti te iskazivanje uvjerenja o prisutnosti te pojave u današnjoj BiH?

Sljedeći grafički prikaz ilustrira naš pristup obradi rezultata i provjeri spomenutih odnosa:

KARAKTERISTIKE	UVJERENJE O PRISUTNOSTI POJAVE TRGOVINE LJUDIMA U BiH	PONAŠANJE
26 Spol		
27 Godine		
28 Obrazovanje		
29 Bračni status		
30 Dosjelost		
31 Vlasništvo stana/kuće		
32 Ne/zaposlenost		
33 Finansije		
34a Gledanje TV-javnog servisa		
34b Vijesti sa interneta		

GENERALNI STAV PREMA TRGOVINI LJUDIMA

Grafikon 18. Dijagram utvrđivanja razlika i povezanosti uvjerenja, stavova i ponašanja prema pojavi trgovine ljudima u BiH

Prikazani dijagram usmjerava i objašnjava pristup provjere utjecajnosti pojedinih karakteristika učesnika iz uzorka opće javnosti na uvjerenja, stavove i ponašanje prema pojavi trgovine ljudima.

Potom, isti dijagram prikazuje propitivanje odnosa između uvjerenja i generalnog stava ne/osude trgovine ljudima i posebno odnos uvjerenja i ponašanja te stavova i ponašanja.

Obrada rezultata zadržala se na nivou non-parametrijske statistike, u toku koje ćemo provjeriti utjecaj karakteristika učesnika iz uzorka opće javnosti na ponašanja, a potom provjeriti odnose uvjerenja – stavova – ponašanja.

Zbog prirode naših podataka mogli smo samo primijeniti koeficijent kontingencije (CC).

Odnos karakteristika učesnika i njihovih ponašanja u situaciji susreta sa žrtvom trgovine ljudima

Tabela 15. Prikaz značajnih koeficijenata kontingencije (CC) – asocijacije pojedinih karakteristika učesnika iz uzorka opće javnosti sa njihovim ponašanjem

Karakteristike učesnika	PONAŠANJA			
	5 Ne/bi prijavio seksualnu eksploraciju	5.1 Način prijave	6. Ne/bi prijavio	6.1 Način prijave
28 Spol	.500	.493	.489	.484
29 Dosjelost	.508	.533	.517	.528
30 Obrazovanje	.491	.484	.482	.490
31 Vlasnik stana/kuće	.437	.481	.491	.476
32 Ne/zaposlenost	.606	.659	.658	.661
33 Finansijska situacija	.666	.712	.710	.716
34a Gledanje TV javnog servisa	.668	.716	.714	.716
34b Vijesti s interneta	.668	.713	.712	.712
	.751		.775	

Napomena: Koeficijent kontingencije (CC) iskazuje vezu između kategorijalnih varijabli na kojima se ne mogu primjenjivati postupci parametrijske statistike. Visina koeficijenata kontingencije tumači se kao mjera asocijacije dva skupa podataka svrstanih u kategorije u kojima se utvrđuje koliko podaci iz viših kategorija u jednoj varijabli asociraju sa podacima istih kategorija u drugoj varijabli. Odnosno, koliko korreliraju podaci prosječnih asocijacija sa prosječnim, a niži sa nižim podacima varijable.

Visina koeficijenta kontingencije tumači se isto kao i kod koeficijenta korelacije (Pearsonov r): do .200 nema povezanosti; 201 – 400 slabija povezanost; 401 – 600 značajna povezanost; 601 – 800 veoma značajna povezanost; a od 801 i više izrazito visoka povezanost.

Treba napomenuti da su ovo kriteriji koji uglavnom uvažavaju istraživači psihološke provenijencije, dok se u sociološkim istraživanjima koriste znatno blaži i niži kriteriji značajnosti koeficijenata kontingencije.

Svi izneseni koeficijenti kontingencije u tabeli 14 su značajni i ukazuju da su učesnici – ženskog spola, sa dužim domicilnim stažem, obrazovaniji, zaposleni na neodređeno vrijeme, vlasnici kuća/stanova koji žive sa osjećajem subjektivno bolje finansijske situacije te oni koji svakodnevno prate vijesti na TV-u javnog servisa i čitaju preko interneta – statistički značajno spremniji prijaviti slučajevе seksualne i radne eksploatacije i to ne anonimno i direktno, nego kao ostale kategorije spomenutih karakteristika.

Nismo očekivali ovako dosljedno visoki utjecaj koji imaju pojedine karakteristike učesnika. Opravdana je pretpostavka da je zapravo osjećaj sigurnosti učesnika proizašao iz svojstava te kategorije (obrazovaniji su, bolje stoje, imaju riješena stambena pitanja) doprinio njihovoj spremnosti da se direktno djeluje u situacijama uočavanja žrtve seksualne i radne eksploatacije te da se po načinu reagiranja otvoreno postave prema tom problemu tako što će lično ili telefonski prijaviti policiji te slučajeve.

U tabeli su prikazani koeficijenti kontingencije, koji ukazuju na međusobnu povezanost između izbora situacijskog ponašanja i načina reagiranja za koji bi se opredijelili učesnici. Dobijeni koeficijenti kontingencije su izrazito značajni te u pogledu seksualne eksploatacije i načina reagiranja oni iznose .751, a u situaciji radne eksploatacije iznose .775

Ilustracije radi dajemo sljedeći tabelarni prikaz;

Tabela 16. Prikaz zastupljenosti učesnika iz pojedine kategorije reakcije u situaciji seksualne eksploatacije i načina reagiranja – uzorak opće javnosti.

Ponašanje u situaciji seksualne eksploatacije						
Način reagiranja	1 Prijavio bih da nisam primjetio/la	2 Prijavio/la bih nekom drugom organu	3 Prijavio/ la bih NVO	4 Prijavio/ la bih CZSR	5 Prijavio/ la bih policiji	Ukupno %
1 Pravio bih se da ništa nisam primjetio/la i produžio/la dalje	40	8	23	1	6	78 ili 11,2%
2 Nazvao/la bih telefonom krimolovce jer želim ostati anoniman/na	6	17	25	9	127	184 ili 26,5%

3 Nazvao/la bih prijatelja u policiji, ispričao/la mu i prepustio/la da on prijavi	2	4	10	5	52	73 ili 7,38%
4 Nazvao/la bih telefonom nadležnu policijsku stanicu	-	5	4	10	213	234 ili 23,21%
5 Otišao/la bih direktno u policijsku stanicu	2	1	3	8	109	123 ili 17,73%
Total N	50	36	65	33	507	691
%	7,3	5,2	9,6	4,8	73,1	100,0

Chi-kvadrat = 901,043, uz 16 stupnjeva slobode statistički je značajan na .000. Koeficijent kontingencije CC = .751 ukazuje na izrazito značajnu povezanost ponašanja u situaciji zamjećivanja žrtve trgovine seksualne eksploracije i načina reagiranja.

Apsolutna većina onih učesnika koji izjavljuju da bi se pravili da nisu ništa primijetili i produžili dalje u situaciji zamjećivanja žrtve seksualne eksploracije i žrtve trgovine ljudima, ti po pravilu ostaju u istoj kategoriji u usporedbi s načinima prijavljivanja. Nasuprot tome, oni koji bi nazvali telefonom ili otišli direktno u policijsku stanicu dominantnom većinom se opredjeljuju za prijavljivanje tog slučaja policiji i ne izabiru druge ponuđene modalitete odgovora.

Tabelarni prikaz ilustrira veoma visoku asocijaciju podataka jedne i druge skale (CC = .751), što je i očekivano - da će oni koji bi se "pravili da nisu ništa primijetili" ostati u istoj kategoriji po načinu reagiranja. Ali kao što vidimo, od njih 50 ili 7,5% iako bi većina 40 ostala u istoj kategoriji po načinu ponašanja, ipak bi se njih 10 zbog grižnje savjesti javilo KRIMOLOVCIMA (6) ili nazvali prijatelje u policiji (2), odnosno odlučili da odu u policijsku stanicu i prijave slučaj (2).

Dakle, ovdje je na djelu disonanca između dvije vrste ponašanja na isti podražajni okvir. Iako nisu spremni da u datom trenutku društveno ispravno reagiraju, nakon što su spoznali društvenu neprihvatljivost svog čina trudili su se da ga isprave, odnosno da postupe društveno ispravno.

Drugi podatak je simptomatičan jer ukazuje na postojanje bojazni/straha u odnosu na zamjećivanje pojave trgovine ljudima i odgovarajućeg reagiranja. Naime, od 507 ili 73,1% oni koji bi taj slučaj prijavili policiji, njih 127 bi to učinili telefonski zvanjem KRIMOLOVACA jer žele ostati anonimni, a još 52 bi to učinilo na neslužben način obavještavanjem prijatelja koji radi u policiji. Dakle, 179 ukupno ili cca 35% - odnosno svaki treći učesnik osjeća bojazan/strah da se svojom prijavom ne izloži kriminalcima ili korumpiranim policajcima!

U tom smislu opravdan je prijedlog da se unutar javnosti treba djelovati na jačanju povjerenja prema policiji kada se radi o ovom (a vjerovatno i drugim) kriminalnim pojama. Rad policije u zajednici zasigurno na ovom planu ima veliki prostor i potrebu da se intenzivnije razvija i odvija.

Odnos uvjerenja o prisutnosti trgovine ljudima u BiH i općeg stava osude te ponašanja u situacijama susreta s eksplatacijom

Kakvo uvjerenje učesnici iz uzorka opće javnosti imaju u pogledu prisutnosti fenomena trgovine ljudima u BiH ispitali smo jednostavnim istovrsnim pitanjem na koje su bili ponuđeni sljedeći modaliteti odgovora:

- Mislim da kod nas nema takve pojave i da se pretjeruje u ocjenama;
- Mislim da je ta pojava blago prisutna u BiH (ništa zabrinjavajuće);
- Mislim da je ta pojava jako prisutna u BiH i biti će teško bilo šta protiv nje učiniti.

Sljedeći tabelarni prikaz ilustrira rezultate ukrštanja skala ponašanja i uvjerenja o proširenosti pojave trgovine ljudima u BiH.

Tabela 17. Odnos uvjerenja o prisutnosti pojave trgovine ljudima u BiH i spremnosti da se društveno prihvatljivo reagira

Ponašanje u situaciji seksualne/radne eksplatacije	1 mislim da nema pojave	2 mislim da je blago prisutna	3 mislim da je jako prisutna	Ukupno
1. pravio/la bih se da ništa nisam primijetio/la i produžio dalje	13/5	20/38	16/34	49/76 7,2/9,8%
2. prijavio/la bih nekom drugom organu ili nešto drugo učinio/la	1/12	15/34	20/16	36/92 5,2/13,0%
3. . prijavio/la bih nekoj NVO	1/-	24/14	40/29	65/43 9,4/8,6%
4. prijavio/la bih centru za socijalni rad	1/5	17/67	15/66	33/138 4,7/19,6%
5. prijavio/la bih policiji	10/10	244/168	246/163	507/341 72,9/48,4%
Ukupno cca. 5,92/.6,24	32/32	321/321	337/337	690/690 100/100%

Napomena: u tabeli smo zbog sličnosti pitanja i istovrsnosti modaliteta odgovora prikazali u istoj koloni - razdvojeno kosom crtom - podatke ukrštanja uvjerenja o prisutnosti pojave trgovine u BiH sa reagiranjima u situaciji seksualne/radne eksplatacije. Kvantitativne razlike u brojevima u pojedinoj kategoriji su

zapravo stvarne brojčane razlike jer se radi o istoj veličini ukupnog broja ispitanika u pojedinim kategorijama uvjerenja i u ukupnim kategorijama ponašanja u određenoj situaciji. Na kraju tabele pod "ukupno" iskazali smo broj, ali i postotak radi upečatljivosti razlika u pojedinim kategorijama odgovora na pitanje o ponašanju u situacijama seksualne i radne eksploatacije.

Dobijeni koeficijenti kontingencije između uvjerenja o prisutnosti pojave trgovine ljudima u BiH i reagiranja u situaciji seksualne eksploatacije $CC = .592$ i radne eksploatacije $CC = .624$ ukazuje na veoma značajnu asocijaciju istovrsnog variranja podataka jedne i druge kategorijalne varijable. To znači da su oni koji misle da je ta pojava jako prisutna u BiH, statistički značajno više bi je prijavili policiji. Oni koji misle da je pojava blago prisutna u BiH ili da je nema, statistički značajno više bi uputili prijave centrima za socijalni rad odnosno NVO ili nekom drugom organu.

Dakle, uvjerenje o prisutnosti pojave trgovine ljudima u BiH negira zanemarivi postotak (ispod 5%) učesnika iz uzorka opće javnosti, ali se gotovo podjednako raspodjeljuju i od ocjene blagom i jakom prisustvu ove kriminalne pojave.

Kada govorimo o kvantitativnim razlikama uočava se najveće odstupanje u pogledu prijave policiji slučajeva seksualne eksploatacije 72,3% u odnosu na izrazito niže prijavljivanje radne eksploatacije – djece prosjaka 48,4% od ukupnog broja učesnika iz uzorka opće javnosti.

Odnos općeg stava osude trgovine ljudima i ponašanja u situacijama seksualne i radne eksploatacije

U razmatranju teorijske paradigmе metodološkog pristupa ispitivanju stavova ukazali smo na značaj kognitivne disonance, čije ćemo učinke primijetiti u utvrđivanju asocijacija podataka dobijenih na kognitivnoj varijabli generalnog stava prema trgovini ljudima i (mogućeg) ponašanja u situaciji kada se učesnik susreo sa primjerom seksualne i radne eksploatacije.

Tabela 18. Koeficijent kontingencije između generalnog stava prema trgovini ljudima te ponašanja u situacijama seksualne i radne eksploatacije i načinima reagiranja na njih.

Ponašanje i načini reagiranja	Generalni stav osude trgovine ljudima
5 Kako bi se ponašao/la u situaciji seksualne eksploatacije žrtve trgovine ljudima? 5.1 Na koji način bi prijavio/la slučaj policiji ili nekoj drugoj organizaciji?	— statistički neznačajan .263 statistički značajan na sig.006
6 Kako bi se ponašao/la u situaciji radne eksploataciji djece-prosjaka? 6.1 Na koji način bi prijavio/la slučaj policiji ili nekom drugom organu?	— statistički neznačajan .274 statistički značajan na sig.018

Dobijeni koeficijenti kontingencije nisu statistički značajni između asociranja podataka na kompozitnoj varijabli i podataka na skalama ponašanja, dok se iskazuju značajnim, ali slabo asociraju sa načinima ponašanjima u oba slučaja seksualne i radne eksploatacije.

Drugim riječima, pojedinci koji iskazuju uopćenu generalnu osudu trgovine ljudima ništa se ne razlikuju više ili manje od onih koji to ne iskazuju u pogledu svog ponašanja koje bi ispoljili u situaciji kada bi znali da se radi o žrtvi seksualne ili radne eksploatacije.

Kada se govori o tome koji bi način reagiranja izabrali, pojedinci sa izraženom općom osudom trgovine ljudima statistički bi značajno više izabirali odlazak u policijsku stanicu ili telefonsko pozivanje policijske stanice, nego pojedinci sa slabije izraženom osudom trgovine ljudima.

Ovakav nalaz, koji evidentno dokazuje postojanje vrlo izražene kognitivne disonance između stavova i ponašanja, usmjerava nas da izrazimo vrlo kritičku rezervu prema dobijenim općim stavovima osude trgovine ljudima, jer nije značajno povezano sa odgovarajućim društveno prihvatljivim ponašanjem i reagiranjem na tu kriminalnu pojavu.

Čini se da tome nisu bili uzrok rezerviranost većeg dijela javnosti zbog nepovjerenja u policiju (za koju mnogi misle da ništa ili vrlo malo čini u pogledu suzbijanja seksualne i radne eksploatacije). Sa stanovišta metodološkog pristupa, značajan je zaključak da su stavovi opće javnosti ostali na razini kognitivne i dijelom vjerovatno afektivne komponente odnosa prema pojavi trgovine, dok se takvi nisu prestrojili na bihevioralnu

komponentu, odnosno nisu bili spremni potvrditi ih svojim ponašanjem.

Drugim riječima, u strukturi našeg upitnika iscrpno je zahvaćeno mišljenje i osjećanje prema trgovini ljudima, a nedostatno su bile prisutne tvrdnje sa čijim slaganjem, odnosno, neslaganjem bi se na neki način bolje indiciralo ponašanje pojedinca. Ova kognitivna disonanca izraženog općeg stava prema osudi trgovine ljudima i neadekvatnog ponašanja prema ovoj pojavi, indirektno ukazuje na visoki stupanj nepovjerenja koji u pogledu prijave tog fenomena policiji imaju naši ispitanici.

Radna eksploatacija djece

Iz evidencije centara za socijalni rad, policijske dokumentacije i dokumentacije NVO na poseban protokol upisivali smo podatke prikupljene od 110 registriranih djevojčica i dječaka kojima je pružena zaštita i pomoć zbog nekog od oblika radne i seksualne eksploatacije. Brojne procjene govore o zaista zastrašujućem broju djece koja se radno iskorištavaju putem prosjačenja na ulicama. Sa ovim problemom se susreće veliki broj država razvijenog svijeta, koje su zbog ekonomskog potencijala najčešće zemlje odrednice za ovaj vid iskorištavanja djece. Iako postoje određeni nedostaci u definicijama Međunarodne organizacije rada, koje se odnose na sve oblike radnog iskorištavanja djece, one ipak ostaju ključni regulativni mehanizam u ovoj oblasti. Ipak, učinci primjene tih instrumenata i dalje ostaju jako slabi, uzmu li se u obzir kontrolni mehanizmi. Uglavnom zavise od političke volje država članica da izbjegnu svoje međunarodne obaveze u ovoj oblasti (Vinković, 2010, str. 99).

Prikupljeni podaci u ovom istraživanju obrađeni su na nivou univariatnih i bivariatnih analiza, od multivariatnih postupaka primijenjena je faktorska i cluster-analiza.

U narednom dijelu teksta dat ćemo pregled podataka o žrtvama radne eksploatacije u kojem će biti prikazani sljedeći podaci: godine evidentiranja i osnovni demografski podaci o spolu, godina rođenja, država rođenja, etnička pripadnost, mjesto podrijetla žrtve i prebivalište žrtve

5 - 10 godina prije nego što je postala žrtvom. U narednom pregledu dat ćemo podatke o instituciji koja je identificirala žrtvu, gradu gdje je identifikacija izvršena te podatke da li je žrtva u trenutku identifikacije bila maloljetna ili punoljetna, odnosno da li je tada imala lične i putne isprave.

Tabela 19. Pregled podataka o godini evidentiranja i godini rođenja žrtve

Godine evidentiranja			Godine rođenja žrtve		
2010	6	5%	do 1989		6%
2011	21	19%	1990-1994	6	5%
2012	30	28%	1995-1999	40	37%
2013	21	19%	2000-2004	43	39%
2014	31	28%	2005-2009	14	13%
bez podatka	1	1%	Ukupno	110	100%
Ukupno	110	100%			

Kao što vidimo, polovina naših žrtava evidentirana je do 2012. godine, a druga polovina 2013. i 2014. godine. Prema godini rođenja, žrtve su većinski bile maloljetne, odnosno čak 89% ih je rođeno poslije 1995. godine. Tačno izračunato od ukupno 110 žrtava 84 ih je rođeno poslije 1997. godine; dakle imale su status maloljetnika.

Gledano po spolu - 78 ili 71% svih žrtava bile su ženskog spola.

Prema našim daljim podacima, u trenutku identifikacije prema obradi podataka protokola maloljetno je bilo 85 žrtava i to se odrazilo i na činjenicu da u trenutku identifikacije samo 11 od 110 žrtava je imalo osobne i putne isprave. Gotovo polovinu žrtava (51) identificirala je policija, 16 žrtava službe socijalnog rada, a čak 40 žrtava identificirali su aktivisti NVO i 3 žrtve identificiralo je osoblje škole. Prema ovom nalazu, evidentno je da su NVO bile izrazito aktivne te da su u odnosu na službu socijalnog rada zapravo obavile ogroman dio njenog posla. Prema daljim podacima vidimo da je sa 68 žrtava policija obavila razgovor, ali to nije učinila za druge 42 žrtve te se postavlja pitanje: Koliko su mogli prikupiti podatka s jedne strane o delikventnim postupcima koje je morala raditi žrtva, a s druge strane o organizatoru tih kriminalnih aktivnosti?

Tabela 20. Porijeklo žrtava radne eksploatacije (djece)

Država rođenja		Druga država rođenja	
Bosna i Hercegovina	81 ili 74%	Hrvatska	1
Neka druga država	14 ili 13%	Kosovo	1
Bez podataka	15 ili 13%	Makedonija	1
Ukupno	110 ili 100%	Njemačka	3
		Oregon	2
		Srbija	5
		Ukupno	14

Izneseni podaci usmjeravaju našu pažnju na činjenicu da je, ako zanemarimo protokole u kojima nismo dobili podatke o državi rođenja žrtve, da je svaka sedma rođena izvan BiH što znači da su im roditelji u BiH pridošli iz drugih država. Ukrštajući podatke sa godinama rođenja i drugom državom rođenja možemo zaključiti da se većina tih žrtava rođenih u drugim državama, rodila nakon 1997. godine, kada je rat odavno završio u BiH. To znači da su im se roditelji tek 2 do 3 godine nakon rata vratili u BiH, odnosno, konkretno od ukupno 14 žrtava koje su rođeni izvan BiH njih osam je rođeno nakon 1996. godine (2005 - dvije, 2002 - jedna, 1997 - tri, 1996 - dvije i tri žrtve su rođene za vrijeme rata, a preostale tri znatno prije rata 1988. i 1987. godine. Dakle, ne bi se moglo ni po čemu zaključiti da su pridošle žrtve, rođene u inozemstvu, rezultat ratnih migracija.

Dalja ukrštanja podataka o žrtvama rođenim u drugoj državi i njihove etničke pripadnosti ukazuje na to da se tu uglavnom radi o pripadnicima romske populacije koja se očigledno doselila nakon rata u prostore urbanih sredina BiH.

Tabela 21. Spol i etnička pripadnost žrtve

Spol žrtve		Etnička pripadnost žrtve		
Ženski	78 (71%)	Romska	64	58%
Muški	32 (29%)	Bošnjačka	3	3%
Ukupno	10 (100%)	Srpska	1	1%
		Bez podataka	42	38%
		Ukupno	110	100%

Tabela 22. Mjesto porijekla i prebivališta žrtve

Grad porijekla žrtve	Grad prebivališta zadnjih 5-10 godina
Zenica	35 (32%) Zenica
Sarajevo	10 (9%) Sarajevo
Ostali gradovi u BiH	39 (25%) Ostali gradovi u BiH
Gradovi izvan BiH	26 (24%) Gradovi izvan BiH
Ukupno	110 (100%) Ukupno
	110 (100%)

Tabela 23. Mjesto (grad) identifikacije žrtve

Grad identifikacije žrtve	
Banja Luka	37
Brčko	4
Kalesija	1
Lukavac	2
Mostar	27
Sarajevo	10
Teočak	1
Tuzla	8
Visoko	3
Zenica	2
Bez podataka	15
Total	110

S obzirom da gradovi identifikacije nisu gradovi prebivališta žrtve, očigledno je da ovaj posljednji podatak moramo uvažavati u narednim interpretacijama podataka.

Uslovi života žrtve

Žrtva je zatečena na neprimjerenom mjestu, odnosno na neprimjerenom poslu ili u neprimjerno vrijeme. Od ukupno 110 žrtava, 76 ili 69% bilo je zatečeno u takvima uslovima, a za ostale 34 žrtve nemamo podataka. Također su deficitarni podaci o tome gdje je žrtva bila smještena, odnosno gdje je i s kim živjela. Prema našem saznanju, jedna žrtva iskazuje da je bila s majkom, osam žrtava izjavljuje da je bilo sa sestrom i tri izjavljuju da su bile s braćom. Dakle, 11% žrtava je bilo s nekim od pripadnika uže porodice. Nadalje, s rođacima je bilo osam žrtava, sa grupom nepoznate djece dvije žrtve, a sa drugim odraslim osobama su bile tri žrtve. I ovdje imamo znatan broj onih koji nisu živjeli u uslovima obiteljskog života, već su vjerovatno bili preuzeti i nalazili se pod kontrolom organizatora prosjačenja. Nažalost, o 85 žrtava ili 77%, nema podataka, tako da su prethodni podaci zapravo ilustrativni.

Poslovi koje su žrtve obavljale:

Ukupno 61 žrtva izjavljuje da je bila prisiljavana na prosjačenje, 5 žrtava je bilo izloženo prisilnom braku, preostali manji broj žrtava je radilo u ugostiteljskom objektu. Zanimljivo je da 5 žrtava izjavljuje da su bili eksplorirani od majke i tetke, a narednih 5 se plaši za svoju porodicu da će imati posljedice nakon što su privedeni u policiju i centar socijalnog rada. Preostalo troje koji su nam odgovorili, tvrde da imaju psihosomatske smetnje. Ovi podaci, nažalost, ne omogućavaju nikakve zaključke, nego služe za ilustraciju.

Prema evidenciji 55 ili 50% žrtava je živjelo u degradirajućim i nehumanim prostorima, a za ostalih 55 nema podataka. Apsolutna većina žrtva 82 ili 75% izjavljuje da je bila eksplloatirana na javnom mjestu - dakle, ondje gdje su bili lahko dostupni policiji ili centrima socijalnog rada. Međutim, kao što smo vidjeli - većinu tih žrtva su priveli aktivisti iz NVO. Da li to može ukazivati na nedovoljan rad i nedostatnu brigu službi socijalne zaštite i nadležnih službi koje nadziru ponašanja ljudi na javnim mjestima – policije?

Od ukupnog broja žrtava, njih samo 5 izjavljuje da je prosjačilo na ulici, ali slijedećih 55 je radilo identične poslove na javnom prostoru. U zatvorenoj lokaciji bilo je 8 žrtava i nažalost bez podatka ostajemo za 42 žrtve.

Sljedeća tabela nam govori o tome u kakvim uslovima je živjela žrtva:

Tabela 24. Odgovor na pitanje: "Da li je žrtva bila zatvorena, odnosno, imala ograničenje slobode kretanja?"

Mogla se je kretati samo uz pratnju	38 (35%)
Bila je zaključavana	20 (18%)
Bez podataka	52 (47%)
Ukupno	110 (100%)

Podaci iz ove tabele nepobitno dokazuju da je nešto preko 50% žrtava bilo u uslovima ograničene slobode kretanja, a čak 18% bilo je zaključavano. Iako je velik postotak odgovora bez podataka, smatramo da su izneseni podaci vrlo indikativni o uslovima u kojima je vršena kontrola ponašanja žrtve, te da oni indirektno dokazuju da se radi o organiziranom prosjačenju pri čemu su žrtve dovedene na teren svoga "rada", te da je vjerovatno u toku dana odnosno pri njegovom kraju, organizator ubirao utržak prošnje.

Na sljedeće pitanje dnevnoj zaradi žrtve dobili smo sljedeće podatke:

Tabela 25. Odgovor na pitanje: "Koliko je žrtva zarađivala na dan?"

a) do 10 KM	3 (2%)
b) od 10 do 20 KM	6 (5%)
c) od 20 do 30 KM	3 (2%)
d) od 30 do 60 KM	2 (5%)
e) od 60 do 100 KM	2 (5%)
f) preko 100 KM	2 (4%)

Iako je veliki broj (91) od žrtava koje nam nisu dale podatke o visini zarade, opravdano je pretpostaviti da se negdje u sličnim odnosim kreće i zarada ostalih sudionika u prosjačenju. Na pitanje da li je žrtva imala pristup svojoj zaradi? Dobili smo potvrđne odgovore od 8 žrtava, dok je narednih 10 odgovorilo da nisu imale pristup svojoj zaradi. Znači, skoro polovina žrtava koje su izjavile da su zarađivale na dan određenu sumu novca, više od polovine njih nije imalo pristup svojoj zaradi. Zato, pretpostavljamo da se sličan omjer nalazi i kod one 92 žrtve, odnosno 84% onih žrtava koje nam nisu dale odgovore na ova pitanja.

Ako bismo pretpostavili da je prosječna zarada po žrtvi cca. 25 KM na dan, onda bi organizator prosjačenja, koji pod svojom domenom ima samo 5 žrtava zarađivao mjesечно cca. 3500-4000 KM ukupno.

Sljedeći podaci o žrtvama indirektno ukazuju na njihove uslove života:

- izgled odgojno-higijensko zapuštenog djeteta imalo je sedam žrtava;
- tjelesne nedostatke koji su bili posljedice sakaćenja imala je jedna žrtva;
- agresivan i nametljiv stav prilikom prijema imala je jedna žrtva;
- jedna žrtva je izjavila da je bila prisiljena koristiti narkotike i druga opojna sredstva;
- jedna žrtva je izjavila da je bila prisiljena učestvovati u kriminalnim aktivnostima;
- jedanaest žrtava su bile seksualno fizički i psihički zlostavljanje;
- četiri žrtve su izjavile da su bile dio velike grupe djece koja su imala istog odraslog "staratelja" eksplotatora.

Svi ovi izneseni podaci, mada su nedostatni zbog velikog broja žrtava koje ne odgovaraju na ta pitanja, dobro prikazuju uslove u kojima su živjele i radile žrtve organiziranog prosjačenja. Ti uslovi su sve prije nego humani i njihova kriminalna dimenzija dobro se ocrtava u veličini i načinu prinude i zlostavljanja kojem su bile izložene žrtve. Zato, nije pitanje da li je organizator prosjačenja bio roditelj djeteta-žrtve, već koliku je prinudu primijenio da bi svoje dijete uključio u organizirano prosjačenje. Mnogi će potvrditi da se radi o specifičnoj romskoj kulturi u kojoj prevladava tzv. "sakupljačka privreda" i da je prosjačenje djece jedan uvodni dio u tu vrstu aktivnosti. No, kada se s tom tvrdnjom suoči činjenica o izuzetno visokim zaradama koje su preko te djece ostvarivali organizatori tog posla i koliko su malo ili nikako ulagali tu zaradu u standard vlastitog djeteta, onda roditeljstvo ne može biti olahkotna okolnost za tu vrstu zlostavljanja.

Dimenzija kriminalnog akta u vezi sa organiziranim prosjačenjem djece je izuzetno velika i teška. Smatramo da ovi podaci ukazuju na potrebu direktnе intervencije na području ovog fenomena.

Multivarijatne analize podataka o djeci - žrtvama radne eksploracije

Jedan dio podataka koji su bili uneseni u protokol mogao se odgovarajućim postupcima aranžiranja i rekodiranja pretvoriti u tzv. *dummy variable* koje su podesne za multivarijatne analize. Radi se o vrstama pomoći koje su pružene žrtvama.

Sljedeća tabela ukazuje na vrste pomoći.

Tabela 26. Vrsta pružene pomoći žrtvama

Vrsta pružene pomoći:	
a) kratkoročni smještaj	48 (43,6%)
b) srednjoročni ili dugoročni smještaj	28 (25,5%)
c) hitna medicinska pomoć	31 (28,2%)
d) dugoročna medicinska pomoć	30 (18,2%)
e) hitna psihološka pomoć	56 (50,9%)
f) dugoročna psihološka pomoć	29 (26,4%)
g) humanitarna pomoć	95 (86,4%)
h) porodično posredovanje	10 (9,1%)
i) prijevoz	13 (11,8%)
j) subvencija za stanovanje	2 (1,8%)
k) finansijska pomoć	9 (8,2%)
l) obrazovanje	56 (50,9%)
m) pronalazak radnog mjesta	3 (2,7%)

Dominantna je činjenica da je gotovo svakoj žrtvi pružena humanitarna pomoć, koja se sastojala od hrane i odjeće, potom je za 43,6% žrtava osiguran kratkoročni smještaj, a slijedećih 25,5% je dobio srednjoročni ili dugoročniji smještaj. Dakle, 69,1% je dobio smještaj u određene prostore s kojima raspolaže službe socijalnog rada. S tim u vezi potrebno je istaći da za preostalu gotovo 1/3 žrtava nije riješen smještaj i najvjeroatnije su ostale u uslovima života kakve su do tada imali. Veliko je pitanje koliko je onda bilo moguće utjecati na promjenu njihovog ponašanja.

Mi nemamo podatke da li je sudski učinjeno sve što je trebalo da se kazne organizirani počinitelji ovih kriminalnih djela nad mladima, bilo da se radi o roditeljima ili organizatorima posla. Hitna psihološka pomoć pružena je polovici žrtava (50,9%), a dugoročnu je ostvarilo još 26,4% žrtava. Dakle, moglo bi se utvrditi da je apsolutna većina žrtava (77,3%) dobila neku vrstu psihološkog tretmana. No, kakav je taj tretman bio i kakvi su njegovi učinci, to je gotovo nemoguće saznati. Ako je psihološki tretman rezultirao potrebom porodičnog posredovanja to je u našem slučaju dobilo samo 10 žrtava ili 9,1% od ukupno žrtava.

Dakle, utjecaj na porodicu iz koje potječu žrtve bio je neznatan ili gotovo nikakav. Teško je objasnjivo zašto službe socijalnog rada, koje raspolažu sa sasvim dovoljnim brojem terenskih radnika, nisu bile daleko više uključene u porodično posredovanje i preko toga ostvarile daljnju kontrolu ponašanja maloljetnika i njegovih roditelja.

Hitnu medicinsku pomoć trebala je 31 žrtva ili 28,2%, a dugoročnu medicinsku pomoć ostvarilo je još 20 žrtva, odnosno 18,2%. Dakle, gotovo polovini žrtava koje smo mi obuhvatili ovim istraživanjem bila je potrebna neka vrsta medicinske pomoći, što je izrazito zabrinjavajući podatak kada znamo da se radi o djeci uzrasta od 5 do 13 godina.

Nadalje, rad službi socijalnog rada moguće je procjenjivati preko narednih podataka: izdvajanje finansijske pomoći za prijevoz, subvencije za stanovanje i potrebna finansijska pomoć. Pod oznakama i), j) i k) vidimo da je to ostvarilo ukupno gledano tek 21,8% i to: sredstva za prijevoz dobilo je 13 žrtava, subvenciju za stanovanje 2 žrtve i finansijsku pomoć 9 žrtava. Prema našoj procjeni to su izrazito mala, gotovo neznatna sredstva koja su dodijeljena žrtvama iz ne tako malog fonda koji se izdvaja za socijalnu zaštitu. Koliko je na oblike pomoći utjecala predrasuda prema romskoj populaciji stanovništva teško je zaključiti, ali je opravdano prepostaviti da je postojala!

Obrazovanje je bila pomoć koja je pružena svakoj drugoj žrtvi, mada ostaje pitanje zašto se nije pružila i apsolutnoj većini žrtava jer se radi o djeci mlađeg uzrasta koja trebaju obavezno pohađati školu i redovno se školovati. Ponovno uključenje u školske programe i odgojno-obrazovni proces, koje je ostvarilo samo 50,9% žrtava posredstvom službi socijalnog rada, smatramo sasvim nedostatnim podatkom koji govori o nedovoljnoj ažurnosti i premalom obuhvatu populacije djece o kojoj trebaju brinuti. Toj ocjeni pridonosi i činjenica da se za pronalaženje radnog mjesta za starije maloljetnike, odnosno mlađe punoljetnike, zauzelo samo u tri slučaja – a to je apsolutno zanemarivo postotak žrtava organiziranog prosjačenja i eksploatacije dječjeg rada, kojima je pomognuto u pronalasku nekog radnog mjesta, zapošljavanju i ostvarenju radnih prava i sredstava za život.

Tabela 27. Podaci o vremenu trajanja pomoći žrtvama

Vrijeme trajanja pomoći:	
a) do 1 dana	14 (13%)
b) od 2 do 8 dana	14 (13%)
c) od 9 do 24 dana	15 (14%)
d) od 25 do 60 dana	10 (9%)
e) od 61 do 180 dana	10 (9%)
f) od 181 do 300 dana	7 (6%)
g) preko 300 dana	8 (7%)
h) bez podataka	32 (29%)
Ukupno	110 (100%)

Konkretno, za 78 validnih podataka utvrdili smo da je centralna vrijednost ispod koje i iznad koje se nalazi 50% rezultata u prosjeku 23 dana, s tim da gornja granica prvog kvartala u kojem ima 25% rezultata iznosi 20 dana, a gornja granica trećeg kvartala iznad kojeg ima 25% iznosi ni više ni manje nego 183 dana. Dakle, mogli bismo reći da se jedan mjesec radnih dana potroši na jednog pitomca službi socijalnog rada. To nije ni u kojem slučaju malo, ali je pitanje s kakvim učinkom se sve to odvija kada porodica kao primarna grupa nije uključena u taj proces, niti se nadzire njeno ponašanje i utjecaj.

Na ove varijable, kao što smo spomenuli, primijenili smo postupak rearanžiranja i rekonstrukcije u tzv. *dummy variable* tako da je svakom učesniku istraživanja, kojem je pružena neka vrsta ove pomoći dana za tu pomoć šifra 1, a ako mu pomoć nije pružena upisana je šifra 0. Na taj način dobili smo *dummy variable* koje je bilo moguće faktorizirati i na njima izvršiti cluster analizu.

Tabela 28. Rezultati faktorske analize pomoći žrtvama (varimax rotacija)

R	Manifestna varijabla	% Total varijance
Faktor 1	Porodično posredovanje i subvencije	28,602%
k .936	Porodično posredovanje	
h .863	Prijevoz	
g .659	Subvencija za stanovanje	
f .641	Dugoročna psihološka pomoć	
Faktor 2	Dugoročna pomoć	28,431%
b .855	Smještaj na duži i srednji period	
d .933	Dugoročne medicinske usluge	
e .809	Hitna medicinska pomoć	
f .579	Dugoročna psihološka pomoć	
Faktor 3	Kratkoročna pomoć	18,679%
a .856	Kratkoročno sklonište	
h - .785	Obrazovanje	
E .612	Hitna psihološka pomoć	
Ukupno objašnjeno 75,713%		

Dobili smo tri jasno interpretabilna faktora, koji objašnjavaju vrlo veliki postotak totalne varijance od 75,713%.

Prvi faktor kojeg možemo nazvati *porodično posredovanje i subvencije* objašnjava 28,602% totalne varijance svih rezultata našeg istraživanja i sastoji se od visoke povezanosti s faktorom varijabli porodičnog posredovanja, prijevoza, subvencija za stanovanje i tome se priključila i dugoročna psihološka pomoć. Dakle, među glavnim faktorima pojavljuju se zapravo oni koji zahtijevaju u izvjesnom smislu ulaganje finansijskih sredstava i stalnije napore ostvarivanja komunikacije sa porodicom i sa samom žrtvom.

Drugi faktor nazvali smo *dugoročna pomoć*, a njega saturiraju sa vrlo visokim koeficijentima korelacije s faktorom varijable, smještaj na srednji i duži period zatim dugoročne medicinske usluge, hitna medicinska pomoć i dugoročna psihološka pomoć. Ovaj faktor pokriva varijaciju rezultata onih ispitanika kojima je potreban smještaj na srednji i duži period te dugoročna medicinska i psihološka pomoć.

Treći faktor nazvali smo *kratkoročne pomoći* jer ga saturiraju sa visokim koeficijentom korelacije od .856 potreba za kratkoročnim skloništem. Uz to se veže sa minus koeficijentom korelacije od -.785 obrazovanje što iskazuje da je onima kojima je pružena kratkoročna pomoć u potpunosti je izostala pomoć u području obrazovanja. Zatim je u ovom faktoru s još uvijek značajnom povezanosti, prisutna i potreba pružanja hitne psihološke pomoći sa koeficijentom korelacije sa .612. Ovaj faktor objašnjava 18,679% totalne varijance svih rezultata i govori o onim ispitanicima kojima je potrebno kratkoročno sklonište i hitna psihološka pomoć, dok u pogledu obrazovanja ti ispitanici ne dobijaju ili ne zahtijevaju nikakve intervencije.

Općenito gledano, sve naše varijable strukturirale su se u tri bitne dimenzije. Prva dimenzija zahtijeva ostvarivanje veze s porodicom i u izvjesnom smislu ulaganje finansijskih sredstava u samog ispitanika. Drugi faktor govori o dugoročnoj pomoći koja se sastoji od smještaja koji treba osigurati na srednji i duži period zajedno sa dugoročnom medicinskom i psihološkom pomoći. Treći faktor, zapravo, zasićuje potrebu za pružanjem skloništa i hitne psihološke pomoći. Dakle, bitne komponente rezultata koji su varirali kroz ovih 13 varijabli zapravo se sastoje od ovih zajedničkih latentnih varijabli iz kojih proizlaze sve ove gore manifestne varijable.

Na taj način, našu pažnju u interpretaciji trebamo usmjeriti na elemente dugoročne psihološke pomoći i porodičnog posredovanja u smislu ostvarivanja komunikacija sa porodicom, a uz to osiguravanja i davanja određenih finansijskih sredstava za prijevoz i subvenciju za stanovanje. Druga dimenzija počiva na dugoročnoj pomoći koja je usmjerena na stalnu komunikaciju sa samim ispitanikom odnosno žrtvom i to kroz duži period vremena, s time da mu se osigura dugoročni smještaj, dugoročne medicinske usluge i dugoročna psihološka pomoć.

Treći faktor govori o kratkoročnom skloništu, koje je ovdje zapravo najbitnija varijabla koja objašnjava taj faktor i uz koju se priklanja potreba hitne psihološke pomoći.

Faktorska analiza zapravo i služi tome da nam odredi strukturu zajedničkih komponenti koje se sastoje od važnih varijabli odgovornih za varijaciju ukupnih rezultata istraživanja. Ona zapravo treba smanjiti potreban broj varijabli za potrebu istraživanja i ukazati koje su to zajedničke osnove i važne varijable o kojima trebamo voditi računa pri interpretaciji rezultata.

No, s druge strane, ona ispuštanjem nekih određenih varijabli ukazuje koje nam varijable nisu značajne da bismo ih kasnije interpretirali niti ih uzimali u obzir kod sljedećih obrada. U našem slučaju to su bile varijable i) pronalaženje radnog mjesta, varijabla j) bespovratna sredstva potrebna za reintegraciju, l) finansijska pomoć i m) humanitarna pomoć. Ove varijable potpuno je ispuštila faktorska analiza i to govori o tome da njihovo variranje ne čini bitnim razlike među uzorkom ispitanika na koje smo primjenili faktorsku analizu, odnosno možemo ih smatrati nevažnim za tumačenje razlika koje postoje među ispitanicima.

Homogene skupine žrtava radne eksplotacije

Na rearanžirane podatke našeg uzorka žrtava radne eksplotacije putem organiziranog prosjačenja primijenili smo cluster-analizu da na induktivan način utvrdimo kako se strukturiraju naši ispitanici u homogene skupine s obzirom na vrste pomoći koja im je pružena.

Tabela 29. Rezultati cluster-analize (finalni centri)

15 pitanja protokola	Rezultati cluster-analize (finalni centri)			
	Cl 1	Cl 2	Cl 3	Cl 4
a. smještaj na srednji i duži period	0	0	0	1
b. kratkoročni smještaj	0	1	0	0
c. hitna medicinska pomoć	0	0	0	1
d. dugoročne medicinske usluge	0	0	0	1
e. hitna psihološka pomoć	1	1	0	1
f. dugoročna psihološka pomoć	1	0	0	1
j. bespovratna sredstva za potrebe reintegracije	0	0	0	0
g. subvencija za stanovanje	0	0	0	0
l. finansijska pomoć	1	0	0	0
n. prijevoz	1	0	0	0
m. humanitarna pomoć	1	1	1	1
k. porodično posredovanje	1	0	0	0
h. obrazovanje	1	0	1	1
i. pronalaženje radnog mjesta	0	0	0	0
Broj ispitanika (N=69) (100%)	6 8,7%	25 36,2%	28 40,6%	10 14,5%

Napomena: Broj ispitanika znatno je niži od ukupnog uzorka jer postupak cluster analize zahtijeva da sve varijable po svim ispitanicima budu potpuno popunjene.

Cl 1 (6 ili 8,7%) – isključivo strukturiraju hitna i dugoročna psihološka pomoć te ostvarivanje kontakta s porodicom i finansiranja prijevoza žrtvi, kao i osiguravanje redovnog pohađanja škole.

Cl 2 (25 ili 36,2%) – ovu homogenu skupinu ispitanika prvenstveno određuju potreba za kratkoročnim smještajem i hitnom psihološkom pomoći, ali kratkoročni smještaj je najbitniji element koji im je potrebno osigurati. Dakle, za nešto preko 1/3 ispitanika pružena je jedino pomoć u vidu kratkoročnog smještaja.

CI 3 (28 ili 40,6%) – sve što im je pruženo je vjerovatno samo intervencija da se nastavi redovno školovanje. Po ostalim varijablama pomoći ovi pojedinci nisu ništa ostvarili.

CI 4 (10 ili 14,5%) – predstavljaju homogenu grupu ispitanika kojima je pružena najkompletnija pomoć i to: kratkoročni smještaj, hitna medicinska pomoć, dugoročna medicinska pomoć, hitna psihološka pomoć, dugoročna psihološka pomoć i naravno intervencija u procesu obrazovanja.

Prema ovom nalazu vrlo je simptomatično da je samo kod 14,5% od ispitanika - koji su ušli u obradu putem ove objektivne induktivne metode cluster-analize - vidljiv veliki trud službi socijalnog rada koje osiguravaju smještaj na duži period, pružaju dugoročnu medicinsku i psihološku pomoći i interveniraju da žrtva normalno nastavi proces obrazovanja.

Po našoj procjeni to je vrlo mali postotak žrtava oko kojih su se službe socijalnog rada u potpunosti uključile i vjerovatno tom dijelu žrtava omogućili neku novu integraciju u društveni sistem. Pojedinci iz ostalih clustera, posebno iz clustera 2 i 3, koji čine ukupno 76,8% svih rezultata zajedno, dobili su minimalnu (kratkoročni smještaj- ispitanici iz clustera 2) ili nikakvu pomoć od strane službi socijalne zaštite. Prema našem mišljenju to je vrlo zabrinjavajući podatak koji neposredno otkriva da se službe koje rade na skribi i zaštiti takvih pojedinaca, nedovoljno uključuju u pružanje obuhvatnije i intenzivnije pomoći žrtvama radne eksploracije djece. Prema našim podacima čini se da jedino podjela humanitarne pomoći predstavlja bazičnu aktivnost koju rade te službe.

Izneseni podaci upućuju nas na zaključak da je potrebno provjeriti, ne samo kvantitativno djelovanje službi socijalne zaštite u pomoći žrtvama radne eksploracije, nego i provjeriti kvalitet tih pruženih usluga kako onih kratkotrajnih tako i dugotrajnih.

Prema ovim podacima absolutna većina žrtava radne eksploracije je gotovo potpuno izuzeta od oblika pomoći službe socijalne zaštite, osim što dobijaju humanitarnu pomoć. Na taj način sasvim sigurno se ne može riješiti problem radne eksploracije, a još manje učiniti da se žrtvama osigura kvalitetniji život. Smatramo opravdanom tvrdnju da žrtve radne eksploracije – organiziranog prosjačenja nisu u fokusu djelovanja službi socijalne zaštite te da one ostaju izvan okvira učinkovite i kvalitetne zaštite i reintegriranja žrtava.

Po ovim iznesenim podacima jedino žrtve iz clustera 1 i 4, koje ukupno čine 23,2% svih žrtava koriste blagodati zaštite socijalnog rada i pomoći koje im te službe pružaju. Kako se radi uglavnom o pripadnicima romske etničke skupine, ove žrtve su i na ovaj način izložene izvjesnoj etničkoj diskriminaciji.

Seksualna eksploracija

Problem seksualne eksploracije žena/djevojaka u BiH pojavio se nakon završetka rata i posebno je bio izražen u razdoblju od 1997. do 2003. godine. U tom periodu, snage domaće policije su imale zadatku da zajedno sa predstavnicima tadašnje međunarodne

policije (IPTF) započnu sa racijama u strogo kontroliranim uslovima organiziranja i provođenja akcija zatvaranja noćnih barova. Naime, u mnogim slučajevima racije nisu uspjele pronaći počinitelje seksualne eksplotacije niti klijentelu na djelu. Što je najvažnije, novac koji su klijenti uplaćivali netragom je nestajao. Interne kontrole ukazale su da je unutar međunarodne i unutar domaće policije bila prisutna visoka korumpiranost od strane organiziranih kriminalaca, koji su imali nadzor nad provedbom seksualne eksplotacije i bili direktno uključeni u regrutiranje, transport, krijumčarenje, kupovinu i prodaju žena/djevojaka. Mnogi od takvih korumpiranih službenika bili su povlašteni klijenti "njihovih" djevojaka i usluge su dobijali besplatno. Opravdana je pretpostavka da se radilo i o velikim iznosima mita plaćenog za pravovremeno dojavljivanje termina racija, jer je bilo očito da racije ne uspijevaju ni u situacijama visoko kontroliranih uslova pripreme i osiguranja tajnosti.

Mnoge racije nisu uspijevale i zato što se organizirani kriminal služio banalnim postupkom obavljanja²³ u svim sumnjivim slučajevima noćnog okupljanja vozila u policijskim stanicama na čijem terenu su se nalazili sporni noćni lokali s djevojkama koje su formalno bile zaposlene kao konobarice ili erotske plesačice, a neformalno su morale pružati seksualne usluge gostima lokalja. Noćni lokali/barovi/klubovi koji su nikli širom BiH, javno ili gotovo javno pružali su seksualne usluge čija je cijena bila fiksna i jasno se znala - 50 KM za pola i 100 KM za jedan sat; dok je, naprimjer, šoljica kahve koštala 5 KM, a slično je bila utvrđena cijena ostalih pića. Činjenica je da su u većini takvih lokalja bile zaposlene strane žene/djevojke iz Moldavije, Ukrajine, Rumunije, Bugarske, Rusije i Bjelorusije i javnost je bila uvjerenja da se radi o prostitutkama koje su došle zaraditi novac od međunarodne klijentele - vojnih snaga i službenika međunarodnih organizacija stacioniranih u BiH. I većina medijskih natpisa podržavala je riječju i fotografijama ovu predodžbu. Tek 2002/2003, prvenstveno zalaganjem IOM UN za BiH i nevladinih organizacija (Lara, La Strada i dr.) ta slika u očima javnosti se mijenja i u medijima se pojavljuju kritički natpisi koji objašnjavaju okrutnu prirodu ovog organiziranog transnacionalnog kriminala, koji prevarama i lažnim obećanjima regrutira, falsificiranim dokumentima transportira i krijumčari često maloljetne djevojke, da bi ih seksualno zlostavljaо već prilikom dolaska u zemlje tranzicije (Srbiju, Hrvatsku i Mađarsku), a potom prodao/kupio i fizičkim, psihičkim prijetnjama i zlostavljanjima prinudio na pružanje seksualnih usluga. Prvobitno se djevojke/žene držalo u dužničkom ropstvu (da vrate novac uložen u njihovu kupovinu), a potom ograničavanjem slobode kretanja, prijetnjama njima i njihovim porodicama u zemlji porijekla, držalo u ropskoj poslušnosti i položaju bespomoćne žrtve. Taj scenario se najčešće završavao nakon izvjesnog vremena preprodajom žrtve i spomenuti ciklus seksualne eksplotacije se ponavljaо. Zlostavljanje se nastavljalo s drugim predatorima. Po ovom organiziranom pružanju seksualnih usluga moglo bi se reći da je BiH postajala "slavna" ne samo u domaćim okvirima i graničnim pojasevima susjednih država već i u

[23] Autor je prisustvovao 2004. neuspješnoj raciji u mjestu Vitez u noćnom klubu "Vila", gdje je radilo 17 djevojaka u svojstvu erotskih plesačica. I pored izuzetno dobro organizirane i pažljivo kontrolirane racije, ista nije uspjela jer je vlasniku lokalja (gazdi) 20 minuta prije dolaska racije dojavljeno da se u obližnjoj policijskoj stanici okupljaju policijska vozila. Nešto kasnije, kada je vođen razgovor sa osuđenim trgovcima u zeničkom zatvoru došlo se do podataka da su vlasnici lokalja unajmljivali čovjeka, koji je stanovao blizu policijske stanice, da za 20 KM posmatra dvorište stanice i dojavljuje ukoliko se počinju okupljati vozila te ako se odvijaju druge sumnjevi situacije, koje upućuju na skoru raciju.

međunarodnim okvirima. Tako su neki pripadnici vojnih snaga, stacioniranih u zračnoj bazi "Orao" kraj Tuzle, kupovali djevojke za "pomoć u vođenju domaćinstva" u iznajmljenim obližnjim kućama i iste iznajmljivali svojim priateljima i sudrugovima. Najveći dio javno organiziranog pružanja seksualnih usluga žena/djevojaka – žrtava trgovine ljudima odvijao se u pratećim motelima duž glavnih prometnica prema Hrvatskoj preko Broda, a osobito na cesti Tuzla – Brčko popularno zvanoj "Arizona", a u RS u Prijedoru (veleluksuzni motel Šervudska šuma s bazenom i vlastitim zoološkim vrtom) te Banjoj Luci i njenoj okolini. U vrijeme dok je vršeno u uvodu spomenuto istraživanje (2004), samo četvorica trgovaca/vlasnika lokala su bili osuđeni i to zahvaljujući prvenstveno zalaganjima stranih tužitelja upućenih kao ispomoć sudstvu BiH.

Saradnja kriminalaca iz zemalja porijekla žrtava, kriminalaca zemalja tranzita te iz odredišnih mesta u BiH, bila je u potpunosti usklađena. Zahvaljujući tome, lančano povezani kriminal ostvario je spregu s graničnim policijskim i carinskim službama BiH. Prema snimljenom razgovoru s osuđenim trgovcima u KPD Zenica provedenom u spomenutom istraživanju iz 2004, dobijena su zanimljiva saznanja. Neka od njih su: cijena po jednoj žrtvi prevoženoj s falsificiranim osobnim i radnim dokumentima je bila pri prijevozu automobilom 500 KM. Činjenica da nikad nije u "dubinskoj kontroli prometa" uhvaćena skupina trgovaca i žrtava objašnjena nam je "konvojskom vezom" automobila koji je vozio ispred automobila sa žrtvama. Vozač predvodnog vozila bi u slučajevima nailaska na punkt prometne patrole, namjerno počinio prekršaj kako bi zaposlio prometne policajce te prethodno pravovremeno upozorio prateći automobil s žrtvama. Ovakve situacije lako korumpiranog prelaska granice i puta do mjesta odredišta, obeshrabrivale su žrtve da pokušaju zatražiti pomoć od policije, dok je primanje mjesnih policajaca kao besplatne klijentele dodatno obeshrabrivalo žrtve koje su se s oduzetim ličnim dokumentima, bez novca i znanja jezika našle, u njima nepoznatim mjestima i među nepoznatim ljudima.

Također, policiji je bilo poznato da su u privatnim stanovima Beograda, Srijemske Mitrovice i Novog Sada bile zatvarane, a potom seksualno i fizički zlostavljane, djevojke koje su prevožene za zemlju destinacije, a zatim izabirane i kupovane za seksualnu eksploraciju u BiH od strane umreženih vlasnika noćnih klubova/bordela. Problemi nejedinstvenog pristupa trgovini ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije bili su i na relaciji saradnje policije Federacije BiH i Republike Srpske, tako da je to otežavalo učinkovitije suzbijanje ove vrste kriminala u BiH.

Najčešći oblici prevare žena/djevojaka – žrtava trgovine jeste to da su im bili obećani poslovi konobarica, a rjeđe plesačica. O obveznosti pružanja seksualnih usluga većina ih prethodno nije ni slutila, a kamoli znala. Prema policijskim saznanjima djevojke/žene bile su zastrašivane policijom zbog neposjedovanja ispravnih dokumenata za ulazak u BiH. Kako se često radilo o maloljetnim djevojkama za koje su se falsificirali podaci o godinama rođenja, to je dodatno osnaživalo prijetnje policijom, zatvorom i deportacijom. Na pružanje seksualnih usluga djevojke su bile prinuđivane, ali i nagovarane/namamljivane velikom zaradom, uz rafiniranu pomoć već okorjelih u prostituciji "saradnica" vlasnika lokala koje su često igrale ulogu klasične "madam". Gotovo su sve žene/djevojke u početku su padale u tzv. "dužničko ropstvo". Trgovac/vlasnik lokala - "gazda" (kako su ga nazivale žrtve), tražio je da pružaju seksualne usluge (u žargonu djevojaka da "rade sobe") prvenstveno kako bi mu vratile novac koji je uložio u njihovu kupovinu, transport, odjeću, ishranu i krijumčarenje preko granice. Prevara se dalje nastavljala tako da im je

rečeno, da će njihov dio zarade od pružanja seksualnih usluga, biti kod njega (gazde) na čuvanju do isplate čitavog iznosa, koja će biti naknadna prema nekom izmišljenom datumu iz usmenog dogovora. Kada je žrtva trgovine i seksualno eksplorativana osoba tražila isplatu, po pravilu se tome nije udovoljilo, nego je osoba preprodana vlasniku nekog drugog lokalnog/bordela ili je prijetnjama i zlostavljanjem bila ušutkana. Tako se dužničko ropolje pretvaralo u stvarno ropolje u kome su kupljene djevojke/žene morale raditi bez ikakve naknade za svoj rad i mogućnosti da se izbore za slobodno napuštanje takvih mesta, uslova i okolnosti življenja. Sve te okolnosti kojima su u ciklusu ropolja djevojke/žene bile izložene pratilo je, ne samo seksualno zlostavljanje koje su vršili gazde i njegovi čuvari, prijatelji te pojedini pijani i perverzni klijenti, već su dio svakodnevnicice bila psihička i fizička zlostavljanja, a u mnogo slučajeva izrečene prijetnje njihovim obiteljima - roditeljima i djeci u zemlji porijekla. Najčešće su to bile prijetnje smrću izrečene od strane tamošnjih organiziranih kriminalaca, ako bi se racijama ili bijegom spašena žrtva, odlučila za sudsko svjedočenje. Ovo uključivanje kriminalaca u zemlji porijekla direktno je dokaz organiziranosti kriminalne aktivnosti trgovine ljudima, jer ta rada nije prestajala izručivanjem drugoj grupi kriminalaca koja ih je transportirala i kriještarila do BiH, niti sa seksualnim iskoristavanjem u mjestima BiH, već je imala povratnu spregu u kontroli žrtve putem prijetnji njenoj obitelji u zemlji porijekla.

Dakle, u lanac trgovine ljudima bili su uključeni kriminalci iz zemlje podrijetla koji su namamljavali, regrutirali, obmanjavali i upućivali u transport ranjive skupine djevojaka/žena, pri čemu su se često služili otvorenom medijskim oglašavanjem i/ili formiranjem tzv. agencija za regrutiranje djevojaka/žena za poslove konobarica, plesačica i slično. Poznati su slučajevi da su te agencije organizirale tečajeve erotskog plesa, koji su djevojke prethodno pohađale i naravno plaćale tu svoju "edukaciju". Mnoge su od njih već tada padale u dužničko ropolje jer nisu imale novca da plate usluge kriminalaca iz zemlje svoga podrijetla, koje su se sastojale u izradi falsificiranih dokumenata, organizacije skupnog transporta i kriještarjenja u/iz onih zemalja u kojima je vladao vizni režim.

U malom broju slučajeva djevojke uključene u lanac trgovine ljudima su uspjele pobjeći i većinom su oslobođene tokom operacija međunarodne policije koje su u značajnoj mjeri organizirane krajem 90-ih, ili domaće policije koja je povećala svoj angažman početkom 2000-ih godine. Spašene djevojke/žene bile su pod patronatom IOM, Ujedinjenih nacija i drugih nevladinih organizacija smještene u tzv. sigurne kuće gdje su čekale na povratak u zemlju podrijetla ili što je bila želja većine, na odlazak u druge zapadne zemlje. Osjećaj obilježenosti zbog okolnosti kojima su bile izložene i aktivnosti na koje su bile prinuđene, pratili su razni psihosomatski poremećaji i stalno prisutni strah od osvete svojih predstavnika, tako da su u vrlo malom broju slučajeva prihvatile da svjedoče protiv istih. Spremnost na svjedočenje je bila relativno mala i procesi vođeni protiv kriminalaca neuspješni.

Iz svega navedenog proizlazi i naše bitno današnje istraživačko pitanje u vezi sa posljednjim (5) glavnim istraživačkim problemom:

Šta se dogodilo sa kriminalnim procesom seksualne eksploracije danas u odnosu na ono iz prošlog desetljeća, šta dokazuje njegovo odvijanje te kakva je sličnost/različitost njegovih obilježja u odnosu na prethodno spomenuti period?

Drugim riječima, kao što u početnim godinama borbe bosanskohercegovačka javnost nije sagledavala problem trgovine djevojaka/ženama u kontekstu trgovine ljudima, već isključivo ili pretežno kao vid vala prostitucije, koji je bio u zamahu podstaknut prisutnošću međunarodnih vojnih snaga i organizacija u BiH, tako i danas slika s kojom se prikriba ovaj vid organizirane kriminalne aktivnosti, ide linijom mišljenja da se tu radi uglavnom o polulegalnoj dobrovoljnoj prostituciji strankinja i domaćih osoba, čije seksualne usluge koriste pretežno pripadnici vojnih međunarodnih snaga i domaća "lumpen buržoazija". Za postotak koji ubire vlasnik lokalna ili organizator pružanja seksualnih usluga, javnost smatra da je to normalno ako je taj odnos "fifti-fifti" između osobe koja pruža seksualne usluge i onoga koji joj to organizira i osigurava uslove.

Neformalno, često je uvjerenje da se taj vid trgovine ljudima (ženama/djevojkama) uglavnom suzbio i da je ta pojava tek "blago prisutna u BiH (ništa zabrinjavajuće)".

Kvantitativnu proširenost takvog uvjerenja razmotrili smo u kontekstu analize mišljenja i stavova o trgovini ljudima kod učesnika iz uzorka opće javnosti od kojih njih 45,8% smatra da je pojava trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije tek blago prisutna u BiH. S druge strane, za našu dalju analizu važan je podatak koji indicira općenito uvjerenje da iako više nema noćnih klubova (mi bismo dodali kao ranije), pružanje seksualnih usluga se preselilo u ilegalu privatnih kuća i stanova - s čim se slaže 76,2% opće građanske javnosti. To uvjerenje nesumnjivo ima svoju nekakvu empirijsku podlogu, koju ćemo pokušati provjeriti na podacima analiziranim u ovom dijelu teksta istraživačkog izvještaja.

Međutim, za nas je važnija rasprostranjenost uvjerenja u općoj javnosti o tome koliko je među osobama koje se danas bave prostitucijom ustvari žrtava trgovine ljudima, a koliko onih drugih koje ne možemo tretirati kao žrtve, jer su se dobrovoljno upustile u taj odnos i sklopile ugovore sa vlasnicima o podjeli zarade.

Sve u svemu, o prisutnosti procesa trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije danas se susrećemo s izvjesnom kontraverzom iskazanom kroz stav da je ova pojava blago prisutna i teško će je biti iskorijeniti te uvjerenjima da se tu bar polovično radi više o klasičnoj prostituciji nego o trgovini ljudima i osobama prinuđenim na ropski odnos i seksualnu eksploraciju.

Podaci koje ćemo razmatrati u okvirima ovog poglavlja trebali bi nam pružiti odgovore na sljedeća pitanja:

- Da li je i dalje prisutan proces trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije u BiH?
- Gdje i kako se taj proces odvija u današnjim uslovima?
- Kojim karakteristikama se ukazuje i dokazuje da se radi o organiziranoj kriminalnoj aktivnosti koja se bavi trgovinom ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije?

Prisutnost trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije

Prema dostupnim evidencijama o prisutnosti žrtava u sigurnim kućama proveli smo prikupljanje podataka intervjuiranjem 51 žrtve, koje su bile smještane u tzv. sigurne kuće u periodu 2006-2014. To je zapravo onaj period kada poslove zbrinjavanja i zaštite trgovine ljudima u BiH od IOM preuzimaju domaće institucije i posebno organizacije civilnog društva specijalizirane za ovu vrstu poslova. Sljedećim podacima prikazat ćemo njihove osobne i situacijske karakteristike koje zorno prikazuju opstojanje i prirodu procesa trgovanja ženama/djevojkama i njihovog seksualnog eksploatiranja od strane vlasnika lokala/gazde, te posljednje karike lanca organiziranog kriminala u trgovanim ljudima.

Tabela 30. Podaci o godini evidentiranja i uzrastu žrtava seksualne eksploatacije

Godina evidentiranja	Godina rođenja
2006 (6)	1973 – 1977 (6)
2007 (8)	1978 – 1982 (9)
2008 (10)	1983 – 1987 (4)
2009 (3)	1988 – 1992 (9)
2010 (5)	1993 – 1997 (16)
2011 (7)	1998 – 2002 (7)
2012 (9)	Ukupno 51 žrtva
2014 (3)	
Ukupno 51 žrtva	

Tabela 31. Podaci o uzrastu žrtve u trenutku seksualne eksploatacije

Uzrast žrtve u trenutku seksualne eksploatacije
31 žrtva bila je maloljetna (ispod 18 godina) (61%)
20 žrtava bilo je punoljetno (iznad 18 i više godina) (39%)

U kriminološkoj literaturi uveliko su prisutna nagađanja o tzv. "tamnoj brojki" kriminaliteta, koja su logična i razumljiva, mada vrlo rijetko empirijski utemeljena i provjerena. Kao u našem slučaju, po pravilu se saznanja o izvršenim zločinima baziraju na statističkoj evidenciji policijskih organa, a o njenoj nepotpunosti postoji niz dokaza i saznanja. Tako se, naprimjer, u poredbenom pregledu danom u Maguire, Morgan i Reiner (2012) ilustriraju i dokazuju postojanje ogromnih razlika između podataka policijske statistike i zločina koji su se stvarno dogodili (BCS istraživanje provedeno u Engleskoj i Wellsu 2005/2006. godine). To istraživanje utvrđuje da je odnos "**tamne brojke**" za:

- grupno nasilje 1: 5,3
- za nasilje s ozljedama 1: 2,3
- za razbojstva/pljačke 1: **4,7**

za ukupni kriminalitet zločina, koji je u policijskoj evidenciji iznosio **718 000: 2 349 000** dobijenih na osnovu podataka iskazivanja susretanja sa zločinom dobijamo odnos **1: 3,3** kriminaliteta koje je registrirala policija: zločinima koji su se prema istraživanju stvarno dogodili i s kojima su se ljudi susreli.

Prilikom sačinjanja aproksimacije stvarne brojke žrtava trgovine ljudima ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu kako je u svijetu zabilježeno da u onim državama koje imaju manji bruto društveni proizvod, tj. manje razvijenim državama, stopa prijavljivanja trgovine ljudima od strane žena koje su seksualno iskorištavane manja nego li u razvijenim zemljama. Na ovaj način se podaci o stopama prijava uspoređuju sa indikatorima ljudskog razvoja u nekoj državi/području. Naime, žrtve se najčešće regrutiraju iz siromašnih država gdje žene inače slabo prijavljuju krivična djela. Pored toga, žrtve trgovine ljudima su manje spremne prijaviti krivična djela i zbog straha od osvete ili opasnosti od protjerivanja/vraćanja u države odakle su došle. Iz tih razloga se pretpostavlja da većina slučaja ovog oblika trgovine ljudima ostane nepoznata organima gonjenja (Kangaspunta, 2007). S obzirom da se u našem slučaju radi o organiziranoj kriminalnoj aktivnosti transnacionalnog karaktera izuzetno dobro prekrivenoj, učinkovito kontroliranoj od strane međunarodnog umreženog kriminala koji izvlači ogroman profit iz ovog "prljavog biznisa" uz daleko manje rizika nego u slučaju trgovine drogama ili oružjem.

Smatramo opravdanim prihvatići da je, u našem slučaju, odnos uočenih žrtava trgovine ljudima (51 žrtva seksualne eksploatacije) dvostruko veći nego što je utvrđeni odnos za grupno nasilje 1: 5,3.

U tom smislu, smatramo realističnom procjenu da se stvarni organizirani kriminal seksualne eksploatacije odvijao tako da je danas u BiH stvarno prisutno više od 500 žrtava trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije. Tu nam procjenu realistično podržavaju saznanja da se većina pružanja seksualnih usluga danas pruža u nekoj vrsti "ilegale" privatnih kuća i stanova, ali i činjenica, koju smo osobno provjeravali, da i dalje postoje i posluju isti lokali pretvoreni u kafiće i motele u kojima je moguće bez ikakvog posebnog npora doći u doticaj sa osobama koje pružaju seksualne usluge, a među kojima je sigurno znatan broj seksualno eksplorativnih žena/djevojaka, žrtava trgovine.

S obzirom da većina tamo zaposlenih djevojaka dobro govori naš jezik, vrlo je vjero-vatno da se domaći organizirani kriminal u regrutiranju svojih žrtava okrenuo "domaćoj ponudi" iz ranjivih skupina maloljetnih osoba.

Prema već spomenutoj rumunskoj mikrostudiji, takve skupine čine maloljetne osobe koje dolaze iz disfunkcionalnih porodica, zatim tu se svrstavaju kao potencijalne žrtve maloljetnice smještene u domove za preodgoj i brojne maloljetnice koje su se već upustile u neku vrstu kriminala upotrebozabranjenih droga. Ako tako gledamo na problem regrutiranja, onda je urbani prostor BiH, a posebno mala mjesta u kojima su lahko uočljive neprilagođene maloljetnice, iskoristive zone djelovanja organiziranog kriminala da otkrije i regrutira žrtve s domaćeg tržišta.

Svoju uspješnu ustrojenost organizirani kriminal ovog tipa dokazuje prikupljanjem sve većeg broja žrtava koje smješta na izvjesno vrijeme u zaštićeni skriveni prostor u kome

žrtve borave do distribucije na konačna odredišta - lokale u kojima im se pripisuje formalna uloga konobarice i događa stvarna sudbina seksualno zlostavljanje i eksplorativne žrtve.

Postavlja se opravdano pitanje zašto žene/djevojke nisu pobjegle i potražile spas? Zašto one djevojke/žene, koje su spašene policijskim intervencijama ili aktivnostima NVO nisu spremne dati potrebne podatke o svojim trgovcima i gazdama lokalima koji su ih seksualno iskorištavali?

Vjerovatan odgovor leži u tvrdnji da je stupanj stvarnih prijetnji njima i njihovim porodicama potkrijepljen različitom vrstom i intenzitetom zlostavljanja u potpunosti promjenio ličnost žrtve do nivoa štokholmskog sindroma. Posebno je djelotvorna prijetnja upućena njihovim obiteljima, naročito usmjerena djetetu, ako ga žrtva ima. Prijetnje čine realističnim informacijama koje dobijaju od svojih bližnjih - da su im izrečene ozbiljne prijetnje, ako se bilo što dogodi što bi po žrtvinim izjavama naškodilo kriminalnoj aktivnosti u mjestu ili zemlji destinacije pružanja seksualnih usluga.

S druge strane, brojna istraživanja u svijetu ukazuju na drastične promjene na relaciji učinitelj-žrtva kod seksualne eksploracije, gdje su tradicionalne metode fizičkog nasilja i kontrole danas uglavnom zamijenjene suptilnim oblicima kontrole nad žrtvom. Danas izrabljivači uglavnom žrtvama daju određene iznose novca za plaćanje osnovnih troškova života, neke imaju priliku da žive u vlastitim stanovima, a ponekad uživaju i "učtiv" odnos koji prema njima imaju njihovi izrabljivači (Simmons et. al., 2013).

U ovom našem istraživanju žrtve direktno izjavljuju da se plaše za svoj život i život svojih obitelji te da zato nisu spremne sarađivati i svjedočiti pred sudom. Pretpostavljamo da upravo zato ovaj transnacionalni, lančano povezani i umreženi kriminal nije prestao postojati u današnjem vremenu u BiH, jer bi bilo neshvatljivo da se neko odrekao tako malorizičnog velikog profita stečenog "prljavim biznisom" iznajmljivanja seksualnih usluga žena/djevojaka, čije izdržavanje minimalno košta, a one donose veliku, svakodnevnu, "keš" neoporezovanu zaradu.

Zbog svega iznesenog, smatramo da je potrebno naše podatke uvećati za moguću "tamnu brojku", tako da ćemo dobiti da je kroz period 2006-2014. u trgovinu ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije bilo uključeno bar 500 žrtava, od kojih je stvarno spašena tek svaka deseta koja je bila dostupna za intervjuiranje u sigurnim kućama.

Prema iznesenim podacima u prethodnoj tabeli 61% žrtava je u trenutku eksploracije je bilo maloljetno (Tabela 31.), a prema godini rođenja (Tabela 30.) sedam ih je rođeno nakon 1998. godine što znači da još i danas imaju status maloljetne osobe.

Dakle, organizirani kriminal trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije usmjerio se pretežno na maloljetne ranjive djevojke, a ta činjenica uz javno postojanje kafića/bordela, govori o njegovoj drskosti prema zvaničnoj vlasti i organima sudskog i policijskog gonjenja. Ovaj tip kriminalaca ne plaši se vrlo visokih kazni koje slijede već za samo uključenje maloljetnica u prostituciju, a posebno za uključenje u trgovinu ljudima

te i dalje drži javne lokale, koji vrlo slabo prikrivaju svoju stvarnu namjenu.

Opravdano se možemo zapitati: šta radi policija i obavještajno-sigurnosni organi u BiH koji "ne znaju ili nemaju saznanja" da postoje takvi kafići i slični lokali u kojima se pružaju seksualne usluge žrtve trgovine ljudima?!

Tabela 32. Podaci o državi rođenja žrtve

	Države rođenja žrtve	29	57%
-Bosna i Hercegovina			
-Crna Gora	1		
-Hrvatska	3		
-Makedonija	1		
-Slovenija	2		
-Srbija	3		
			}
		10 (20%)	
-Bugarska	1		
-Moldavija	4		
-Rumunija	1		
-Ukrajina	5		
-Irak	1		
			}
		12 (23%)	
Ukupno		54	(100%)

Na osnovu iznesenih podataka možemo utvrditi da je **svaka druga žrtva** porijeklom iz BiH, a **svaka peta** iz neke od zemalja bivše države SFRJ, dok **svaka četvrta** predstavlja strankinju iz zemalja Istočne Evrope.

Poređenje s podacima iz 2004. godine ukazuje na drastično promijenjenu sliku. Tada gotovo da i nismo imali domaće žrtve, već isključivo strane državljanke. Dakle, domaći kriminalci umrežili su se i usmjerili pretežno na njima dobro poznata domaća područja, gdje imaju razgranate mreže regrutera i povoljna izvorišta lako prihvatanja žrtava.

Proces regrutiranja i seksualne eksploracije

Gdje i kako se odvija proces regrutiranja i vrši eksploracija žena i djevojaka – žrtava trgovine ljudima, odgovor će nam pružiti podaci iz sljedećih tabela:

Tabela 33. Podaci o mjestu prebivališta žrtve

Mjesto prebivališta zadnjih 5 – 10 godina prije postajanja žrtvom (samo za žrtve iz BiH)		
Brčko		7
Tuzla		6
Bihać		3

Derventa	2
Banja Luka	1
Lukavac	2
Doborovci	1
Gradiška	1
Ilijaš	1
Kakanj	1
Kalesija	1
Sarajevo	1
Travnik	1
Ukupno	29

Od ukupno 51 žene/djevojke, koje su evidentirane u sigurnim kućama od 2006 - 2014. godine njih 29 je porijeklom iz BiH i to najviše iz Brčkog i Tuzle. Iz ovih podataka vidimo da su izvorišta regrutacije domaćih žrtava prvenstveno usmjerene na Brčko, Tuzlu, Bihać, Derventu i Lukavac, dok pregled po ostalim gradovima pokazuje da je ustvari čitava urbana teritorija BiH prekrivena ovom vrstom umreženog kriminala.

Ponajprije se može na osnovu ovih podataka postaviti pitanje o odgovornosti policije Brčkog i Tuzle, gdje je regrutiranje žrtava - po pravilu maloljetnica, poprimilo značajne razmjere.

Strane žrtve, nešto manje od polovine (46,7%) ilegalno prelaze granicu BiH, uglavnom sa falsificiranim dokumentima preko legalnih carinskih prelaza ili čamcem preko Drine ili Save, dok ostale prelaze podjednako legalno s vizom i bez vize preko granica BiH sa Srbijom i Hrvatskom.

Dakle, organizirani kriminal se zbog svog smanjenja formalnosti i kontrole idalje služi krijumčarenjem stranih žena/djevojaka, pri čemu mu mogućnosti relativno lagahnog legalnog prelaženja granice idu na ruku. Karika u lancu trgovine žena/djevojaka u svrhu seksualne eksplatacije smanjuju se u pogledu faza transporta i krijumčarenja, ali jedna druga osobina tog procesa ostaje idalje prisutna i direktno ukazuje da se radi o organiziranom kriminalu:

Tabela 34. Podaci o prisustvu drugih žrtava u mjestu gdje su boravile

Da li su u mjestu u koje su dovedene bile smještene i druge žrtve?	
Nema podataka	24
Ne, bila sam sama	14
Još jedna djevojka	2
Još četiri djevojke	1

Još pet djevojaka	3
Još šest djevojaka	2
Još sedam djevojaka	1
Još osam djevojaka	1
Još petnaest djevojaka	2
Bilo je još dvadeset djevojaka	1
Ukupno	51

Podaci koje smo dobili u odgovoru na ovo pitanje intervjuja su zapravo alarmantni. Djevojke/ žrtve nakon što su namamljene lažnim obećanjima dobro plaćenih poslova - konobarica (10), domaćica/dadilja (3), prodavačica (2), plesačica (1) i otvoreno ponuđeni poslovi pružanja seksualnih usluga (3) - bivaju smještene u posebne prostore zajedno s još izvjesnim brojem djevojaka kako to prikazuje prethodna tabela. Ovakva "privremena" sabirališta djevojaka/žrtava ne bi se mogla organizirati da je rad policije učinkovitiji. Ta sabirališta pretežno su organizirana u Sarajevu (3), Tuzli (3), Zenici (2) te po jedno u Bihaću, Bijeljini, Busovači, Cazinu, Doboju, Lukavcu i Vitezu.

Postojanje ovih sabirališta u kojima se u prosjeku nalazi 5 – 6 djevojaka (a u jednom slučaju čak 50) direktno dokazuje postojanje organiziranog kriminala i njegovo djelovanje gotovo na čitavoj teritoriji BiH, što će sigurno znatno otežati njegovo iskorjenjivanje.

Kako se danas odvija proces seksualne eksploracije i da li je tačna tvrdnja da se pružanje seksualnih usluga izmjestilo iz noćnih klubova (koji su uglavnom ugašeni ili pretvoreni u caffe-barove (popularno nazvani kafići) i u privatne kuće, direktni odgovor daje nam sljedeća tabela.

Tabela 35. Podaci o mjestu seksualne eksploracije žrtve

Gdje ste bili prisiljavani na prostituciju?	
Korišteni prostori	Kombinacije korištenog prostora
na ulici 1	ulica + privatne kuće 1
u iznajmljenim sobama 1	iznajmljene sobe + privatne kuće 1
u noćnom baru/kafiću/motelu 7	iznajmljene sobe + hotelske sobe 1
u hotelskim sobama 2	kafići + privatne kuće 1
u luksuzno namještenim stanovima 2	hotelske sobe + luksuzno namješteni stanovi 1
u motelu 1	kafići + hotelske sobe + privatne kuće 1
u privatnim kućama 10	na ulici + hotelske sobe + privatne kuće 2
ukupno 24	ukupno 9
bez podataka 18	
UKUPNO 51	

Zbirno gledano, privatne kuće korištene su u 16 slučajeva i ako tome dodamo 2 slučaja korištenja luksuzno namještenih stanova dobijamo da je od ukupno 51 žrtve njih 35% koristilo privatne kuće i stanove za pružanje seksualnih usluga. Nasuprot tome, kafići - zbirno gledano, korišteni su u 10 slučajeva i ako tome dodamo 8 slučajeva kada su korišteni hoteli/moteli dobijamo da od ukupno žrtava (51) njih 35% je koristilo ove javne i lahko nadzirane prostore.

Prema ovim našim podacima tek polovično je empirijski potvrđeno uvjerenje, da iako nema više noćnih klubova na vidnim mjestima kao ranije, pružanje seksualnih usluga za novac preselilo se u privatne prostore odnosno u potpunu "ilegalu". Seksualna eksploatacija danas u BiH jeste polovičnim dijelom stvarno prešla na korištenje privatnih kuća i luksuzno namještenih stanova, ali se isto toliko zadržala unutar istih lokala koji su samo možda promijenili namjenu i nisu baš vidljivo organizirani tako da nude seksualne usluge, već se to radi rafiniranije, ali klijentela koja to koristi vrlo dobro poznaje ta mjesta.

Dakle, nekadašnji "socijalni zagadivači" bosanskohercegovačkog društva – noćni klubovi/bordeli samo su formalno promijenili svoje nazine, ali im je djelatnost ostala ista. Zato je potpuno neopravdano naivno prepostavljati da opća, a pogotovo stručna javnost iz tih gradova/mjesta i šire, ne zna za njihovo postojanje, a još manje povjerovati da domaća policija ne zna za kriminalnu aktivnost njihovih vlasnika - seksualnih eksploratora i trgovaca ljudima..

U tom smislu, opravdano je postaviti pitanje odgovornosti policijskih i drugih socijalnih nadležnih službi za sprječavanje ovog vida kriminala i sociopatološke pojave koja donosi, kao što ćemo vidjeti u daljnjoj analizi podataka, enormnu zaradu vlasnicima.

Karakteristike žrtava

Kojim se karakteristikama žrtava ukazuje i dokazuje da se radi o organiziranoj kriminalnoj aktivnosti koja se bavi trgovinom ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije? Prvenstveno je potrebno razmotriti podatke o zastupljenosti maloljetnih osoba (61%) među žrtvama te imati u vidu podatak da su žrtve masovno skupljene i zadržavane u skrivenim zajedničkim prostorijama "sabiralištima", koja su rasprostranjena širom teritorija BiH. Također je važan podatak o mjestima na kojima su bile prisiljene pružati seksualne usluge, a tek indirektno ukazuju na to i karakteristike organiziranosti ove kriminalne aktivnosti koje su prethodile neposrednoj seksualnoj eksploraciji.

Podaci o **vrsti obećanog posla** vrlo su nepotpuni, jer nemamo odgovora od 31 žrtve i kao takve značajne su nam jedino zato jer onih 20 koje su odgovorile na to pitanje, njih 3 izričito navodi da im je ponuđen posao pružanja seksualnih usluga. Ostale žrtve negiraju da im je bilo šta navedeno o pružanju seksualnih usluga uz vrstu ponuđenih poslova konobarica (10), ispomoći u kućanstvu (3), radnica (2), prodavačica (1), plesačica (1), dadilja (2).

Dakle, prema ovom iskazu 3 osobe koje su svojom voljom ili prinudom organa vlasti i/

ili NVO stavljenе u sigurne kuće, *objektivno ne mogu imati status žrtve niti se osjećaju žrtvama seksualne eksploatacije*. One su pristale na uslove pružanja seksualnih usluga i dogоворile sa vlasnicima lokalа postotak primanja od vlastite zarade.

No, s druge strane, ostale žrtve koje nisu bile u mogućnosti da ostvare ikakvu zaradu, a bile su prinuđene da pružaju seksualne usluge, govore o stvarnoj prirodi seksualne eksploatacije žena/djevojaka – žrtava trgovine.

Tabela 36. Podaci o modalitetima raspodjele zarade između žrtve i izrabljivača

Koliko je od naplaćenih seksualnih usluga ostajalo žrtvi?	
Bez podataka	20 (40%)
NIKADA I NIŠTA NIJE PRIMILA	19 (37%)
primila je jednu četvrtinu (25% zarade)	1 (2%)
primila je jednu polovinu (50% zarade)	8 (15%)
primila je čitavu zaradu (100% zarade)	2 (4%)
dobijala je samo kada je radila kao konobarica	1 (2%)
Ukupno	51 (100%)

Od ukupno žrtava našeg uzorka istraživanja njih **19 (37%) eksplicitno izjavljuje da ništa nisu od svoje zarade nikada dobile**. Među njima 2 žrtve navode da im je dano 5 - 10 KM za cigarete. Na ovo pitanje nije odgovorilo čak 20 ili 40% svih žrtava, što je izrazito visok postotak apstinencije od odgovora. No, kako taj podatak nije bitno različit od apstinencije od odgovora na prethodno pitanje o mjestu gdje su pružale seksualne usluge (na to pitanje ne odgovara 15 ili 35% žrtava), opravdano je tretirati ovu apstinenciju kao nesistematsku varijaciju i zato je dozvoljeno razmatrati rezultate bez apstinencijskih odgovora. U tom smislu, kada se odbiju apstinencijski odgovori ostaje 31 žrtva i tada dobijamo podatak da **62% žrtava nije nikada ništa primilo za pružanje seksualnih usluga**, dok su ostale na neki način bile u pogodbi sa vlasnicima i najčešće dobijale polovinu svoje zarade. Ovdje treba imati na umu spoznaju o samopoimanju statusa žrtve, jer prema Kelly (2005) one iz vlastite perspektive trgovinu ljudima vide kao proces, za koji, u većini slučajeva, vjeruju da su sklopile dogovor da budu krijumčarene. Element iskorištavanja (eksploatacije) se iz ugla žrtava najčešće spozna na kraju ovog procesa, kada neko (najčešće izrabljivači) traži isplatu "dugovanja" za koje vjeruju da ih duguju ili žrtve otkriju da novac za koji su mislili da se šalje njihovim porodicama zapravo nikada nije poslan, već su ga učinitelji zadržali za sebe. Dakle, prevara, podmukao način uz pomoć kojeg se manipulira sa žrtvama predstavlja glavni *modus operandi* učinitelja u smislu poduzimanja radnji vrbovanja i iskorištavanja ove kategorije žrtava trgovine ljudima.

Naši podaci o potpunom seksualnom iskorištavanju i stavljanju žrtava u ropski odnos direktni su dokaz izrabljivačke prirode ovih kriminalnih aktivnosti. No svrha ovakvog organiziranog iznajmljivanja seksualnih usluga žrtava, koje su bile u potpunom ropskom položaju, imao je i svoju pravu namjenu - ostvarenje velikog profita. To nam dokazuju podaci da je dnevna zarada po pravilu bila za pružanja jedne seksualne usluge od pola

sata 50 KM, a za jedan sat 100 KM, te ako je izvršen najam za čitavu noć, zarada je bila 250 – 400 KM. Prosjek klijenata je bio negdje između 4 i 5 dnevno. Radni sati su se kretali prosječno od 8 sati pa na više, ali zato je za veliki broj žrtava ovo bila svakodnevna obaveza bez tjednih odmora. To su sve podaci koji su nam direktno dale žrtve prilikom intervjuiranja.

Dakle, realne zarade koje su ostvarivale žrtve za poslodavce koji su ih kupili, dnevno su se kretale između 200 i 400 KM, što izračunato za cijeli mjesec iznosi 6000 do 8000 KM.

U zavisnosti od toga koliko je djevojaka/žena gazda lokala mogao pribaviti i zadržavati, ovisila je njegova zarada, koja nikad i ničim nije bila oporezovana. Takvo seksualno izrabljivanje žena/djevojaka trajalo je ne samo mjesecima, nego i godinama.

Među žrtvama koje su primale iznos svoje zarade bile su dvije, koje su primale kompletну zaradu i njih ne možemo smatrati žrtvama. One su ostvarile pogodbu sa vlasnikom lokalne, odnosno trgovcem, za pružanje svojih usluga i od toga ostvarivale više nego pristojnu zaradu. Njih možemo uslovno smatrati situacijskim žrtvama, jer ovisno o drugim uslovima kojima jesu/nisu bile izložene, ova dimenzija podjeli zarade²⁴ ih isključuje ili ostavlja u kategoriji žrtava. Drugih 9 žena/djevojaka koje su bile u lancu trgovine ljudima primalo je polovicu svoje zarade (50%), a jedna među njima samo četvrtinu (25%) - po osnovu takve pogodbe s vlasnikom lokalne/trgovcem, također se teško može smatrati žrtvom, ili je bar treba posmatrati kao situacijsku žrtvu koja je prihvatile ili se izborila za te uslove nakon što je bila prinuđena na pružanje seksualnih usluga. Naime, ako nisu bile izložene drugim vidovima zlostavljanja i ako su se mogle slobodno kretati, to znači da su prihvatile situaciju u kojoj su bile izložene i svojim prilagođenim ponašanjem izborile status saradnice, koja je vjerovatno donosila gazdi velike dnevne prihode. Kakvo je stvarno stanje u pogledu poređenja ovih podataka o podjeli zarade, sa odgovorima na pitanje o tome jesu li ili nisu bile zlostavljane govori nam sljedeća tabela. U svom istraživanju o finansijskim aspektima trgovine ljudima u svrhe seksualne eksploatacije Petrunov (2011) nalazi da je uobičajena podjela zarade između djevojaka koje se prostituiraju (žrtava) i izrabljivača kretala između 30% i 50% od ukupne zarade, što je svakako ovisilo od iskustva koje ove žene imaju i novca koje zarađuju. Ukoliko se radi o iskusnim djevojkama i ženama u svijetu prostitucije, koje donose veće iznose novca svojim izrabljivačima, onda im se daje veći udio u zaradi, tvrdi ovaj autor.

[24] Odnos podjele zarade 50%:50% smatra se u svijetu prostitucije i kriminala "poštenom podjelom".

Tabela 37. Komparativni podaci o podjeli zarade i prisustvu zlostavljanja žrtve

Poredbeni prikaz ukrštanja podataka o podjeli zarade i ne/zlostavljanju						
	Ne/zlostavljanje					
podjela zarade	ne može se utvrditi	nije zlostavljana	samo seksualno	seksualno i još jedno	seksualno i još dva ili tri	ukupno N %
bez podataka	5	3	7	6	15	40 78%
četvrtina žrtvi (25%)	1	-	-	-	-	1 2%
polovina žrtvi (50%)	-	4	2	1	1	8 16%
čitava ide žrtvi (100%)	-	1	1	-	-	2 4%
Ukupno	6 12%	8 16%	10 19%	7 14%	20 34%	51 100%

Chi-kvadrat iznosi 22,332, a koeficijent kontingencije CC iznosi 0,552 statistički je značajan na razini vjerovatnosti od .003

Prema rezultatima ukrštanja ovih podataka o podjeli zarada sa podacima o nepostojanju odnosno postojanju višekratnog zlostavljanja, dobijamo da se statistički značajno razlikuju žrtve koje nisu ništa primale od žrtava koje su primale dio zarade od svojih seksualnih usluga. Ova statistički značajna razlika iskazuje se u kontingencijskoj asocijaciji koja je relativno visoka od CC=0552 i ukazuje na značajnu povezanost ove dvije kategorijalne varijable.

Dakle žrtve koje su uspjеле postići pogodbu sa vlasnikom lokalna statistički su značajno manje zlostavljane nego žrtve koje tu pogodbu nisu ostvarile.

Brojčano gledano, od dvije žrtve koje su postigle pogodbu da čitava zarada ostane njima, prema našim podacima nijedna od njih nije zlostavljana, a žrtve koje su postigle 50 : 50 zaradu od njih osam - četiri ih nije zlostavljano, dok su ostale četiri zlostavljane. Dvije izjavljuju da su zlostavljane samo seksualno, jedna da je zlostavljana seksualno i uz to fizički ili verbalno, a jedna izjavljuje da je zlostavljana seksualno i još na dva ili tri načina. Nasuprot tome, imamo podatak da je od žrtava koje nisu primale zaradu, njih 19 ili 47,5% zlostavljano seksualno i još na dva ili tri načina. Prema ovim podacima, sigurno je da žrtve koje su ostvarile da 100% zarade ostaje njima, ne možemo nikako smatrati žrtvama. Dok one koje su ostvarile pogodbu 50:50, a bile seksualno ili na još neki način zlostavljane to ih sigurno svrstava među žrtve.

Ovim iznesenim podacima odgovaraju i podaci ukrštanja podjele zarade sa ograničavanjem slobode kretanja. Tako, naprimjer, od ukupno 8 žrtava koje su dijelile zaradu - četiri njih ne odgovaraju na pitanje o slobodi kretanja, a dvije izjavljuju da su se mogle kretati bez pratnje, dok druge dvije izjavljuju da su se mogle kretati uz pratnju. Dakle, možemo utvrditi da nije zabilježen niti jedan slučaj kada im nije bilo omogućeno kretanje ili da su zaključavane. Zato općenito možemo zaključiti da je u kategoriji situacijskih žrtava koje su dijelile zaradu bila bar polovina onih koje su funkcionalne kao relativno prilagođeni "freelanceri", oslobođene maltretiranja i nadzora; potom druga polovina nad kojom je provođen nadzor od strane trgovca/vlasnika lokalna i seksualno zlostavljanje od strane klijenata. Ovakav nalaz ide u prilog tezi koju ističu istraživači koji se bave fenomenom trgovine ljudima, a koja se sastoji u tome da je uslijed promjena u načinima kontrole žrtava seksualne eksploracije, kako važno razumjeti situacije u kojima se žrtva našla u smislu prostornog i vremenskog procesa društvene interakcije. U tom smislu, historijat odnosa između žrtve i počinitelja, situacije koje omogućavaju takav odnos kako bi se žrtva izmanipulirala u kriminalne svrhe, treba biti glavni fokus interesovanja u procjenama rizika te strategijama otkrivanja i procesuiranja ovog vida trgovine ljudima (von Lampe, 2011; Simmons et. al., 2013).

Općenito, možemo zaključiti: dokle god je postojalo ograničavanje slobode kretanja i nadzor nad njima te nikakva podjela zarade od pruženih seksualnih usluga, radi se o nekoj vrsti "zatvoreničkog prisilnog rada", odnosno ropskog odnosa u kome je bez nade tavorila absolutna većina žrtava.

Izloženost zlostavljanjima

Radi potrebnog sagledavanja kako je provođen nadzor i kontrola nad žrtvama daju nam podaci sljedeće tabele:

Tabela 38. Kojem je obliku zlostavljanja žrtva bila izložena

1. bez odgovora	6 (12%)	-
2. nije bilo zlostavljanja	2 (4%)	-
3. seksualnom zlostavljanju	16 (31%)	(37%)
4. drogiranju	2 (4%)	
seksualnom odnosu bez zaštite	3 (6%)	
seksualnom i fizičkom zlostavljanju	2 (4%)	
seksualnom i verbalnom zlostavljanju	2 (4%)	
seksualnom+verbalnom+fizičkom zlostavljanju	12 (23%)	(63%)
seksualnom zlostavljanju i drogiranju	1 (2%)	
seksualnom zlostavljanju+ drogiranju+alkoholiziranju	1 (2%)	
svim oblicima zlostavljanja	4 (8%)	
Ukupno	51 (100%)	

Od ukupno 51 žrtve samo 6 apstinira od odgovora na ovo pitanje i dvije izjavljuju da nije bilo nikakvog zlostavljanja. Poznato je da se trgovci kako bi osigurali potpunu poslušnost i predanost žrtve služe različitim prijetnjama i zlostavljanjima u svrhu prinude da žrtva pruža seksualne usluge i prihvata ne plaćanje tako da ustvari vrši seksualne usluge samo za "stan i hranu".

Kakvi su to oblici zlostavljanja i koliko su prisutni u današnjoj situaciji trgovine ženama/djevojkama kako bi se primorale da bespogovorno pružaju seksualne usluge, daju nam odgovor podaci izneseni u prethodnoj tabeli.

Ovi podaci su izrazito zabrinjavajući jer dokazuju da se praksa zlostavljanja, koja prati trgovinu ljudima i seksualnu eksploataciju, nije nimalo ublažila u odnosu na prošlo desetljeće, već je dodala **drogiranje** (3 slučaja) kojeg nismo nalazili u opsegu nekadašnjeg zlostavljanja žrtava traffickinga. Ovo je zaista dobar povod za provođenje nekih novih istraživanja koja bi se bavila analizom problema izloženosti, tj. ranjivosti žrtava trgovine ljudima koje se seksualno iskorištavaju. Naime, ranjivost se može očitovati u nekoliko situacija opasnosti. Ranjivi pojedinac je nemoćan da koristi svoju autonomiju (samostalnost), uslijed djelovanja vanjskih činilaca (prijetnja, nasilje i dr.), koji ograničavaju mogućnost otpora neželjenom ponašanju. Ranjivost proizlazi i iz unutrašnjih činilaca, koji sprečavaju potpunu samostalnost pojedinaca, kao što su nedostatak kognitivnog razvoja ili situacija bijede koja dovodi do nedostatka prilika (Martinelli, 2015, s. 35).

Podaci izneseni u prethodnoj tabeli ukazuju da je 53% od ukupnog broja žrtava odnosno 63% od onih koje su izjavile da su bile zlostavljane, dakle većina - bila izložena svim kombinacijama načina prinude: vikanju, psovanju, verbalnim prijetnjama, šamaranju, udaranju, premlaćivanju.

To zorno dokazuje okrutnu prirodu ponašanja "poslodavaca – gazdi" i uslovima u kojima su živjele žrtve tokom svog zarobljeništva i zatočeništva za vrijeme trajanja ovog oblika savremenog ropskog odnosa.

Klasifikacija i trijažiranje žrtava

Klasifikaciju žrtava uradili smo na dva načina:

- deduktivnim pristupom putem stvaranja subjektivne impresije dobijene na osnovu podataka koje su sebi pružile žrtve tokom intervjuiranja i
- induktivnim načinom pomoću primjene cluster-analize utvrđivanja homogenih skupina žrtava koja je uzela u obzir sve iskazane odgovore dane na svim varijablama koje su bile u nju uključene.

Klasifikacija i trijažiranje dedukcijom

Pregledavanjem odgovora svakog upitnika konstruirali smo tri generalne varijable:

- ne/prevarene žrtve
- ne/zlostavljane žrtve
- ne/viktimizirane žrtve

Tabela 39. Podaci o žrtvama koje su ne/prevarene

NE/ PREVARENA ŽRTVA	
1. Na koji način je žrtva bila prevarena i namamljena u mjesto gdje je seksualno eksplorativirana?	
1. ne može se odrediti	15 (29%)
2. obećan posao radnice, prodavačice, obećan brak ili zbrinjavanje	20 (39%)
3. obećan posao konobarice koja nije znala za mogućnost pružanja seksualnih usluga	8 (16%)
4. obećan posao konobarice, plesačice i sl. koje su znale za mogućnost pružanja seksualnih usluga	2 (4%)
5. obećan posao pružanja seksualnih usluga	6 (12%)
Ukupno	51 (100%)

Za 15 ili 29% žrtava nismo mogli pregledom protokola intervjuiranja utvrditi podatke potrebne za ovu prosudbu. Ostalih 39% eksplisitno imenuje neki od poslova koji nemaju nikakve bliskosti sa mogućim situacijama u kojima se mogu pružati seksualne usluge ili u kojima je to žrtvama nagoviještanu prilikom obučavanja posla.

To su poslovi radnica u tvornicama i uslugama, a u dva slučaja nuđen je i brak, dok je u jednom slučaju obećano zbrinjavanje. Dakle, te žene/djevojke bile su u potpunosti prevarene i zavedene lažnim obećanjima o poslovima koji će im biti na raspolaganju kada dođu na krajnje odredište. Ovi poslovi ničim nisu bili povezani sa mogućnostima pružanja seksualnih usluga, niti je to ičim bilo nagoviješteno žrtvama.

U 8 slučajeva ili 16% obećan je posao konobarice, ali žrtva ni po čemu nije znala niti mogla naslutiti da se od nje očekuje i pružanje seksualnih usluga. Samo u 2 slučaja obećani su poslovi konobarice i plesačice uz naznaku mogućnosti dodatne zarade pružanjem seksualnih usluga. U preostalih 6 slučajeva žena/djevojaka direktno im je obećan posao koji se odnosio na pružanje seksualnih usluga.

Tabela 40. Podaci o ne/zlostavljanju žrtava

NE/ ZLOSTAVLJANA ŽRTVA	
2. Da li je i na koje načine žrtva zlostavljana za vrijeme seksualne eksploracije?	
1. ne može se utvrditi	6 (12%) -

2. izjavljuje da nije zlostavljanja	8 (16%)	-
3. samo seksualno zlostavljanja od strane klijenata	10 (19%)	27%
4. seksualno zlostavljanja+još jedan način	7 (14%)	19%
5. seksualno zlostavljanje+dva ili tri načina	20 (39%)	54%
Ukupno	51 (100%)	(37) 100%

Odgovore na ovo pitanje nije dalo samo 6 žrtava, a ostalih 8 izjavljuje da nije bilo zlostavljanja ni na koji način. Zato smo u prikazu (na desnoj strani tabele) iskazali postotke žrtava koje su bile na neki način zlostavljanje. Tako na primjer 27% bile ih je zlostavljanje od strane klijentele, drugih 19% bilo ih je zlostavljanje seksualno te još fizički ili psihički, a trećih čak 54% bilo ih je zlostavljanje uz seksualno na još dva ili više načina.

Ovi podaci dokazuju da su se nad ženama i djevojkama – žrtvama trgovine provodila višenačinska i višestruka zlostavljanja iz kojih ih je moglo spasiti jedino prihvatanje situacije i uslova u kojima su se našle ili čekanje spasa od strane policijskih snaga.

Tabela 41. Podaci o stepenu viktimizacije žrtava

STUPANJ NE/VIKTIMIZACIJE		
3. U koju od sljedećih kategorija je moguće svrstati žrtvu?		
1. ne može se odrediti	4 (8%)	-
2. nije žrtva	7 (14%)	-
3. upitna (djelomična) žrtva	7 (14%)	17,5%
4. situacijska žrtva	13 (25%)	32,5%
5. neupitna (potpuna) žrtva	20 (29%)	50,0%
Ukupno	51 (100%)	(40) 100%

Prema podacima ove tabele utvrdili smo 13 **situacijskih žrtava** koje su prihvatile nametnutu situaciju i pri tome ublažile uslove boravka i rada ili se čak izborile za neku vrste nadoknade kod podjele zarade. Postotno gledano, takvih žrtava bilo je jedna trećina ili 32,5% od ukupnog broja žrtava čije smo osobine analizirali (51).

Termin **upitne žrtve** koristimo za one koje su primale 50% naknade za pružanje seksualnih usluga i nisu bile zlostavljanje, izuzev seksualnog zlostavljanja od strane klijenata. Zbog tog zlostavljanja dodali smo oznaku "djelomične žrtve". Ovdje treba spomenuti da u klasifikaciji žrtava seksualne eksploracije jednostavno postoje one žene/djevojke koje su se upustile u prostituiranje sa rizikom da postanu žrtve trgovine ljudima, iz jednostavnog razloga što im to nudi mogućnost za novi i bolji život, koji drugačije ne bi mogle imati (Katsulis, Weinkauf i Frank, 2010).

Preostalih 50% prema ovoj deduktivno izvedenoj klasifikaciji predstavljale su **neupitne (potpune) žrtve** po svim korištenim kriterijima:

- potpunoj prevarenosti u pogledu posla kojeg će obavljati i uslova u kojima će živjeti
- potpunom izostanku plaćanja bilo kakve naknade za pružanje seksualnih usluga
- potpunoj izloženosti višestrukim zlostavljanjima i ograničenju slobode kretanja

Prema iznesenim podacima u tu kategoriju svrstali smo 20 od ukupno 51 žrtve. Dakle, na osnovu ovoga deduktivnog klasifikacijskog postupka općenito možemo zaključiti, da ako se stručne službe NVO uposle u trijažiranje ženama/djevojkama koje su žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, susrest će se sa problemom da dedukcija gubi oslonac tamo gdje nema jasno utvrđenih podataka koji omogućavaju iskristaliziranje prosuđivanja u koju kategoriju treba svrstati određenu osobu. Pojedincu koji u tom slučaju vrši trijažiranje, nameće se problem da ne može subjektivno zadržati dosljednost višemodalne prosudbe, odnosno prosudbe po više karakteristika.

Iz ovih razloga takva deduktivna klasifikacija je nesigurna i nepouzdana pa prema tome i nedostatno valjana za postupak korektnog trijažiranja žrtava seksualne eksploatacije.

Druga činjenica na koju želimo upozoriti jeste potreba većeg nijansiranja samih žrtava u zavisnosti od kriterija njihove ranjivosti za regrutere do rafiniranosti metoda prevare i obmane koje traju za svo vrijeme seksualne eksploatacije. Ne samo da su žrtve prevarene u pogledu obećanog posla i ne/isplaćivanja naknade/zarade, već su obmanjivane da će im zarada biti isplaćena nakon što podmire dug, koji prema trgovcu imaju zbog njegovog plaćanja za njih te troškova transporta (krijumčarenja i podmićivanja vlasti). Taj dug se stalno povećava i lanac dužničkog ropstva se produžuje.

Po isteku dužničkog vremena, dešava se to da im trgovac govori kako će im čuvati zaradu i izvršiti isplatu kada završe s ugovorom da "obavljaju seksualne usluge". Kako tog ugovora ustvari nema, njihovo seksualno iskorištavanje se dalje nastavlja, nadzire se njihovo ponašanje i kretanje te provodi zlostavljanje. Sve to stvara okolnosti koje su obilježene bezizlaznošću i osjećajem bespomoćnosti žrtve. Nisu rijetki slučajevi kada je žrtva ustrajavala na izvjesnoj zaradi, odnosno isplaćivanju naknade i promjeni uslova u kojima je živjela i radila. Rezultat ovakvog ponašanja je bio taj da ju je gazda jednostavno preprodao i ciklus njenog ropstva se nastavio ponavljati.

U zavisnosti od stvarne situacije u kojoj se našla pojedina žrtva potrebno je vršiti trijažiranje uvažavajući kriterije žrtvine ranjivosti i stupnja izloženosti iskorištavanju i dehumanizaciji.

Homogene skupine žrtava dobijene induktivnim načinom /cluster-analizom

Primjenu multivarijatnih analiza, prvenstveno cluster analitičkog postupka utvrđivanja

homogenih skupina po osnovi niza karakteristika učesnika istraživanja, prikazali smo i objasnili pri razmatranju stavova prema trgovini ljudima.

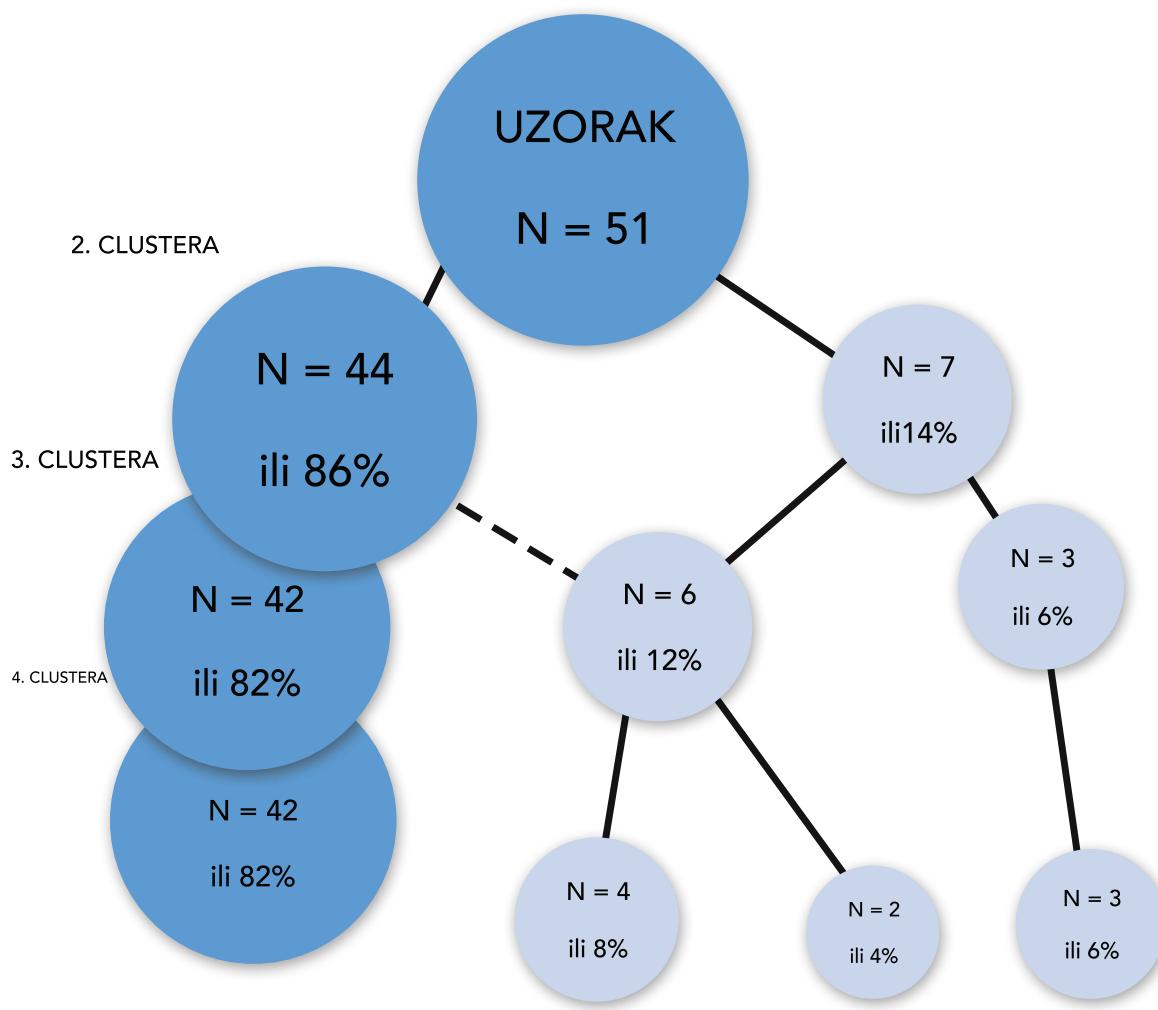
U ovom primjeru induktivne klasifikacije žrtava trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije primijenili smo isti postupak u koji je bilo uključeno 36 varijabli – osobina po kojima se tražila maksimalna bliskost uključenih žrtava u jednom cluster i maksimalna različitost u odnosu na druge clustere.

Dakle, induktivnim empirijskim putem povezivale su se međusobno pozicije pojedincata na svim varijablama koje smo uključili u analizu i tako dobijale pojedine skupine (clusteri) u koje smo svrstali sve naše žrtve.

Ovaj postupak isključuje bilo kakvu subjektivnost prilikom prosudbi na kojima se zasniva klasifikacija i omogućava svrstavanje, ne samo na induktivan i objektivan način, već po osnovi svojstava važnih za pojavu koja se istražuje.

Teško je zamisliti da neki procjenitelj, ma koliko iskusan i vješt u trijažiranju, može zadržati u pamćenju toliki višestruki kriterij svrstavanja i iznjedriti valjanu trijažu bez nedoumica i pogrešnih prosudbi.

Sljedeći shematski grafički prikaz pokazuje kako su se žrtve iz našeg uzorka ($N=51$) clusterizirale u situacijama primjene dvije, tri i četiri cluster opcije.

Grafikon 19. Razdioba uzorka žrtava trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije prema kombinaciji broja clustera

Primjenjujući postupak cluster-analize pod uslovom clustera 2 dobili smo neočekivanu koncentraciju žrtava u prvom clusteru 44 ili 86% i u drugom 7 ili 14%. Dakle, deduktivno izvedena (subjektivna klasifikacija) koju smo prethodno razmatrali razlikovala je - s znatnijom međusobnom diferencijacijom različite kategorije žrtava (nežrtve, upitne, situacijske i neupitne) dok je ovaj objektivni induktivni način dosljedno izlučio jedan izraženo dominantan cluster, koji se kao što vidimo uopće ne mijenja sa različitim nivoom cluster-analize.

U drugom pokušaju utvrđivanja svrstavanja svih žrtava iz našeg uzorka u tri homogene skupine (clustera) vidimo da se prvi cluster neznatno smanjuje ($N = 42$ ili 82%), a drugi dijeli na drugi (12%) i treći (6%).

U trećem pokušaju, nakon kojeg je clusteriziranje nemoguće i besmisleno zbog malog broja žrtava, dobijeni prvi cluster zadržava isti broj žrtava i ne mijenja se, a isto je tako i sa trećim clusterom, dok se drugi cluster dijeli na četvrti (8%) i drugi (4%) žrtve seksualne eksploatacije.

Sljedeći tabelarni prikaz pokazuje koliko se razlikuju pojedine dobijene homogene skupine pod uslovom utvrđivanja četiri clustera.

Tabela 42. Prikaz inicijalnih centara cluster-analize po kojima se bitno razlikuju pojedine homogene skupine žrtava.

Oznaka varijable	Naziv varijable	Cl 1	Cl 2	Cl 3	Cl 4
24	ne/slaganje roditelja sa odlukom odlaska	6	0	1	0
28	odnosi sa ocem	1	6	6	4
50	kada se odlučila na prihvaćanje ponude	2	3	0	2
83	kako su se naplaćivale njene usluge	2	3	7	5
85	koliko je posto dobijala od zarade	0	50%	100%	0
86	koliko je zarađivala na dan	0	120KM	200KM	300KM
89	koliko sati je radila na dan	8	8	8	15
81	gdje je bila prisiljavana na prostituciju	15	4	1	10
105	da li je/nije bila prevarena obećanjem posla	2	4	5	1
106	da li je/bila zlostavljana	5	2	3	5
107	kategorija žrtve u koju se može svrstati	5	3	2	5
broj / % žrtava		42/82%	4/8%	2/4%	3/6%

Napomena: U prikaz su uključene varijable na čiju kriterijsku značajnost razlikovanja žrtava je ukazala analiza variance ANOVA.

Homogene skupine žrtava dobijene induktivnim načinom/cluster-analizom

Cluster-analiza se, strukturno gledano, čvrsto zadržava na jednom dominantnom clusteru u koji je svrstana apsolutna većina (82%) žrtava seksualne eksploracije. Ostala tri clustera se razlikuju po sljedećim osobinama:

Cluster 1 (42 ili 82%) – žrtve iz ovog clustera prevarile su svoje roditelje i otišle, a oni nisu ništa znali o njihovom odlasku iako su naslućivali; nikako se nisu slagali s odlukom o odlasku, ali ništa zapravo nisu mogli učiniti niti promijeniti. Odnosi sa ocem su po pravilu bili vrlo loši i (vjerovatno zato) žrtva je odmah prihvatile ponudu čim joj je ponuđena. Žrtva ne zna ko je naplaćivao njene seksualne usluge i od zarade nije dobijala ništa. Žrtve iz ovog clustera bile su obavezne raditi najmanje 8 sati dnevno, ali svaki dan u mjesecu što je ukupno iznosilo najmanje 240 sati mjesечно. Žrtvama je bio obećavan posao

radnice, prodavačice i sl. ili joj je lažno obećan brak, odnosno, zbrinjavanje, a obaveza/mogućnost pružanja seksualnih usluga nije joj ničim nagoviještena. Seksualne usluge uglavnom su pružale u sobama kafića i privatnim kućama. Žrtva je bila izložena višestrukom zlostavljanju i može se bezrezervno svrstati u **neupitnu (potpunu) žrtvu**. Dakle ova, induktivnim putem dobijena empirijska klasifikacija **svrstava u neupitne žrtve apsolutnu većinu (82%) svih žrtava našeg uzorka** istraživanja. Nijansiranje preostalog dijela (18%) žrtava diferencira se kroz sljedeća tri clustera.

Cluster 2 (4 ili 8%) – žrtve svrstane u ovaj cluster ne odgovaraju na pitanje kako su roditelji primili njihovu odluku o odlasku na ponuđeni posao. Oca nemaju, jer je umro ili napustio porodicu, a odluku da prihvate ponuđeni posao donijele su nakon nekog vremena kojeg su uzele za razmišljanje. Znaju da je njene seksualne usluge naplaćivao konobar ili čuvar, a ona je dobijala 50% svoje zarade i zarađivala na dan prosječno 120 KM radeći 8 sati svaki dan. Seksualne usluge uglavnom su pružale u hotelskim sobama. Pri ponudi obećan joj je posao konobarice uz naglašenu mogućnost dodatne zarade putem pružanja seksualnih usluga, što je i ostvarila ulazeći s trgovcem u odnos podjele zarade. Otvoreno izjavljuje da nije zlostavljana i po deduktivnoj klasifikaciji spada u upitnu skupinu tek djelomične žrtve. Prema svom ukupnom sadržaju osobe u ovom clusteru ne možemo svrstati u žrtve.

Cluster 3 (2 ili 4%) – ovdje spadaju žene/djevojke, koje cluster-analiza svrstava izvan kategorija žrtvi seksualne eksploracije. Ove djevojke napustile su obiteljski dom usprkos protivljenju majke, porodice su im bile nepotpune – bez oca, a majke su bile nemoćne da ih spriječe ili odgovore. Ne odgovaraju na pitanje o situaciji kada su se odlučile prihvatići posao u kojoj je jasno rečeno da se nudi/očekuje pružanje seksualnih usluga. Zarada je 100% ostajala njima. U prosjeku su zarađivale najmanje 200 KM dnevno uz 8 sati rada koji se odvijao kraće - 4 sata ako je bio svaki dan, odnosno 8 ako je bio svaki drugi dan. Mogle su se potpuno slobodno kretati bez pratnje. Bile su zlostavljane seksualno od strane pijanih, perverznih klijenata. Ove osobe nikako ne mogu biti svrstane među žrtve, iako su se - ne znamo iz kojih razloga - našle u skloništu tzv. sigurnim kućama u kojima smo ih i intervjuirali.

Cluster 4 (3 ili 6%) – ove žene/djevojke nisu dale odgovor na pitanje kako su roditelji reagirali na njihovu odluku da prihvate ponuđeni posao pružanja seksualnih usluga. Navode da su odnosi sa ocem bili uglavnom dobri. Odmah su prihvatile ponuđeni posao, mada se ne može spoznati kakav posao je bio ponuđen. No, prema veličini dnevne zarade (300 KM) može se pretpostaviti da im je direktno ponuđen posao pružanja seksualnih usluga u vrlo povoljnim uslovima, izuzev što su morale raditi i do 15 sati dnevno na pružanju seksualnih usluga, ali ujedno i raditi kao konobarica u ugostiteljskom lokalu. Seksualne usluge pretežito su pružale na ulici i u privatnim kućama. Nisu dale podatak o tome da li im je i koliki postotak zarade ostajao, ali navode podatak da je njihovu zaradu naplaćivao sam gazda/trgovac. Iz dobijenih podataka nije moguće zaključiti da li je osoba koja je svrstana u ovaj cluster bila prevarena kroz ponuđeni posao, ali navode da su bile višestruko zlostavljane. Čini se opravdano tvrditi da je trgovac igrao ulogu njihovog makroa te da je iz njegovog ponašanja i njihovog tretmana razumljivo da su svrstane među **posebne neupitne žrtve** po osnovi deduktivno izvedene klasifikacije. Kao takve ih određuje i sadržaj ovoga clustera.

Općenito, možemo zaključiti iz razmatranja podataka cluster-analize da induktivno izvedena i na empirijskim podacima zasnovana klasifikacija znatno preciznije razlikuje i određuje položaj žrtve seksualne eksploatacije te da kao takva pruža valjaniju osnovu u trijažiranju žrtava od ne-žrtava trgovine ženama/djevojkama u BiH danas.

Također, dobijeni rezultati cluster-analize neosporno potvrđuju **status neupitne žrtve** apsolutnoj većini seksualno eksploatiranih žena/djevojaka koje danas žive u gotovo ropskim uslovima u BiH. Prema našem mišljenju uzorak koji smo koristili u istraživanju tek je vrh ledenog brijege u čijem nevidljivom prostoru vladaju okrutni feudalni ili robovlašnički "zakoni" i predatorska ponašanja.

Nominalna logistička regresijska analiza

Za utvrđivanje tačnosti predikcije dedukcijom dobijene klasifikacije primjenili smo postupak multiple nominalne regresijske analize.

Spomenuli smo da smo deduktivnim pristupom (koji nosi u sebi svu subjektivnost i sistematsko griješenje u utvrđivanju) pokušali utvrditi klasifikaciju i razlikovati ne-žrtve, upitne žrtve, situacijske i neupitne žrtve. Potom smo primjenili objektivni postupak cluster-analize i utvrdili također 4 clustera, koje smo tumačili na prethodnim stranicama. Na kraju naših multivarijatnih analiza provedenih na ovom uzorku žena/djevojaka, primjenit ćemo postupak logističke regresije²⁵, koji bi trebao osigurati uvid u mogućnost sagledavanja tačnosti predikcije koliko se iz podataka o zlostavljanju i provedenoj klasifikaciji na osnovu utisaka mogu dobiti zadovoljavajući podaci za prognozu stvarnog položaja, koje osoba ima u pogledu njenog stradanja. Ovim multivarijatnim analitičkim postupkom regresije utvrdit ćemo postotke tačnosti predikcije svrstavanja u pojedini cluster na osnovu impresija o zlostavljanju i opće viktimizacije eksploatiranih žena/djevojaka.

Tabela 43. Tačnost predikcije deduktivnog u odnosu na induktivni način klasifikacije žrtava

Ocjena opće viktimiziranosti	Cluster	Postotak predikcije
1. Ne može se odrediti	1	100%
	2	-
	3	-
	4	-

[25] Regresijskom analizom utvrđuje se utjecaj koji na variranje jedne pojave (kriterijske variabile) utječe variranje drugih utjecajnih činilaca (prediktora). Zbog statističke prirode korištenih varijabli koje spadaju u tzv. kategorijalne, nije bilo moguće primjeniti linearnu već logističku regresijsku analizu i to nominalnu (jednočlanu), kojom je moguće provjeravati regresijski utjecaj kad kriterijska varijabla ima više od dvije/dva kategorije/stupnja. U našem slučaju ona ima 4 clustera.

2. Nije žrtva	1	42,9%
	2	14,3%
	3	28,6%
	4	14,3%
3. Upitna žrtva	1	85,7%
	2	14,3%
	3	-
	4	-
4. Situacijska žrtva	1	92,3%
	2	-
	3	-
	4	7,5%
5. Neupitna žrtva	1	85,0%
	2	10,0%
	3	-
	4	5,0%

U prikazu su dani precizirani postoci frekvencija (broja žrtava) koji se mogu očekivati u pojedinom clusteru pod uslovom da smo na osnovu općeg dojma viktimiziranosti žene/ djevojke uključene u seksualnu eksploraciju donijeli sud o njihovom trijažiranju.

Ovi postoci ukazuju na to s koliko % vjerovatnosti je opravdano očekivati da će se žrtva "pojaviti" u pojedinom clusteru.

Drugim riječima, to je **izraz tačnosti prognoze** koju mogu pružiti subjektivne opće impresije za ispravno trijažiranje žrtava seksualne eksploracije.

Objašnjenje dobijene prognoze²⁶

1. U uslovima kada nam kroz intervju žrtva ne može ili ne želi pružiti relevantne podatke o sebi, ne možemo dedukcijom *nikako* utvrditi položaj žrtve na skali opće impresije viktimiziranosti. No, induktivnim objektivnim načinom kombinacije ostalih podataka koje nam je žrtva pružila o uslovima svog boravka možemo s 100% vjerovatnosti prognozirati da **takve žrtve spadaju u cluster 1, odnosno da se mogu svrstati u neupitne žrtve i niti u bilo koji drugi cluster**. Psihološki gledano, upravo njihovo izbjegavanje davanja relevantnih odgovora je izraz njihove izražene viktimiziranosti.
2. U uslovima kada bismo se na osnovu opće impresije opredijelili za pojedinu osobu da ona **nije žrtva**, najviše je izražena **netačnost** takve

[26] Na ovaj tip analize ponukale su nas mnoge krajnje nekritične ili hiperkritične, a po pravilu vrlo paušalne ocjene koje se čuju na skupovima gdje se razmatra problematika trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploracije.

prognoze, jer se takva osoba s 42,9% može svrstati u cluster 1 (neupitne žrtve), a 14,3% u upitne žrtve, i samo s 28,6% u cluster 3 koji označava da to uopće nisu žrtve te sa 14,2% u cluster 4 koji sadržajno obuhvaća posebne neupitne žrtve. **Dakle, gotovo nikakva tačnost prognoze ne ostvaruje se po osnovi opće impresije o viktimiziranosti osobe, ako je prethodno bila svrstana u kategoriju upitnih žrtava.**

3. Za one osobe koje smo mi na osnovu opće impresije o viktimizaciji nazvali upitnim žrtvama možemo s 85,7% tačne predikcije prognozirati da se radi o neupitnim žrtvama, a samo sa 14,3% predikcije podudarno je s clusterom 2 koji također određuje upitnost žrtava.

Dakle i u ovom slučaju trijažiranje po osnovi opće impresije bilo bi drastično pogrešno.

4. Pod uslovom da smo se na osnovu opće impresije opredijelili za situacijske žrtve, pogriješili bismo utoliko što ih induktivan objektivan način svrstava u neupitne žrtve s 92,3% tačnosti (se smještaju u cluster 1), **ali i bismo pogriješili s 7,5% koje se svrstavaju u cluster 4.**
5. Na kraju, ako bismo se nedvojbeno opredijelili na osnovu opće impresije da se radi o neupitnim žrtvama, ta bi naša prosudba sa 85,0% tačno svrstala iste žrtve u cluster 1 koji sadržajno također određuje neupitnost žrtava, **ali i s 5% moguće greške te bi žrtve bile** svrstane u cluster 4 - među posebne neupitne žrtve.

Također, pogriješili bismo za 10% onih koje bi nominalna regresijska analiza svrstala u cluster 2 u kojem nema žrtava, već se radi o unajmljenim seksualnim radnicama, koje nisu zlostavljanе, niti im je ograničavana sloboda kretanja.

Zbog iznesenih tvrdnji smatramo da deduktivno izvedena klasifikacija na osnovu opće impresije viktimiziranosti nije dovoljan okvir za direktno trijažiranje osoba koje su zatečene u prilikama osnovane sumnje da se radi o trgovini ljudima, kao i da su pogreške koje činimo proglašavajući ih ne-žrtvama ili upitnim žrtvama suviše velike da bi se smjeli zanemariti u trijažiranju.

ZAKLJUČAK

Pojava trgovine ljudima već duži vremenski period zaokuplja pažnju stručne i nestručne javnosti, kako na svjetskom, tako i na regionalnom i nacionalnom nivou, ne samo zbog vrlo složene prirode ovog fenomena i njegove prikrivenosti, već i zbog vrlo različitih stavova o tome da li je u današnjim uslovima ovaj pojam više adekvatan da obuhvati sve veći broj formi iskorištavanja čovjeka u kriminalne svrhe, tj. sa ciljem sticanja protivpravne imovinske koristi za izrabljivače? U ovom istraživanju se nastojalo otkriti i pouzdano ustanoviti koliki je obim i struktura pojava trgovine ljudima na svjetskom, regionalnom i nivou države Bosne i Hercegovine, barem kada se radi o zvaničnim pokazateljima koje predstavljaju različite međunarodne i regionalne organizacije, koje se bave ovim problemom i nadležna tijela u našoj državi? Predstavljeni podaci ukazuju kako je uprkos različitim intervencijama organa formalne socijalne kontrole trgovina ljudima opstala i stalno mijenja svoje pojavnje oblike, i očekivano se prilagođava poduzetim mjerama na suzbijanju ove pojave. Stanje u Bosni i Hercegovini se tom generalnom trendu svakako prilagođava, posebno u pogledu porijekla i strukture žrtava, koje se uglavnom regrutiraju među domaćim stanovništvom, sa dominantnim udjelom osoba ženskog spola i zabrinjavajućim pokazateljima o djeci kao sve učestalijim žrtvama ovog oblika kriminala u našoj državi. S druge strane, izgleda da se praksa otkrivanja i procesuiranja ovog oblika kriminaliteta u prethodnom periodu nije uspjela blagovremeno prilagoditi sve prikrivenijoj i organiziranijoj prirodi trgovine ljudima, tako da su i pokazatelji o tom segmentu postupanja državnih organa relativno skromni. Ukoliko se tome priroda problem dugotrajnog zastoja u nивeliranju i usklađivanju unutrašnjeg krivičnog zakonodavstva po pitanju inkriminiranja trgovine ljudima, koje bi očekivano trebalo doprinijeti i rješavanju hroničnog problema sukoba nadležnosti, onda svakako početna osnova za procjenu stanja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini nije optimistična.

Međutim, predmetno istraživanje je nastojalo otići barem jedan korak iza zvaničnih podataka i pokazatelja, zahvatiti širu perspektivu i nešto dublje ući u problem trgovine ljudima. Ispitujući najprije širu populaciju sa ciljem otkrivanja potencijala za poduzimanje odlučnijih mjera za borbu protiv trgovine ljudima nastojali smo pouzdano utvrditi koliko je javnost spremna za ovakve napore koje država vidno treba poduzeti? Ovo je posebno važno, jer je odavno poznato da dobijanje potrebnog legitimeta od različitih slojeva stanovništva u jednoj državi predstavlja fundamentalnu pretpostavku za smanjenje ovog problema, a činilo se da o ovome nije bilo dovoljno istraživanja, posebno ne u pravcu strukturiranja javnosti koja se ispituje o problemu trgovine ljudima, kako je urađeno u našem istraživanju. Kada se na nalaze ovog dijela istraživanja dodaju rezultati analiza i zaključci o onome što se u prethodnih osam godina dešavalo u odnosu na otkrivene žrtve radne eksploracije i posebno seksualnog iskorištavanja žena u Bosni i Hercegovini u svrhe trgovine ljudima, svakako se znatno jasnije i preciznije može steći prava slika prirode i prisutnosti ovog problema. To svakako nije bio krajnji cilj samog istraživanja, već stvaranje objektivne podloge za stvaranje i provedbu strateških programa i aktivnosti na suprotstavljanju trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini, što bi trebalo osigurati da nadležne institucije i organizacije koje se bave ovim problemom mogu znati u kojem pravcu i na koji način trebaju usmjeravati svoje aktivnosti, bilo da se radi o preventivnim programima ili represiji kao *ultima ratio* sredstvu borbe protiv trgovine ljudima. U tom

smislu će se još jednom naglasiti najvažniji nalazi do kojih se došlo u istraživanju, uključujući i preporuke autora koje neposredno proizlaze iz svakog specifičnog nalaza i koje su prezentirane konsekutivno tj. odmah nakon svakog ključnog nalaza.

U pogledu ispitivanja mišljenja, percepcija i stavova tri kategorije javnosti (opća, predstručna i stručna) o problemu trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, očito je kako su u uzorak ovog istraživanja ušli predstavnici, uslovno rečeno, modernijeg sloja građanstva u državi. Ovaj sloj vidljivo ima sve potrebne osobine aktivnog javnog mnijenja, koje je izuzetno važno za pravilno shvatanje ovog problema, reagiranje na sam problem i dobijanje neophodne javne podrške za njegovo rješavanje.

Početna osnova za ispitivanje ovakvog jednog isprofiliranog aktivnog javnog mnijenja jeste spoznaja do koje se došlo u istraživanju, kako u općoj javnosti evidentno postoji razvijena svijest u kojoj su sjedinjeni svijest o problemu tradicionalnih oblika trgovine ljudima (seksualna eksploatacija) i oblici o kojima se tek u zadnje vrijeme nešto više govori (radna eksploatacija, posebno organizirano prosjačenje djece i druge vrste iskorištavanja u svrhe radne eksploatacije). Dakle, ono što je do sada, uglavnom bilo na nivou pretpostavke da opća javnost razaznaje stvarne dimenzije i specifičnosti ova dva fenomena u okviru pojave trgovine ljudima sada je i potvrđeno kroz ovo istraživanje.

Istovremeno, koliko god postojao određeni generalni stav osude spram ovih problema, važno je istaći kako postoje i druge dvije dimenzije takvog stava: distanciranje od osude i "starih" i novih oblika trgovine ljudima, te stav ne/tolerancije prisilnih brakova i prodaje ljudskih organa odnosno kupovine embrija na ilegalnom tržištu. To samo potvrđuje ranije iznesenu tezu kako je značajno uzeti u obzir tzv. "kognitivnu sastavnicu", koja ukazuje na generalnu osudu javnosti spram trgovine ljudima, ali su s tim u disonanci stavovi prema prisilnim brakovima i prostituciji kao takvoj, jer se smatra da treba imati razumijevanja za one koji koriste usluge ovog "najstarijeg zanata na svijetu". Ovakvom nalazu mogla bi se pridodati i dosta zastupljena teza kako su ovakvi stavovi zastupljeni i kod profesionalaca koji se u okviru institucija bave problemom trgovine ljudima, uslijed čega je i dalje jako važno nastaviti raditi na potrebnom osvještavanju ne samo opće, već posebno stručne javnosti sa ciljem prevladavanja ovih razlika i smanjenja rizika od stereotipa spram određenih tradicionalnih oblika trgovine ljudima.

Dakle, na nivou društvenog dogovora o osudi problema trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini imamo zadovoljavajuće stanje, dok je pri suočavanju s pojmom prisilnih brakova i prodajom ljudskih organa i embrija prisutna *kognitivna disonanca* među stavovima, a vjerovatno između ovih stavova i očekivanog ponašanja.

Spomenute dimenzije ukazuju da aktivna bosanskohercegovačka javnost u pogledu kriminalne i sociopatološke pojave trgovine ljudima danas jasno prepoznaje ove njene nove oblike u vezi sa prodajom organa i kupovinom embrija na ilegalnom tržištu, ali i one koji proističu iz radne i kulturne diskriminacije kojoj su izložena djeca romske etničke pripadnosti i radnici koji su izloženi najgrubljim vidovima eksploatacije radeći mjesecima bez ikakve naknade za svoj rad.

Iz ovakvog nalaza neposredno proizlazi preporuka da u društvenoj stvarnosti BiH danas trgovinu ljudima nužno treba šire i sveobuhvatnije tretirati i proširiti izvan granica seksualne eksploatacije na ove nove oblike kriminalnog organiziranja dječjeg prosjačenja i izrabljivanja radnika koji rade bez naknade i koje se zavarava lažnim obećanjima i izlaže svim oblicima lišavanja njihovih ljudskih prava i dostojanstvenog tretmana.

To znači da na nivou opće javnosti imamo skoro trećinu ispitanika sa neutralnim generalnim stavom prema trgovini ljudima. Takav problematičan stav i distancu definitivno treba mijenjati. Nešto slično vrijedi i za predstručnu javnost, koja je u ovom istraživanju predstavljena kroz studentsku populaciju specifičnih fakulteta. Za njih je potrebno stvoriti posebne programe informiranja i obrazovanja, najprije o kriminalnoj prirodi trgovine ljudima i njenim posljedicama po ljudska prava i razvoj demokratskih odnosa u BiH. Kod stručne javnosti, koja očekivano ima intenzivno iskazan stav spram osude trgovine ljudima, idalje postoji skoro pa 30% onih koji imaju neutralan stav ili pak imaju razumijevanja spram prisutnosti trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Time je ranije iznesena pretpostavka o prisustvu i ovakvih stavova i usmjerenja kod stručne javnosti potvrđena - i ističemo da na mijenjanju takvih stavova definitivno treba raditi. Za ovaj neutralni stav može se s pravom ustvrditi da njegova ni kognitivna ni afektivna komponenta nisu formirane, zato ni ponašanje onih koji takav stav posjeduju neće biti angažirano već pasivizirano.

Općenito, možemo zaključiti da je aktivna opća javnost – predstavljena kategorijama građanstva našeg uzorka istraživanja - ispoljila preovladavajući osuđujući generalni stav prema trgovini ljudima i da je to vjerovatno rezultat ostvarenja programa i kampanja koje su se vodile u cilju upoznavanja javnosti sa trgovinom ljudima u BiH.

S toga, preporuka je da predstavnici stručne pa i predstručne javnosti smatraju svoje stavove prema trgovini ljudima važnim i posebnim te da se predstavnici aktivne opće javnosti odnose prema toj pojavi kao važnom problemu koji sputava potvrđivanje ljudskih prava i usporava razvoj demokratije u BiH.

Jedan od redovitih sadržaja svih strateških dokumenata u oblasti borbe protiv trgovine ljudima u BiH se tiče stvaranje specifičnih kampanja, kako bi se sa ciljem prevencije ove pojave javnost upoznala sa značenjem, pojavnim oblicima i štetnim posljedicama trgovine ljudima. Iz rezultata ovog istraživanja je vidljivo kako bi medijska podrška "anti-trafficking programima" i kampanjama trebala učiniti što dostupnijim sadržaje koji objašnjavaju što i zašto treba na razini društva i na razini pojedinca učiniti na suzbijanju ove društveno negativne i kriminalne pojave.

U pogledu medijske kampanje preporuka bi bila da se prilikom kritičkog predočavanja ovog problema izbjegava stvaranje "crno-bijelih klišea" i da se trgovinom ljudima proglašavaju svi oblici seksualnih usluga, prošnje i neplaćanja naknada radnicima. Istovremeno, trebalo bi se beskompromisno suočiti sa svim oblicima eksploatacije, koja prelazi granice društveno dopuštenog i moralno prihvatljivog ponašanja i koja stvarno proizlazi iz oblika spolne, radne i kulturne diskriminacije.

Od presudne je važnosti razvijati sve oblike i načine društvenog osvještavanja upravljačkih struktura o potrebi i provedbi mjera koje će pored starijih programa antiseksualne eksploatacije obuhvatiti i nove oblike trgovine ljudima – prosjačenje djece i radnu eksploataciju. To bi trebalo učiniti da se ne dozvoli uljuljkavanje u neprovjereni uvjerenje da je u BiH riješen problem trgovine ženama/djevojkama i da su ti novi oblici tek dio kulturnog nasljeđa, kao što su to prisilni brakovi maloljetnika i prosjačenja kod romske djece, zatim da je bijeda i siromaštvo u kojem živi dio stanovništva na neki način opravdanje za prodaju djece, ljudskih organa i embrija. Stalan, ali odmjeran društveni pritisak trebao bi doprinijeti da se smanje neutralni subjektivni stavovi prema trgovini ljudima kao o nečemu što se tiče jedino policije i pravosudnih organa te nevladinih organizacija.

Opće javno mnjenje absolutno ne odobrava, ni pod kojim razlogom ili opravdanjem, prisilne brakove maloljetnih osoba, niti prodaju ljudskih organa i embrija. Svaka zakonska i represivna aktivnost protiv ovih vidova trgovine ljudima bila bi absolutno prihvaćena i podržana od aktivne opće građanske javnosti u BiH.

Preporuka je da se jednoj trećini studenata koji imaju neutralni stav (21,3%) ili čak odobravaju te pojave (10,4%) treba izravnije obratiti i objasniti krivično-pravnu i ljudski nepravednu tematiku ovih vidova trgovine ljudima.

Kao prvo, sve tri javnosti izraženo su blaže u osudi korištenja seksualnih usluga kod osoba koje uistinu mogu biti žrtve trgovine ljudima, nego što su pri izricanju svojih načelnih stavova osude prema trgovini ljudima i posebno svojih stavova prema neodobravanju prisilnih brakova maloljetnih osoba i prodaje ljudskih organa i embrija.

Kao drugo, predstavnici stručne javnosti: suci, tužitelji, policajci, socijalni radnici, aktivisti NVO statistički znatno manje osuđuju takvo ponašanje nego što to čini opća i predstručna javnost.

Komentar ovih dobijenih rezultata može ići u dva smjera. Kod opće javnosti prevladavaju više obrazovne kategorije stanovništva i više su zastupljena lica ženskog spola pa je to načelno doprinijelo sklonosti jačoj osudi "plaćenog seksa" u kome se klijentela ne treba obazirati na to da li im usluge pruža žrtva trgovine ljudima. U istom obrascu predstavnici predstručne javnosti – studenti bili su pod utjecajem svoje dobi u odnosu na fenomen korištenja seksualnih usluga. Nasuprot tome, stručna javnost - koja se neposredno suočava s javnošću ovog fenomena, teže se može oteti spomenutoj dvojbi da u području pružanja seksualnih usluga prevladava danas klasična prostitucija te da korisnike seksualnih usluga ne treba unaprijed osuđivati. To vjerovatno implicira i shvatanje da je pružanje seksualnih usluga tek prekršaj, a ne kazneno djelo te da za klijente nema zakonski predviđenih mjera.

U narednom setu pitanja u žizi interesovanja je bilo to kako ispitanici ocjenjuju kapacitete koji se stavljuju u funkciju borbe protiv trgovine ljudima? Općenito, možemo zaključiti da niti opća niti stručna javnost ne ocjenjuje značajnijim resurse lokalnih zajednica niti pripremljenost nevladinih organizacija da rješavaju posljedice trgovine ljudima. Prema tome zadovoljstvo vlastitim aktivnostima i društvenom ulogom koju imaju u sebi lokalne zajednice, a još više nevladine organizacije, nema svog pokrića u percepciji njihovog rada koji imaju opća i stručna javnost podjednako.

Značajnost razlika između prvenstveno ne/slaganja sa gornjom tvrdnjom kod stručne i opće javnosti, a posebno između predstavnika predstručne i stručne javnosti govori nam da su poimanja jedne te iste svakodnevne pojave izrazito različite.

Preporučuje se da se u pristupanju fenomenu trgovine ljudima mora imati nijansirani i postepeni pristup kako bi se uskladio stav prema ovoj sociopatološkoj pojavi i izdiferencirale kriminalne aktivnosti koje ju prate.

Općenito, može se zaključiti da je bosanskohercegovačka javnost prepoznala u prosjačenju oblik trgovine ljudima, a to je uvjerenje posebno izraženo kod predstavnika stručne javnosti. Upravo zato je nerazumljivo zašto nema primjerenog društvenog odgovora, koji bi utvrdio trajne aktivnosti i mjere, prvenstveno na socijalnom rješavanju (zbrinjavanju) žrtava i kažnjavanju njihovih predatora?!

Interesantan je nalaz da se sve skupine učesnika podjednako ponašaju u situaciji prošnje odnosno zbirno gledano 43,7%. Gotovo svaki drugi, koji je spoznao da je prošnja djece na raskrsnicama većinom trgovina ljudima, zbog emocionalne komponente koju uključuje taj stav prema prošnji djece nedosljedan je svom stavu i daje prosjacima novac znajući da to nije dobro jer aktivno podržava ovu sociopatološku pojавu i indirektno samu trgovinu ljudima.

Oni koji su imali neutralan stav prema prosjačenju kao trgovini ljudima također sa 42,2% ih se ponaša tako da daje prosjacima novac. Zanimljivo je, da na kraju od one skupine koja nije smatrala da je prosjačenje vid trgovine ljudima, također, u istom postotku (40,3%) podržava aktivno ovu sociopatološku pojavu.

Dakle, općenito možemo zaključiti da je fenomen prosjačenja usmjeren na emocionalnu komponentu stava, otporan na sve spoznaje koje pojedinac može imati o toj pojavi kao o trgovini ljudima i da to izaziva **kognitivnu disonancu** u ponašanju koje se događa u konkretnim situacijama. To vjerovatno opravdava i ponašanje policije koja ništa ne poduzima osim možda formalnih upozorenja i prijetnji koje ni po čemu nisu djelotvorne da bi bar djelomično suzbile ova devijantna ponašanja koja pod budnim okom organizatora te prošnje upražnjavaju najčešće maloljetna romska djeca.

Zato će preporuka biti da pristup prosjačenju kao vidu trgovine ljudima morati biti posebno proučen te selektivno usmjeren na sve situacije u kojima je vidljivo da pojedinac dovodi/zi skupinu djece na raskrsnice, kasnije dolazi po njih i ubire/oduzima njihov dnevno odnosno poludnevni utržak od prošnje. S obzirom da se radi o djeci vrlo sličnog uzrasta, vrlo je vjerovatno da to sve nisu njegova rođena djeca, već je on organizator prošnje i predator koji kažnjava ukoliko dijete sakrije dio utrška ili ne zaradi očekivani nivo "zarade" za svog roditelja/gazdu.

Medijsko razgoličavanje te pojave u saradnji sa socijalnim radnicima i policijom te dosljednije provođenje mjera socijalne zaštite žrtava i represije počinitelja kaznenog djela organizacije prošnje, doprinijelo bi da javnost počne mijenjati svoju afektivnu komponentu, a to bi ograničavajuće djelovalo na behavioralnom planu, odnosno odrazilo bi se na ponašanje ljudi da ne podržavaju aktivno ovu enormno prisutnu pojавu prosjačenja

maloljetne djece na urbanim prostorima Bosne i Hercegovine.

Naravno, pristup bi trebao biti sveobuhvatan i uključiti paralelno socijalnu zaštitu i policijsko sudsko kažnjavanje organizatora prošnje, kao i roditelje radi prodaje djece i njihovog zapuštanja, zanemarivanja i zlostavljanja.

U pogledu radne eksploatacije, odnosno, uslova koji mogu djelovati kao riziko-faktori od ovog oblika trgovine ljudima, javnost u BiH - bez obzira na socijalni i profesionalni status, podjednako izražava mišljenje da stanje u kojem su radnici primorani i prijetnjama otkazom natjerani da rade bez naknade, predstavlja ustvari oblik trgovanja ljudima.

Ova opća socijalna percepcija upozorava upravljačke strukture i sindikate da poduzmu mjere zaštite ljudskih prava i sloboda radnika, jer stav javnosti se približio osudi koja graniči sa protestom i sigurno je da bi većinski podržali radnički bunt i demonstracije koje mogu lahko prerasti u građanske nemire, nerede i revolucionarna gibanja. Da ovo nije pretjerano teška i nerealistična procjena svjedoče i nedavna mnoga protestna događanja koja su radnici pojedinih poduzeća ili pripadnici određenih dijelova javnosti učinili na javnoj sceni većih urbanih sredina u BiH.

Općenito, možemo zaključiti da je opća javnost vrlo diferencirana po osnovi svojih temeljnih stavova prema trgovini ljudima. Neupitno kritičkih ima 43,4% (zbroj iz clustera 4 i 6), dok neutralnih u pogledu stava prema trgovini ljudima i njenim pojedinim oblicima ima 30,5% i ako tome dodamo granično kritično neutralne (15,2%), možemo utvrditi da je u općoj građanskoj javnosti prisutno znatno jezgro od gotovo polovine učesnika na koje je potrebno i moguće medijski i akcijski djelovati da jasnije iznesu svoje percepcije i stavove prema trgovini ljudima.

Dodamo li tome i disonantno-oponirajuće (12,5%), očigledno je da je potrebno kroz obrazovne programe i kampanje djelovati unutar studentske populacije. Tokom njih treba naglašavati važnost kritičkog stava prema trgovini ljudima te obrazlagati specifičnost tog fenomena i društvenu potrebu suzbijanja svih vidova diskriminacije na kojoj on počiva.

Usuđujemo se ukazati da bi kampanje među studentima trebali provoditi predstavljanjem zanimljivih tema o ugrožavanju ljudskih prava i sloboda te prikazima specifičnih slučajeva u kojima se ogleda sva okrutnost i rafiniranost trgovine ljudima.

Općenito, možemo zaključiti da je unutar stručne javnosti prisutna glavna razdjelnica po osnovi posebnih stavova prema prisilnim brakovima maloljetnih osoba s jedne strane te stavova o korištenju seksualnih usluga od mogućih žrtava s druge strane.

Dakle, radi se o različitom djelovanju kognitivne disonance između ove dvije vrste stavova; ¼ učesnika (23,6% cluster dva neutralni i kritični) ne prihvata opći stav da se većina osoba koje se bave prostituticom može svrstati u žrtve trgovine ljudima, ali osuđuju korištenje seksualnih usluga od (mogućih) žrtava trgovine ljudima i ponašanje u kojem kupac seksualnih usluga ne vodi računa o tome da li se s druge strane nalazi žrtva trgovine ljudima. Neutralnost izražena prema djeci-prosjacima i radnicima koji rade bez

naknade ukazuje da oni svoj odnos prema pojavi trgovine ljudima prvenstveno zadržavaju u odnosu na oblik seksualne eksploatacije stvarnih žrtava trgovine ljudima i neodobravanju prisilnih brakova i prodaji ljudskih organa, dok djecu-prosjake i radnike bez naknade ne mogu (kognitivno) i ne žele (afektivno) svrstati u žrtve trgovine ljudima.

Trećina učesnika (37,6% cluster tri) selektivno su kritični u odnosu na prije spomenute učesnike. Oni zadržavaju neutralni stav prema opravdavanju prisilnih brakova i prodaji ljudskih organa i tolerantan neutralni odnos prema korištenju seksualnih usluga (mogućih) žrtava trgovine ljudima. Nasuprot tome, djecu-prosjake izrazito smatraju žrtvama, a također se kritički odnose prema radnoj eksploataciji odraslih koji duže vremena ne dobijaju naknadu za svoj rad. Dakle, oni su u kognitivnoj disonanci u pogledu kritičkog općenitog stava o trgovini ljudima i tolerancije (nekritičnosti) prema drugim vidovima ove kriminalne i sociopatološke pojave, dok djecu-prosjake izrazito smatraju žrtvama trgovine ljudima, a i radnike koji duže vremena rade bez naknade skloni su tretirati kao žrtve trgovine ljudima.

Očita je činjenica da je unutar stručne javnosti potrebno razvijati program aktivne rasprave o savremenom licu fenomena trgovine ljudima i suočiti se s kognitivnim i afektivnim disonancama njihovih stavova i shvaćanja "Janusove" prirode ovog fenomena, koja ih nesumnjivo ograničava u njihovom ponašanju i djelovanju

U tom smislu, opravdan je prijedlog da se unutar javnosti treba djelovati na jačanju povjerenja u policiju kada se radi o ovom (a vjerovatno i drugim) kriminalnim pojavama. Rad policije u zajednici zasigurno na ovom planu ima veliki prostor i potrebu da se intenzivnije razvija i odvija

Ovakav nalaz, koji vidno dokazuje postojanje vrlo izražene kognitivne disonance između stavova i ponašanja, usmjerava nas da izrazimo vrlo kritičku rezervu prema dobijenim općim stavovima osude trgovine ljudima, jer nisu značajno povezani sa odgovarajućim društveno prihvatljivim ponašanjem i reagiranjem na tu kriminalnu pojavu.

Čini se da tome nisu bili uzrok rezerviranost većeg djela javnosti zbog nepovjerenja u policiju (za koju mnogi misle da ništa ili vrlo malo čini u pogledu suzbijanja seksualne i radne eksploatacije). Sa stanovišta metodološkog pristupa, značajan je zaključak da su stavovi opće javnosti ostali na razini kognitivne i dijelom vjerovatno afektivne komponente odnosa prema pojavi trgovine, dok se takvi nisu prestrojili na bihevioralnu komponentu, odnosno nisu bili spremni potvrditi ih svojim ponašanjem.

Drugim riječima, u strukturi našeg upitnika iscrpno je zahvaćeno mišljenje i osjećanje prema trgovini ljudima, a nedostatno su bile prisutne tvrdnje sa čijim slaganjem, odnosno, neslaganjem bi se na neki način bolje indiciralo ponašanje pojedinca. Ova kognitivna disonanca izraženog općeg stava prema osudi trgovine ljudima i neadekvatnog ponašanja prema ovoj pojavi, indirektno ukazuje na visoki stupanj nepovjerenja koji u pogledu prijave tog fenomena policiji imaju naši ispitanici.

U odnosu na istraživanje zabilježenih slučajeva trgovine ljudima u svrhe **radne eksploatacije - djece koja prose na ulici**, iz evidencija centara za socijalni rad, policijske

dokumentacije i dokumentacije NVO na poseban protokol upisivali smo podatke prikupljene od 110 registriranih djevojčica i dječaka kojima je pružena zaštita i pomoć zbog nekog od oblika radne (i seksualne) eksploatacije.

Ukupno 61 žrtva izjavljuje da je bila prisiljavana na prosjačenje, 5 žrtava je bilo izloženo prisilnom braku, preostali manji broj žrtava je radilo u ugostiteljskom objektu. Zanimljivo je da 5 žrtava izjavljuje da su bili eksploatirani od majke i tetke, a narednih 5 se plaši za svoju porodicu da će imati posljedice nakon što su privedeni u policiju i centar socijalnog rada. Preostalo troje koji su nam odgovorili, tvrde da imaju psihosomatske smetnje. Ovi podaci, nažalost, ne omogućavaju nekakve zaključke, nego služe za ilustraciju.

Prema evidenciji 55 ili 50% žrtava je živjelo u degradirajućim i nehumanim prostorima, a za ostalih 55 nema podataka. Apsolutna većina žrtva 82 ili 75% izjavljuje da je bila eksploatirana na javnom mjestu - dakle, ondje gdje su bili lahko dostupni policiji ili centrima socijalnog rada. Međutim, kao što smo vidjeli - većinu tih žrtva su priveli aktivisti iz NVO. Da li to može ukazivati na nedovoljan rad i nedostatnu brigu službi socijalne zaštite i nadležnih službi koje nadziru ponašanje ljudi na javnim mjestima – policije?

Prikupljeni podaci nepobitno dokazuju da je nešto preko 50% žrtava bilo u uslovima ograničene slobode kretanja, a čak 18% bilo je zaključavano. Iako je veliki postotak odgovora bez podataka, smatramo da su izneseni podaci vrlo indikativni o uslovima u kojima je vršena kontrola ponašanja žrtve, te da oni indirektno dokazuju da se radi o organiziranom prosjačenju pri čemu su žrtve dovedene na teren svoga "rada", te da je vjerovatno u toku dana odnosno pri njegovom kraju, organizator ubirao utržak prošnje.

Ti uslovi su sve prije nego humani i njihova kriminalna dimenzija dobro se ocrtava u veličini i načinu prinude i zlostavljanja kojem su bile izložene žrtve. Zato, nije pitanje da li je organizator prosjačenja bio roditelj djeteta- žrtve već koliku je prinudu primijenio da bi svoje dijete uključio u organizirano prosjačenje. Mnogi će potvrditi da se radi o specifičnoj romskoj kulturi u kojoj prevladava tzv. "sakupljačka privreda" i da je prosjačenje djece jedan uvodni dio u tu vrstu aktivnosti. No, kada se s tom tvrdnjom suoči činjenica o izuzetno visokim zaradama koje su preko te djece ostvarivali organizatori tog posla i koliko su malo ili nikako ulagali tu zaradu u standard vlastitog djeteta, onda roditeljstvo ne može biti olahkotna okolnost za tu vrstu zlostavljanja.

Dimenzija kriminalnog akta u vezi sa organiziranim prosjačenjem djece je izuzetno velika i teška. Smatramo da ovi podaci ukazuju na potrebu direktne intervencije na području ovog fenomena.

Dakle, utjecaj na porodicu iz koje potječu žrtve bio je neznatan ili gotovo nikakav. Teško je objasniti zašto službe socijalnog rada, koje raspolažu sa sasvim dovoljnim brojem terenskih radnika, nisu bile daleko više uključene u porodično posredovanje i preko toga ostvarile daljnju kontrolu ponašanja maloljetnika i njegovih roditelja!?

Hitnu medicinsku pomoć trebala je 31 žrtva ili 28,2%, a dugoročnu medicinsku pomoć ostvarilo je još 20 žrtva, odnosno 18,2%. Dakle, gotovo polovini žrtava koje smo mi obuhvatili ovim istraživanjem bila je potrebna neka vrsta medicinske pomoći, što je

izrazito zabrinjavajući podatak kada znamo da se radi o djeci uzrasta od 5 do 13 godina.

Obrazovanje je bila pomoć koja je pružena svakoj drugoj žrtvi, mada ostaje pitanje se nije pružila i absolutnoj većini žrtava jer se radi o djeci mlađeg uzrasta koja trebaju obavezno pohađati školu i redovno se školovati. Ponovno uključenje u školske programe i odgojno-obrazovni proces, koje je ostvarilo samo 50,9% žrtava posredstvom službi socijalnog rada, smatramo sasvim nedostatnim podatkom koji govori o nedovoljnoj ažurnosti i premalom obuhvatu populacije djece o kojoj trebaju brinuti. Toj ocjeni pridonosi i činjenica da se za pronalaženje radnog mjesta za starije maloljetnike, odnosno mlađe punoljetnike, zauzelo samo u tri slučaja – a to je absolutno zanemarivi postotak žrtava organiziranog prosjačenja i eksploatacije dječjeg rada, kojima je pomognuto u pronalasku nekog radnog, zapošljavanju i ostvarenju radnih prava i sredstava za život.

U istraživanju se došlo do podatka da se u prosjeku jedan mjesec radnih dana potroši na jednog štićenika službi socijalnog rada. To nije ni u kojem slučaju malo, ali je pitanje s kakvim učinkom se sve to odvija, kada porodica kao primarna grupa nije uključena u taj proces, niti se nadzire njeno ponašanje i utjecaj?!

Prema rezultatima analiza, koje se odnose na angažman službi socijalnog rada u odnosu na problematiku trgovine ljudima, vrlo je simptomatično da je samo kod 14,5% ispitanika - koji su ušli u obradu putem primijenjene objektivne induktivne metode cluster-analize - vidljiv veliki trud službi socijalnog rada koje osiguravaju smještaj na duži period, pružaju dugoročnu medicinsku i psihološku pomoći i interveniraju da žrtva normalno nastavi proces obrazovanja.

Zato je potrebno provjeriti, ne samo kvantitativno djelovanje službi socijalne zaštite u pomoći žrtvama radne eksploatacije, nego i provjeriti kvalitet tih pruženih usluga kako onih kratkotrajnih tako i dugotrajnih.

Prema ovim podacima absolutna većina žrtava radne eksploatacije je gotovo potpuno izuzeta od oblika pomoći službe socijalne zaštite, osim što dobiju humanitarnu pomoći. Na taj način sasvim sigurno se ne može riješiti problem radne eksploatacije, a još manje učiniti da se žrtvama osigura kvalitetniji život. Smatramo opravdanom tvrdnju da žrtve radne eksploatacije – organiziranog prosjačenja nisu u fokusu djelovanja službi socijalne zaštite te da one ostaju izvan okvira učinkovite i kvalitetne zaštite i reintegriranja žrtava.

Po prikupljenim podacima jedino žrtve otprilike 23,2% svih žrtava koriste blagodati zaštite socijalnog rada i pomoći koje im te službe pružaju. Kako se radi uglavnom o pripadnicima romske etničke skupine, ove žrtve su i na ovaj način izložene izvjesnoj etničkoj diskriminaciji.

Na kraju, istraživanje o fenomenu trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini u domenu **seksualne eksploatacije** provedeno je na osnovu podataka dobijenih iz dostupnih evidencija o prisutnosti žrtava u sigurnim kućama. Na taj način izvršeno je prikupljanje podataka o žrtvama putem analize protokola za intervjuiranje ukupno 51 žrtve koje su smještane u tzv. "sigurne kuće" u periodu 2006-2014. godine.

Govoreći o odnosima registrirani - stvarni broj krivičnih djela trgovine ljudima, koji uvek budi pozornost svih kategorija javnosti, u istraživanju koje je provedeno, smatramo opravdanim prihvatiti da je odnos uočenih žrtava trgovine ljudima (51 žrtva seksualne eksploatacije) dvostruko veći nego što je konstatiran odnos za grupno nasilje 1: 5,3.

U tom smislu, smatramo realističnom procjenu da se stvarni organizirani kriminal seksualne eksploatacije odvijao tako da je danas u BiH stvarno prisutno više od 500 žrtava trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije. Tu nam procjenu realistično podržavaju saznanja da se većina pružanja seksualnih usluga danas pruža u nekoj vrsti "ilegale" privatnih kuća i stanova, ali i činjenica, koju smo osobno provjeravali, da i dalje postoje i posluju isti lokali pretvoreni u kafiće i motele u kojima je moguće bez ikakvog posebnog napora doći u doticaj sa osobama koje pružaju seksualne usluge, a među kojima je sigurno znatan broj seksualno eksploatiranih žena/djevojaka, žrtava trgovine.

S obzirom da većina tamo zaposlenih djevojaka dobro govori naš jezik, vrlo je vjerovatno da se domaći organizirani kriminal u regrutiranju svojih žrtava okrenuo "domaćoj ponudi" iz ranjivih skupina maloljetnih osoba. Ovaj nalaz definitivno zahtijeva brzu i odlučnu reakciju svih nadležnih institucija na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini, koji se na direktni ili indirektan način bave problemom trgovine ljudima.

Konsultirana istraživanja provedena u drugim državama po pitanju seksualne eksploatacije žena, posebno djevojaka i maloljetnica u okviru trgovine ljudima, pokazala su da takve skupine čine maloljetne osobe koje dolaze su iz disfunkcionalnih porodica, zatim tu se svrstavaju kao potencijalne žrtve maloljetnice smještene u domove za preodgoj i brojne maloljetnice koje su se već upustile u neku vrstu kriminala upotreboom zabranjenih droga.

Ako tako gledamo na problem regrutiranja, onda je urbani prostor BiH, a posebno mala mjesta u kojima su lahko uočljive neprilagođene maloljetnice, iskoristive zone djelovanja organiziranog kriminala da otkrije i regrutira žrtve s domaćeg tržišta.

U ovom našem istraživanju žrtve direktno izjavljuju da se plaše za svoj život i život svojih obitelji te da zato nisu spremne saradivati i svjedočiti pred sudom. Pretpostavljamo da upravo zato ovaj transnacionalni lančano povezani i umreženi kriminal nije prestao postojati u današnjem vremenu u BiH, jer bi bilo neshvatljivo da se neko odrekao tako malorizičnog velikog profita stečenog "prljavim biznisom" iznajmljivanja seksualnih usluga žena/djevojaka čije izdržavanje minimalno košta, a one donose veliku svakodnevnu "keš" neoporezovanu zaradu.

Zbog svega iznesenog, smatramo da je potrebno naše podatke o broju ove vrste žrtava trgovine ljudima uvećati za moguću "tamnu brojku", tako da ćemo dobiti da je kroz period 2006 - 2014. u trgovinu ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploatacije bilo uključeno bar 500 žrtava, od kojih je stvarno spašena tek svaka deseta koja je bila dostupna za intervjuiranje u sigurnim kućama.

U našem uzorku 61% žrtava je u trenutku eksploatacije je bilo maloljetno, a prema godini rođenja sedam ih je rođeno nakon 1998. godine, što znači da još i danas imaju status maloljetne osobe.

Dakle, organizirani kriminal trgovine ženama/djevojkama u svrhu seksualne eksploracije usmjerio se pretežno na maloljetne ranjive djevojke, a ta činjenica, uz javno postojanje kafića/bordela, govori o njegovoj drskosti prema zvaničnoj vlasti i organima sudskog i policijskog gonjenja. Ovaj tip kriminalaca se ne plaši vrlo visokih kazni koje slijede već za samo uključenje maloljetnica u prostituciju, a posebno za uključenje u trgovinu ljudima te i dalje drži javne lokale (motele, hotele, restorane, kafe-barove i dr.) koji vrlo slabo prikrivaju svoju stvarnu namjenu.

Jedna od ključnih preporuka, u smislu otkrivanja ovog oblika trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, trebala biti upućena nadležnim policijskim i obavještajnim organima u cijeloj državi, koji trebaju trajno raditi na otkrivanju i prikupljanju saznanja o ovim identificiranim, tipičnim mjestima (lokacijama ili objektima) gdje se vrši seksualna eksploracija žena kao oblika trgovine ljudima.

Naredno pitanje kojim smo se bavili u istraživanju ticalo se strukture identificiranih žrtava ovog oblika trgovine ljudima. Na osnovu iznesenih podataka možemo utvrditi da je **svaka druga žrtva porijeklom iz BiH**, a svaka peta iz neke od zemalja bivše države SFRJ, dok svaka četvrta predstavlja strankinju iz zemalja Istočne Evrope.

Poređenje s podacima iz 2004. godine ukazuje na drastično promijenjenu sliku. Tada gotovo da i nismo imali domaće žrtve, već isključivo strane državljanke. Dakle, domaći kriminalci umrežili su se i usmjerili pretežno na njima dobro poznata domaća područja, gdje imaju razgranate mreže regrutera i povoljna izvorišta lakoog pribavljanja žrtava.

Ukupno 51 žene/djevojke, koje su evidentirane u sigurnim kućama od 2006 – 2014. godine, njih 29 je porijeklom iz BiH i to najviše iz Brčkog i Tuzle. Iz ovih podataka vidimo da su izvorišta regrutacije domaćih žrtava prvenstveno usmjerene na Brčko, Tuzlu, Bihać, Derventu i Lukavac, dok pregled po ostalim gradovima pokazuje da je ustvari čitava urbana teritorija BiH prekrivena ovom vrstom umreženog kriminala.

Transfer (prebacivanje) žrtava iz jedne države ili lokacije na teritorij druge države ili lokacije predstavlja obilježje radnji krivičnog djela trgovine ljudima. U našem uzorku, strane žrtve nešto manje od polovine (46,7%) ilegalno prelaze granicu BiH, uglavnom sa falsificiranim dokumentima preko legalnih carinskih prelaza, ili čamcem preko Drine ili Save, dok ostale prelaze podjednako legalno s vizom i bez vize preko granica BiH sa Srbijom i Hrvatskom.

Dakle, organizirani kriminal se zbog svog smanjenja formalnosti i kontrole idalje služi krijumčarenjem stranih žena/djevojaka, pri čemu mu mogućnosti relativno lagahnog legalnog prelaženja granice idu na ruku. Karika u lancu trgovine žena/djevojaka u svrhu seksualne eksploracije smanjuju se u pogledu faza transporta i krijumčarenja, ali jedna druga osobina tog procesa ostaje idalje prisutna i direktno ukazuje da se radi o organiziranom kriminalu.

Stoga, preporučuje se nadležnim organima koji se bave graničnom kontrolom i provođenjem propisa o boravku i kretanju stranaca, kao i drugim policijskim agencijama koje dolaze u dodir sa strancima da povećaju kontrolu na graničnim prijelazima, na

sistemu ulaska i boravka stranaca na teritoriji Bosne i Hercegovine te da posebnu pozornost obrate na prepoznavanje indikatora trgovine ljudima, sa kojima su ove službe ranije upoznate i trebale bi ih koristiti u svom radu.

Svakako, pitanje načina vrbovanja žrtava ovog oblika trgovine ljudima, tj. seksualne eksploatacije nužno se nameće kao jedno od najvažnijih sa stanovišta prepoznavanja načina djelovanja učinitelja, ali ono svakako ima i iznimni preventivni značaj. Podaci koje smo dobili u odgovoru na ovo pitanje iz intervjua su zapravo alarmantni. Djevojke/žrtve nakon što su namamljene lažnim obećanjima dobro plaćenih poslova - konobarica (10), domaćica/dadilja (3), prodavačica (2), plesačica (1) i otvoreno ponuđeni poslovi pružanja seksualnih usluga (3) - bivaju smještene u posebne prostore zajedno s još izvjesnim brojem djevojaka. Ovakva "privremena" sabirališta djevojaka/žrtava ne bi se mogla organizirati da je rad policije učinkovitiji. Ta sabirališta pretežno su organizirana u Sarajevu (3), Tuzli (3), Zenici (2) te po jedno u Bihaću, Bijeljini, Busovači, Cazinu, Doboju, Lukavcu i Vitezu. Dakle, prevara je najčešći oblik vrbovanja žrtava trgovine ljudima koja se vrši u svrhe seksualne eksploatacije, a prikupljeni podaci pokazuju kako se organiziranost učinitelja, između ostalog, demonstrira i prisustvom pojave okupljanja grupa žrtava na jednom mjestu.

Prema ovim našim podacima tek polovično je empirijski potvrđeno uvjerenje, da iako nema više noćnih klubova na vidnim mjestima kao ranije, pružanje seksualnih usluga za novac preselilo se u privatne prostore odnosno u potpunu "ilegalu". Seksualna eksploatacija danas u BiH jeste polovičnim dijelom stvarno prešla na korištenje privatnih kuća i luksuzno namještenih stanova, ali se isto toliko zadržala unutar istih lokala koji su samo možda promijenili namjenu i nisu baš vidljivo organizirani tako da nude seksualne usluge, već se to radi rafiniranije, ali klijentela koja to koristi vrlo dobro poznaje ta mjestata.

Dakle, nekadašnji "socijalni zagađivači" bosanskohercegovačkog društva – noćni klubovi/bordeli samo su formalno promijenili svoje nazine, ali im je djelatnost ostala ista. Zato je potpuno neopravdano naivno prepostavljati da opća, a pogotovo stručna javnost iz tih gradova/mjesta i šire, ne zna za njihovo postojanje, a još manje povjerovati da domaća policija ne zna za kriminalnu aktivnost njihovih vlasnika - seksualnih eksploratora i trgovaca ljudima.

U tom smislu, opravdano je postaviti pitanje odgovornosti policijskih i drugih socijalnih nadležnih službi za sprječavanje ovog vida kriminala i sociopatološke pojave koja donosi enormnu zaradu vlasnicima.

Nijansiranje samog statusa žrtava je primjetno u pogledu klasifikacije žrtava u odnosu na kriterij raspodjele zarade od seksualne eksploatacije. Od ukupnog broja žrtava iz našeg uzorka istraživanja njih 19 (37%) eksplisitno izjavljuje da ništa nisu od svoje zarade nikada doble. Među njima 2 žrtve navode da im je davano 5 – 10 KM za cigarete. Na ovo pitanje nije odgovorilo čak 20 ili 40% svih žrtava što je izrazito visok postotak apstinencije od odgovora. No, kako taj podatak nije bitno različit od apstinencije od odgovora na prethodno pitanje o mjestu gdje su pružale seksualne usluge (na to pitanje ne odgovara 15 ili 35% žrtava), opravdano je tretirati ovu apstinenciju kao nesistematsku

varijaciju i zato je dozvoljeno razmatrati rezultate bez apstinencijskih odgovora. U tom smislu kada se odbiju apstinencijski odgovori ostaje 31 žrtva i tada dobijamo podatak da 62% žrtava nije nikada ništa primilo za pružanje seksualnih usluga, dok su ostale na neki način bile u pogodbi sa vlasnicima i najčešće dobijale polovinu svoje zarade.

Ovi podaci o potpunom seksualnom izrabljivanju i stavljanju žrtava u ropski odnos direktni su dokaz izrabljivačke prirode ovih kriminalnih aktivnosti. No, svrha ovakvog organiziranog iznajmljivanja seksualnih usluga žrtava, koje su bile u potpunom ropskom položaju, imao je i svoju pravu namjenu - ostvarenje velikog profita. To nam dokazuju podaci da je dnevna zarada po pravilu bila za pružanja jedne seksualne usluge od pola sata 50 KM, a za jedan sat 100 KM, te ako je izvršen najam za čitavu noć, zarada je bila 250 – 400 KM. Prosjek klijenata je bio negdje između 4 i 5 dnevno. Radni sati su se kretali prosječno od 8 sati pa na više, ali zato je za veliki broj žrtava ovo bila svakodnevna obaveza bez tjednih odmora. To su sve podaci koji su nam direktno dale žrtve prilikom intervjuiranja.

Dakle, realne zarade koje su ostvarivale žrtve za poslodavce koji su ih kupili, dnevno su se kretale između 200 i 400 KM, što izračunato za cijeli mjesec iznosi 6000 do 8000 KM.

U zavisnosti od toga koliko je djevojaka/žena mogao gazda lokalna pribaviti i zadržavati, ovisila je njegova zarada, koja nikad i ničim nije bila oporezovana. Takvo seksualno izrabljivanje žena/djevojaka trajalo je ne samo mjesecima, nego i godinama.

Nadalje, u odnosu na kriterij podjele zarade u klasifikaciji žrtava smo ustanovili da su među žrtvama koje su primale iznos svoje zarade bile dvije koje su primale kompletну zaradu i njih ne možemo smatrati žrtvama. One su ostvarile pogodbu sa vlasnikom lokala, odnosno trgovcem, za pružanje svojih usluga i od toga ostvarivale više nego pristojnu zaradu. Njih možemo uslovno smatrati *situacijskim žrtvama*, jer ovisno o drugim uslovima kojima jesu/nisu bile izložene, ova dimenzija podjele zarade ih isključuje ili ostavlja u kategoriji žrtava. Drugih 9 žena/djevojaka koje su bile u lancu trgovine ljudima primalo je polovinu svoje zarade (50%), a jedna među njima samo četvrtinu (25%) - po osnovu takve pogodbe s vlasnikom lokalnog/trgovca, također se teško može smatrati žrtvom ili je bar treba posmatrati kao **situacijsku žrtvu**, koja je prihvatile ili se izborila za te uslove nakon što je bila prinuđena na pružanje seksualnih usluga. Naime, ako nisu bile izložene drugim vidovima zlostavljanja i ako su se mogle slobodno kretati, to znači da su prihvatile situaciju u kojoj su bile izložene i svojim prilagođenim ponašanjem izborile status saradnice, koja je vjerovatno donosila gazdi velike dnevne prihode.

Značajan je i nalaz prema kojem su žrtve koje su uspjеле postići pogodbu sa vlasnikom lokalnog/statistički značajno manje zlostavljanje nego žrtve koje tu pogodbu nisu ostvarile. To samo potvrđuje tezu iznesenu u analizama i osvrtima na poredbena istraživanja, koja ukazuju da u novije vrijeme ovaj oblik trgovine ljudima poprima sve lukaviji oblik i da učinitelji sve više koriste tzv. "soft"-tehnike izrabljivanja žrtava, koje se ogledaju i u djelomičnom dijeljenju zarade od seksualne eksploracije žrtava.

Brojčano gledano od dvije žrtve koje su postigle pogodbu da čitava zarada ostane njima, prema našim podacima, nijedna od njih nije zlostavljanja, a žrtve koje su postigle

50 : 50 zaradu od njih osam - četiri ih nije zlostavljan, dok su ostale četiri zlostavljane. Dvije izjavljuju da su zlostavljane samo seksualno, jedna da je zlostavljana seksualno i uz to fizički ili verbalno, a jedna izjavljuje da je zlostavljana seksualno i još na dva ili tri načina. Nasuprot tome, imamo podatak da je od žrtava koje nisu primale zaradu, njih 19 ili 47,5% zlostavljanu seksualno i još na dva ili tri načina. Prema ovim podacima, sigurno je da žrtve koje su ostvarile da 100% zarade ostaje njima, ne možemo nikako smatrati žrtvama. Dok one koje su ostvarile pogodbu 50:50, a bile seksualno ili na još neki način zlostavljanje to ih sigurno svrstava među žrtve.

Ovim iznesenim podacima odgovaraju podaci ukrštanja podjele zarade sa ograničavanjem slobode kretanja. Tako, naprimjer, od ukupno 8 žrtava koje su dijelile zaradu - četiri njih ne odgovaraju na pitanje o slobodi kretanja, a dvije izjavljuju da su se mogle kretati bez pratnje, dok druge dvije izjavljuju da su se mogle kretati uz pratnju. Dakle, možemo utvrditi da nije zabilježen niti jedan slučaj kada im nije bilo omogućeno kretanje ili da su zaključavane. Zato općenito možemo zaključiti da je u kategoriji situacijskih žrtava koje su dijelile zaradu bila bar polovina onih koje su funkcionalne kao relativno prilagođeni "freelanceri", oslobođene maltretiranja i nadzora; potom druga polovina nad kojom je provođen nadzor od strane trgovca/vlasnika lokala i seksualno zlostavljanje od strane klijenata.

Općenito, možemo zaključiti: dokle god je postojalo ograničavanje slobode kretanja i nadzor nad njima te nikakva podjela zarade od pruženih seksualnih usluga, radi se o nekoj vrsti "zatvoreničkog prisilnog rada", odnosno ropskog odnosa u kome je bez nade tavorila apsolutna većina žrtava.

Izneseni podaci istraživanja ukazuju da je 53% od ukupnog broja žrtava odnosno 63% od onih koje su izjavile da su bile zlostavljanje, dakle većina - bila izložena svim kombinacijama načina prinude: vikanju, psovanju, verbalnim prijetnjama, šamaranju, udaranju, premlaćivanju.

To zorno dokazuje okrutnu prirodu ponašanja "poslodavaca – gazdi" i uslovima u kojima su živjele žrtve tokom svog zarobljeništva i zatočeništva za vrijeme trajanja ovog oblika savremenog ropskog odnosa.

Ovi podaci dokazuju da su se nad ženama i djevojkama – žrtvama trgovine provodila višenačinska i višestruka zlostavljanja iz kojih ih je moglo spasiti jedino prihvatanje situacije i uslova u kojima su se našle ili čekanje spasa od strane policijskih snaga.

Prema podacima do kojih smo došli istraživanjem, utvrdili smo 13 situacijskih žrtava koje su prihvatile nametnutu situaciju i pri tome ublažile uslove boravka i rada ili se čak izborile za neku vrste nadoknade kod podjele zarade. Postotno gledano, takvih žrtava bilo je jedna trećina ili 32,5% od ukupnog broja žrtava čije smo osobine analizirali (51).

Termin "upitne žrtve" koristimo za one koje su primale 50% naknade za pružanje seksualnih usluga i nisu bile zlostavljanje, izuzev seksualnog zlostavljanja od strane klijenata. Zbog tog zlostavljanja dodali smo oznaku "djelomične žrtve".

Preostalih 50% prema deduktivno izvedenoj klasifikaciji predstavljale su neupitne (pot-pune) žrtve po svim korištenim kriterijima:

- potpunoj prevarenosti u pogledu posla kojeg će obavljati i uslova u kojima će živjeti,
- potpunom izostanku plaćanja bilo kakve naknade za pružanje seksualnih usluga i
- potpunoj izloženosti višestrukim zlostavljanjima i ograničenju slobode kretanja.

Prema iznesenim podacima u tu kategoriju svrstali smo 20 od ukupno 51 žrtve. Naše istraživanje nanovo ukazuje na jedan od ključnih problema u cijelokupnim nastojanjima da se osigura učinkovita borba protiv trgovine ljudima. Taj problem se zapravo tiče načina identifikacije žrtava trgovine ljudima (na ovom mjestu konkretno žrtava seksualne eksploatacije) i njihove pouzdane klasifikacije sa ciljem prilagođavanja tretmana potrebama svake žrtve ponaosob.

Dakle, na osnovu deduktivnog klasifikacijskog postupka općenito možemo zaključiti, da ako se stručne službe NVO uposle u trijažiranje žrtava trgovine ženama/djevojkama koje su žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, susresti će se sa problemom da dedukcija gubi oslonac tamo gdje nema jasno utvrđenih podataka koji omogućavaju iskristaliziranje prosuđivanja u koju kategoriju treba svrstati određenu osobu. Pojedincu koji u tom slučaju vrši trijažiranje, nameće se problem da ne može subjektivno zadržati dosljednost višemodalne prosudbe, odnosno prosudbe po više karakteristika.

Iz ovih razloga takva deduktivna klasifikacija je nesigurna i nepouzdana pa prema tome i nedostatno valjana za postupak korektnog trijažiranja žrtava seksualne eksploatacije.

Druga činjenica na koju želimo upozoriti jeste potreba većeg nijansiranja samih žrtava u zavisnosti od kriterija njihove ranjivosti za regrutere do rafiniranosti metoda prevare i obmane koje traju za svo vrijeme seksualne eksploatacije. Ne samo da su žrtve prevarene u pogledu obećanog posla i ne/isplaćivanja naknade/zarade, već su obmanjivane da će im zarada biti isplaćena nakon što podmire dug, koji prema trgovcu imaju zbog njegovog plaćanja za njih te troškova transporta (krijumčarenja i podmićivanja vlasti). Taj dug se stalno povećava i lanac dužničkog ropstva se produžuje.

Po isteku dužničkog vremena, dešava se to da im trgovac govori kako će im čuvati zaradu i izvršiti isplatu kada završe s ugovorom da "obavljaju seksualne usluge". Kako tog ugovora ustvari nema, njihovo seksualno iskorištavanje se dalje nastavlja, nadzire se njihovo ponašanje i kretanje te provodi zlostavljanje. Sve to stvara okolnosti koje su obilježene bezizlaznošću i osjećajem bespomoćnosti žrtve. Nisu rijetki slučajevi kada je žrtva ustrajavala na izvjesnoj zaradi, odnosno isplaćivanju naknade i promjeni uslova u kojima je živjela i radila. Rezultat ovakvog ponašanja je bio taj da ju je gazda jednostavno preprodao i ciklus njenog ropstva se nastavio ponavljati.

Ključna preporuka u pogledu identifikacije i klasifikacije žrtava seksualne eksploatacije i prilagođavanja tretmana jeste da je u zavisnosti od stvarne situacije u kojoj se našla

pojedina žrtva potrebno vršiti trijažiranje uvažavajući kriterije: (1) žrtvene ranjivosti i (2) stupnja izloženosti iskorištavanju i dehumanizaciji.

Induktivnim putem, dobili smo empirijsku klasifikaciju žrtava ovog oblika trgovine ljudima koja se prvi put sačinila u odnosu na aktuelno stanje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, i koja **svrstava u neupitne žrtve apsolutnu većinu (82%) svih žrtava našeg uzorka** istraživanja. Nijansiranje preostalog dijela (18%) žrtava diferencira se kroz tri clustera koja su se formirala, i koja čine:

(a) 4 žrtve (8%) – žrtve svrstane u ovaj cluster ne odgovaraju na pitanje kako su roditelji primili njihovu odluku o odlasku na ponuđeni posao. Oca nemaju, jer je umro ili napustio porodicu, a odluku da prihvate ponuđeni posao donijele su nakon nekog vremena kojeg su uzele za razmišljanje. Znaju da je njene seksualne usluge naplaćivao konobar ili čuvar, a ona je dobijala 50% svoje zarade i zarađivala na dan prosječno 120 KM radeći 8 sati svaki dan. Seksualne usluge uglavnom su pružale u hotelskim sobama. Pri ponudi obećan joj je posao konobarice uz naglašenu mogućnost dodatne zarade putem pružanja seksualnih usluga, što je i ostvarila ulazeći s trgovcem u odnos podjele zarade. Otvoreno izjavljuje da nije zlostavljana i po deduktivnoj klasifikaciji spada u upitnu skupinu tek djelomične žrtve. Prema svom ukupnom sadržaju osobe u ovom clusteru ne možemo svrstati u žrtve.

(b) 2 žrtve (4%) – ovdje spadaju žene/djevojke, koje cluster-analiza svrstava izvan kategorija žrtvi seksualne eksploatacije. Ove djevojke napustile su obiteljski dom usprkos protivljenju majke, porodice su im bile nepotpune – bez oca, a majke su bile nemoćne da ih spriječe ili odgovore. Ne odgovaraju na pitanje o situaciji kada su se odlučile prihvatiti posao u kojoj je jasno rečeno da se nudi/očekuje pružanje seksualnih usluga. Zarađa je 100% ostajala njima. U prosjeku su zarađivale najmanje 200 KM dnevno uz 8 sati rada koji se odvijao kraće - 4 sata ako je bio svaki dan, odnosno 8 ako je bio svaki drugi dan. Mogle su se potpuno slobodno kretati bez pravnje. Bile su zlostavljane seksualno od strane pijanih, perverznih klijenata. Ove osobe nikako ne mogu biti svrstane među žrtve, iako su se - ne znamo iz kojih razloga - našle u skloništu tzv. sigurnim kućama u kojima smo ih i intervjuirali.

(c) 3 žrtve (6%) – ove žene/djevojke nisu dale odgovor na pitanje kako su roditelji reagirali na njihovu odluku da prihvate ponuđeni posao pružanja seksualnih usluga. Navode da su odnosi sa ocem bili uglavnom dobri. Odmah su prihatile ponuđeni posao, mada se ne može spoznati kakav posao je bio ponuđen. No, prema veličini dnevne zarade (300 KM) može se pretpostaviti da im je direktno ponuđen posao pružanja seksualnih usluga u vrlo povoljnim uslovima, izuzev što su morale raditi i do 15 sati dnevno na pružanju seksualnih usluga, ali ujedno i raditi kao konobarica u ugostiteljskom lokalu. Seksualne usluge pretežito su pružale na ulici i u privatnim kućama. Nisu dale podatak o tome da li im je i koliki postotak zarade ostajao, ali navode podatak da je njihovu zaradu naplaćivao sam gazda/trgovac. Iz dobijenih podataka nije moguće zaključiti da li je osoba koja je svrstana u ovaj cluster bila prevarena kroz ponuđeni posao, ali navode da su bile višestruko zlostavljane. Čini se opravdano tvrditi da je trgovac igrao ulogu njihovog makroa te da je iz njegovog ponašanja i njihovog tretmana razumljivo da su svrstane među posebne neupitne žrtve po osnovi deduktivno izvedene klasifikacije. Kao takve ih određuje i sadržaj ovoga clustera.

Općenito, možemo zaključiti iz razmatranja podataka cluster-analize da induktivno izvedena i na empirijskim podacima zasnovana klasifikacija znatno preciznije razlikuje i određuje položaj žrtve seksualne eksploracije te da kao takva pruža valjaniju osnovu u trijažiranju žrtava od ne-žrtava trgovine ženama/djevojkama u BiH danas.

Također, dobijeni rezultati cluster-analize neosporno potvrđuju **status neupitne žrtve absolutnoj većini seksualno eksploriranih žena/djevojaka koje danas žive u gospodarskim uslovima u BiH**. Prema našem mišljenju uzorak koji smo koristili u istraživanju tek je vrh ledenog brijege u čijem nevidljivom prostoru vladaju okrutni feudalni ili robovlasnički "zakoni" i predatorska ponašanja.

Predmetno istraživanje imalo je za cilj odgovoriti na niz vrlo složenih pitanja o prisutnosti i svojstvima problema trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini te da ponudi neka konkretna rješenja - kako na osnovu rezultata primjene naučnih i drugih metoda stvoriti djelotvorne, sveobuhvatne i precizne politike borbe protiv ove pošasti, koja vidno postoji u svim svojim dominantnim oblicima u današnjoj svakodnevni Bosne i Hercegovine. U ranijim izlaganjima su predstavljeni najvažniji nalazi i preporuke za konkretno djelovanje i na samom kraju bi trebalo nešto reći o ograničenjima provedenog istraživanja. Ono se najprije tiče uzorkovanja i mogućnosti pristupa podacima, što je univerzalni problem svakog - pa i ovog istraživanja. Baviti se trgovinom ljudima u istraživačke svrhe tradicionalno je težak zadatak. Zbog prirode i skrivenosti ove pojave, etičkih pitanja ispitivanja žrtava i drugih poteškoća - vrlo često provedena istraživanja nisu ponudila sve očekivane odgovore na brojna pitanja o ovom problemu. Jedan od nedostataka ispitivanja opće, predstručne i stručne javnosti u ovom istraživanju tiče se strukture opće javnosti, koja je uglavnom aktivna, obrazovana i obaviještena populacija, ali koja vjerovatno ne predstavlja cijelu opću javnost u Bosni i Hercegovini na odgovarajući način. Predstručna i posebno stručna javnost su zaista nešto boljeg stepena reprezentativnosti jer su odabранe one obrazovne institucije i profesionalci u institucijama koji predstavljaju većinu ovih specifičnih populacija. Ispitivanje životnih priča značajnog broja žrtava je možda jedan od najvećih doprinosa ovog istraživanja, jer većina studija zapravo ima ovaj nedostatak: u manjem obimu su usmijereni na životna iskustva žrtava trgovine ljudima. Ipak, ovo istraživanje objektivno je moglo jedino sagledati životne priče žrtava, koliko god to bio težak istraživački zadatak, koje su bile identificirane od strane nadležnih institucija u Bosni i Hercegovini. Uzmemo li u obzir aproksimaciju o vjerovatno većem broju žrtava u odnosu na broj onih koje su identificirane, rezultati naših analiza se svakako moraju uzeti s rezervom u odnosu na ovu procjenu.

U svakom slučaju, niti jedno istraživanje ne bi trebalo imati za cilj da ponudi odgovore na sva pitanja o nekom problemu, što se svakako odnosi i na predmetnu studiju. U samom istraživanju i iznesenim zaključcima je na nekoliko mesta iznesena tvrdnja kako se određeno, specifično pitanje svakako treba i dalje nastaviti istraživati, jer samo na takav način se mogu dobiti objektivne i pouzdane spoznaje o cjelokupnom problemu trgovine ljudima, koji zbog svih njegovih svojstava treba trajno istraživati i proučavati. Ove vrste djelovanja od nas i cijele društvene zajednice očekuju javnost, profesionalna zajednica, ali i jedna od najvažnijih populacija, koja definitivno zaslužuje više pažnje i istraživanja njihove strane priče. To su, naravno, žrtve trgovine ljudima koje od nas to očekuju i kojima to dugujemo.

LITERATURA

- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (2012). Labour Force Survey 2012: final results. Dostupno na: http://www.bhas.ba/ankete/lfs_bh.pdf
- Aiesi, A. M. (2010). Identifying Victims of Human Trafficking, Academic Dissertation. United States – Florida: St. Thomas University.
- Albonetti, C. A. (2014). Changes in federal sentencing for forced labor trafficking and for sex trafficking: a ten year assessment. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 179-204.
- Andrees, B. i Belser, P. (2009). Forced labor: Coercion and exploitation in the private economy. Dostupno na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_112966.pdf
- Antitrafficking Bosnia and Herzegovina (2015). Domaće zakonodavstvo. Dostupno na: http://www.bihat.ba/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=88&Itemid=506
- Aronowitz, A. A. (2009). Human Trafficking, Human Misery: The Global Trade in Human Beings. Westport, CT: Praeger.
- Arula, B. (2013). Djeca žrtve trgovine u BiH – Istraživanje o znanju profesionalaca i liste indikatora za prepoznavanje djece žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima. Tuzla: Udruženje „Zemlja djece“.
- Balkans ACT [Against Crime of Trafficking] Now! (2013). Situation Analyzes of Trafficking in Human Beings, Situation Analysis in Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia. Belgrade: ASTRA – Anti Trafficking Action.
- Bakirci, K. (2009). Human trafficking and forced labour: A criticism of the International Labour Organisation. *Journal of Financial Crime*, 16(2), 160-165.
- Bales, K. i Lize, S. (2007). Investigating Human Trafficking: Challenges, Lessons Learned and Best Practices. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 76(4), 24-32.
- Bales, K. i Soodalter, R. (2009). The slave next door: human trafficking and slavery in America today. Los Angeles, California: University of California Press Berkeley.
- Barrick, K., Lattimore, P. K., Pitts, W. J. i Zhang, S. X. (2014). When framework and advocates see trafficking but law enforcement does not: Challenges in identifying labor trafficking in North Carolina. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 205-214.
- Berechet, B. i Tuncay, B. (2013). Trafficking for Labour Exploitation - Origin, Transit and Destination Countries. *Public Security Studies*, II, 4(8), 123-134.
- Bjelica, J. (2001). Trgovina ljudima na Balkanu: Priručnik za novinare. Beograd: B92.
- Brady, S. (2012). Organized Crime in Bosnia and Herzegovina: A silent war fought by an ambush of toothless tiger or a war not yet fought.

Dostupno na: https://reportingproject.net/occrp/documents/OC_in_BH_ENG.pdf

- Britton, R. i Maljević, A. (2010). Trgovina ljudima i krijumčarenje migranata – smjernice za međunarodnu saradnju. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) – Ured za regionalni program za Jugoistočnu Evropu.
- Cameron, S. i Newman, E. (2008). Trafficking in Humans: Social, Cultural and Political Dimensions. Tokyo: United Nations University Press.
- Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu i Caritas Biskupske Konferencije BiH (2015). Identifikacija relevantnih standarda zaštite žrtava trgovine ljudima iz presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Rantsev vs. Kipar i Ruska Federacija. Sarajevo: CPRC.
- Chaudary, S. (2011). Trafficking in Europe: An Analysis of the Effectiveness of European Law. Michigan Journal of International Law, 33(1), 77-99.
- Cockbum, A. (2003). Ropstvo 21. stolj eća. National Geographic, I, 2-29.
- Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings and its Explanatory Report, Warsaw, May 16, 2005. Council of Europe Treaty Series, No. 197.
- Daniel-Wrabetz, J. i Penedo, R. (2015). Trafficking in Human Beings in Time and Space. A Socioecological Perspective. U: Guia, M. J. (ur.). The Illegal Business of Human Trafficking (1-20). Cham: Switzerland.
- David, F. (2007). Law enforcement responses to trafficking in persons: challenges and emerging good practice. Trends & issues in crime and criminal justice, 347, 1-6.
- David, F. (2008). Prosecuting trafficking in persons: known issues, emerging responses. Trends & issues in crime and criminal justice, 358, 1-6.
- David, F. (2012). Organised crime and trafficking in persons. Trends & issues in crime and criminal justice, 436, 1-12.
- De Leon, F. J. (2010). Spanish legislation against trafficking in human beings: punitive excess and poor victims assistance. Crime, Law and Social Change, 54(5), 381-409.
- Dimovski, Z., Babanoski, K. i Ilievski, I. (2015). Republic of Macedonia as a Transit Country for the Illegal Trafficking in the "Balkan Route". Varstvoslovje, Journal of Criminal Justice and Security, 15(2), 203-217.
- Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije (2011). Godišnji izvještaj o situaciji trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima.
- Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije (2012). Godišnji izvještaj o situaciji trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima.
- Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije (2013). Godišnji izvještaj o situaciji trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima.
- Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije (2010). Godišnji izvještaj o situaciji trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Državni koordinator za bobru protiv trgovine ljudima.
- European Agency for the Management of Operational Cooperation

at the External Borders of the Member States of the European Union [FRONTEX] (2013). Western Balkans Annual Risk Analysis 2013. Warsaw: Risk Analysis Unit.

- Farrell, A., Owens, C. i McDevitt, J. (2014). New laws but few cases: understanding the challenges to the investigation and prosecution of human trafficking cases. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 139-168.
- Fry, L. J. (2009). What was the significance of Countries ratifying the UN Protocol against Human Trafficking? A research note. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 4(2), 118-130.
- Gallagher, A. i Holmes, P. (2008). Developing an Effective Criminal Justice Response to Human Trafficking - Lessons From the Front Line. *International Criminal Justice Review*, 18(3), 318-343.
- Gallagher, A. (2001). Human Rights and the New UN Protocols on Trafficking and Migrant Smuggling: A Preliminary Analysis. *Human Rights Quarterly*, 23 (4), 975-1004.
- Group of Countries against Trafficking in Human Beings [GRETA] (2013). Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Bosnia and Herzegovina. Strasbourg: Council of Europe.
- Helfferich, C., Kavemann, B. i Rabe, H. (2011). Determinants of the willingness to make a statement of victims of human trafficking for the purpose of sexual exploitation in the triangle offender-police-victim. *Trends in Organized Crime*, 14(2-3), 125-147.
- Institucija ombudsmena/mbusmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2012). Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
- Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2010). Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Dostupno na: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013012913421128bos.pdf
- International Labour Organization [ILO] (1996). ILO Meeting Targets Sweatshops in Footwear, Textiles and Clothing; Adopts Resolution on Child Labour. Dostupno na: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_008077/lang--en/index.htm
- International Organization for Migration [IOM] (2014). Needs Assessment Research: The Regional Counter Trafficking Situation in the Western Balkans. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Kalaitzidis, A. (2005). Human Smuggling and Trafficking in the Balkans: Is It Fortress Europe? *Journal of the Institute of Justice and International Studies*, 5, 1-10.
- Kangaspunta, K. (2007). Collecting Data on Human Trafficking: Availability, Reliability and Comparability of Trafficking Data. U: Savona, E. U. i Stefanizzi, S. (ur.). *Measuring Human Trafficking Complexities And Pitfalls* (27-36). New York, NY: Springer Science + Business Media, LLC.
- Katsulis, Y., Weinkauf, K. i Frank, E. (2010). U: Zheng, T. (ur.). *Sex Trafficking, Human Rights and Social Justice* (170-191). New York, NY:

Routledge.

- Kelly, E. (2013). International Organ Trafficking Crisis: Solutions Addressing the Heart of the Matter. *Boston College Law Review*, 54(3), 1317 – 1349.
- Kelly, L. (2005). "You Can Find Anything You Want": A Critical Reflection on Research on Trafficking in Persons within and into Europe. U: Laczko, F. & Gozdzik, E. (ur.). *Data and Research on Human Trafficking: A Global Survey* (235-267). Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Kraus, S. J. (1995). Attitudes and the Prediction of Behavior. A Meta-Analysis of the Empirical literature. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(1), 58-75.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, 47/14, 22/15, 40/15 (2015).
- Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11, 33/13 (2013).
- Maguire, M., Morgan, R. i Reiner, R. (2012). *The Oxford Handbook of Criminology*, Fifth Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Maljević, A. (2005). Trafficking in Woman in Bosnia and Herzegovina. In: Van Duyne, P. C., von Lampe, K., van Dijck, M., i Newell, J. L. (Eds.). *The Organised Crime Economy, Managing crime markets in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Martinelli, J. P. O. (2015). Trafficking in Human Beings for Sexual Exploitation in the Brazilian Criminal Law and the Consent of the Victim. U: Guia, M. J. (ur.). *The Illegal Business of Human Trafficking* (29-42). Cham: Switzerland.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH – Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2006). Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH – Agencija za ravnopravnost spolova BiH.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine [MLJPI BiH] (2013). Izvještaj o provedbi Dekade inkluzije Roma u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.
- Muftić, L. (2015). Attitudes Regarding Criminal Justice Responses to Sex Trafficking among Law Enforcement Officers in Bosnia and Herzegovina. *Varstvoslovje, Journal of Criminal Justice and Security*, 15(2), 177-189.
- Mujanović, E. i Rizvo, S. (2010). Trgovina ljudima radi eksploatacije radne snage-političke dileme. *Kriminalističke teme – časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, 14(3-4), 39-58.
- Neformalna mreža nevladinih organizacija "Jači glas za djecu" (2011). Alternativni izvještaj o situaciji dječijih prava u Bosni i Hercegovini za period 2005-2011. Sarajevo: „Naša djeca“ Sarajevo.
- Nieuwenhuys, C. i Pécout, A. (2007). Human Trafficking, Information Campaigns, and Strategies of Migration Control. *American Behavioral Scientist*, 50(12), 1674-1695.
- Obradović, V. (2004). Trgovina ženama u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka & US Embassy Sarajevo.

- OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina (2011). Trafficking in Human Beings for the Purpose of Labour Exploitation: A reference paper for Bosnia and Herzegovina. Sarajevo: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina.
- Oude Breuil, B. C., Siegel, D., Van Reenen, P., Beijer, A. i Roos, L. (2011). Human trafficking revisited: legal, enforcement and ethnographic narratives on sex trafficking to Western Europe. Trends in Organized Crime, 14(1), 30-46.
- Petrunov, G. (2011). Managing money acquired from human trafficking: case study of sex trafficking from Bulgaria to Western Europe. Trends in Organized Crime, 14(2-3), 165-183.
- Putt, J. (2007). Human trafficking to Australia: a research challenge. Trends & issues in crime and criminal justice, 338, 1-6.
- Ray, N. (2008). Vulnerability to Human Trafficking: A Qualitative Study, Academic Dissertation. St. Louis: Washington University.
- Rizvo, S. (2010). Organized Crime and Corruption in the Balkans. U: Butiri, S. and Mihajlović, D. (ur.). Evolving Asymmetric Threats in the Balkans, NATO Science for Peace and Security Series E. Human and Societal Dynamics – Vol 85. Amsterdan, Berlin, Tokyo, Washington DC: IOS Press.
- Rizvo, S., Osmanagić, E., Hunček, S., Arula, B., Trnka Oručević, A., Dizdarević Slomović, E. i Fazlović, F. (2015), Vodič za multidisciplinarnu saradnju u procesu rehabilitacije, resocijalizacije, repatrijacije i reintegracije žrtava trgovine ljudima. Sarajevo: Asocijacija XY i Ministarstvo sigurnosti/bezbjednosti Bosne i Hercegovine.
- Sarajevo Open Centre i Helsinki Citizens Assembly (2013). The 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina, published in 2010 with Annex on changes in law and practice, published in 2013. Dostupno na: https://www.ecoi.net/file_upload/1930_1375090959_jointngosubmission-forthesession-bih-cedaw55.pdf
- Simmons, F., O'Brien, B., David, F. i Beacroft, L. (2013). Human trafficking and slavery offenders in Australia. Trends & issues in crime and criminal justice, 464, 1-13.
- Smit, M. (2011). Trafficking in human beings for labour exploitation. The case of the Netherlands. Trends in Organized Crime, 14(2-3), 184-197.
- South East Europe Law Enforcement Center (SELEC) (2012). Report on Trafficking in Human Beings and Smuggling of Migrants in Southeast Europe. Bucharest: SELEC.
- South East Europe Law Enforcement Center (SELEC) (2014). Annual Report on Trafficking in Human Beings and Smuggling of Migrants in Southeast Europe. Bucharest: SELEC.
- Spohn, C. (2014). The non-prosecution of human trafficking cases: an illustration of the challenges of implementing legal forms. Crime, Law and Social Change, 61(2), 169-178.
- State Coordinator Office for Counter Trafficking Operations in BiH (2015). Status Report on Trafficking in BiH. Sarajevo: Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina.

- Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla (2015). Indikatori radne eksploatacije. Dostupno na: http://www.zemljadjece.org/index.php?option=com_content&view=article&id=199&Itemid=133&lang=sr
- UN General Assembly (2000). Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/4720706c0.html>
- United Nations Convention against Transnational Organized Crime, New York, 15 November 2000. United Nations Treaty Series, Treaty Series , vol. 2225 (2000).
- United Nations Children's Fund, United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights & Organization for Security and Cooperation in Europe/Office for Democratic Institutions and Human Rights (2005). Trafficking in Human Beings in South Eastern Europe, 2004 - Focus on Prevention in: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Romania, Serbia and Montenegro, and the UN Administered Province of Kosovo. Sarajevo: UNDP.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2009). Global Report on Trafficking in Persons. Vienna: UNODC.
- United Nations on Drugs and Crime (UNODC) (2011). The Role of Corruption in Trafficking in Persons. Vienna: UNODC.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2012). Global Report on Trafficking in Persons. Vienna: UNODC.
- US State Department (2007). Trafficking in Persons Report. Dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/82902.pdf>
- US State Department (2009). Trafficking in Persons Report. Dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/123357.pdf>
- Van Dijk, J. i Klerx-Van Mierlo, F. (2014). Quantitative indices for anti-human trafficking policies: based on reports of the U.S. State Department and the Council of Europe. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 229-250.
- Van Duyne, P.C. (2007). Virtue and reality: an introductory tale of two cities. In: Van Duyne, P. C., Maljević, A., van Dijck, M., von Lampe, K., Harvey, J. (Eds.). *Crime business and crime money in Europe: The dirty linen of illicit enterprise*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije; Društvo socijalnih radnika Srbije; Asocijacija centra za socijalni rad Srbije; Unija Studenata socijalnog rada.
- Vinković, M. (2010). The “unbroken marriage” – trafficking and child labour in Europe. *Journal of Money Laundering Control*, 13(2), 87-102.
- Vocks, J. i Nijboer, J. (2000). The Promised Land: A Study of Trafficking in Women from Central and Eastern Europe to the Netherland. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(3), 379-388.
- von Lampe, K. (2011). The application of the framework of situational crime prevention to ‘organized crime’. *Criminology & Criminal Justice*, 11(2), 145–164.
- Weitzer, R. (2012). Sex Trafficking and the Sex Industry: The Need for

- Evidence-Based Theory and Legislation. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 101(4), 1337-1369.
- Whited, E. (2013). How Property Managers and Multi-Family Employees Can Help Identify Human Trafficking. *Sheriff*, 65(1), 75-76.
 - Wooditch, A. (2012). Human trafficking law and social structures. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(5), 673-690.
 - World Bank (2014). World Development Indicators. Dostupno na: <http://data.worldbank.org/country/bosnia-and-herzegovina>
 - Yen, I. (2008). Of Vice and Men: A New Approach to Eradicating Sex Trafficking by Reducing Male Demand through Educational Programs and Abolitionist Legislation. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 98(2), 653-686.
 - Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, 16/03 (2003).
 - Zhang, S. X. (2012). Measuring labor trafficking: a research note. *Crime, Law and Social Change*, 58(4), 469-482.

**Ministarstvo sigurnosti
Bosne i Hercegovine**

